

Ս Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԳՐԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԵՇՏՕՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴՆԵՄԻ ՀԱՅ ՊԵՏՐԵԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԵ՛ ՏԱՐԻ 1941

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴՆԵՄ

Մ Ի Ո Ն

ՅԱՆՎԱՆԻԱՆ 1941 ՏԱՐԵԱՅ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. —

ԴԻԻԱՆ Ս. ՅԱԿՈԲԱՅ. —

Ն. Ա. Ծովական. — Յովհաննէս Սարկաւազ
Վարդապետի մէկ նոր ձեռագիրը. 74

Մ. Ե. Ն. (Հրաւ.) —

ԼԲ. (Ընկալագիր տառն հազար ասլանլու
զրուշի). 40

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ. —

ԼԳ. (Ապրի Զէլէպին առ եղիազար կա-
թողիկոս).

ԼԴ. (Երուսաղէմի միաբանք առ եղիազար
կաթողիկոս ի Տիմիաթ). 40

Արտէն Երկար. — Քարերը սուրբ են. 61

ԼԵ. (Եղիա Եպս. Երուսաղէմէն առ եղիա-
զար կաթողիկոս ի Տիմիաթ).

Եղիվարդ. — Սալմէ. 17

ԼԶ. (Եղիա Եպս. Երուսաղէմէն առ եղիա-
զար կաթողիկոս ի Հալէպ).

Արեան ծայնը. 111

ԼԷ. (Մարտիրոս վարդապետ Ղրիմեցի Հա-
լէպէն առ Խօճա էմիրզա ի Կ. Պոլիս). 83

Սաղմոս տրտմութեան եւ քերկրանքի. 188

Խաղաղ զիշեր գարունքի. 220

Դուն կը քալես... 289

Ե. Օսական. — Սասունցի Դաւիթ. 62

ԼԸ. (Զայս թուղթ է զրկեր Ապրոն Սուր-
իաս վարդապետին խոտութեամբ).

Շէն-Մահ. — Լոյսէ՛ ծաղիկ, դուն ինչպէ՛ս... 143

ԼԹ. (Ապրո Զէլէպի Կ. Պոլսէն առ եղիա-
զար կաթողիկոս).

Գիշերին մէջ. 189

«Ըսէ՛, ինչպէ՛ս լեցընել...» 224

Խ. (Ուխտագիր եղիազար կաթողիկոսի
ի Հալէպ ընդ Մարտիրոս վարդա-
պետի Ղրիմեցոյ).

Մատաղ, վափուկ, միամիտ... 253

Տէրունի. — Մեռեալ ծով. 252

ԽԱ. (Ուխտագիր Մարտիրոս վարդապետի
Ղրիմեցոյ ընդ եղիազար կաթողի-
կոսի). 126

Այսպէս անուշ ու տրտմ... 293

Յաւակ. — Նայէ՛ անոնց խեղճ հոգիս... 114

ԽԲ. (Յակոբ Դ. կաթողիկոս Զուղայեցի
Կ. Պոլսէն առ եղիազար կաթողիկոս
ի Հալէպ). 157

Ի՛մ պզտիկ... 144

Գնա՛, պզտիկ. 225

ԲԱՐՈՅԱԴԻՏԱԿԱՆ. —

Ե. Հ. — Մարին հրաշքը. 107

ԽԳ. (Եղիա Եպս. եւ միաբանք՝ Երուսա-
ղէմէն առ եղիազար կաթողիկոս
ի Հալէպ).

ԳՐԱԿԱՆ. —

ԽԴ. (Պատասխան եղիազար կաթողիկոսի
Հալէպէն առ Յակոբ Դ. կաթողիկոս
ի Կ. Պոլիս).

Ե. Օսական. — Տիգրան կամարական. 65

ԽԵ. (Եղիազար կաթողիկոս Հալէպէն առ
Եղիա Եպիսկոպոս յերուսաղէմ).

Ազաջեմ զանփոփոխելի... 254, 300

ԽԶ. (Երուսաղէմի ուխտաւորք Երուսա-
ղէմէն առ եղիազար կաթողիկոս). 308

Լ Ե Ձ ՈՒ Ա Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն . —

Ա. Ղարիպեան. — Հայերէնի ուղղագրութեան մասնակի բարեփոխութիւնը.	26
Ա. Անառեան. — Նախաճայերէն լեզուն եւ նախաճայերի բաղաբարկութեան ուրուագիծը.	30
Կամիսերէնի, Թրակերէնի, Փռլագերէնի եւ Փորր - Ասիական լեզուների ազդեցութիւնը Հայերէնի վրայ.	76, 118
Խաղերէնի ազդեցութիւնը Հայերէնի վրայ.	152, 194
Միտաներէնի ազդեցութիւնը Հայերէնի վրայ.	226
Ասուրերէնի ազդեցութիւնը Հայերէնի վրայ.	227
Իրանական ազդեցութիւնը Հայերէնի վրայ.	303

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն . —

Յամբ. — Ամանորի սեմին.	4
Յարութիւնը.	51
Նահանջը.	97
Ապագայ կարգը.	129
Հայ Երուսաղէմը Ա.	161
» » Բ.	209
» » Դ.	241
Հայ Սփիւռքը Ա.	273

Կ Բ Օ Ն Ա Կ Ա Ն . —

Արքուն վրդ. — Բանին մարդեղութիւնը ստուգութիւն է.	10
Հայաստանեայց Եկեղեցի.	131
Խորհրդային Միութիւն եւ կրօնական ազատութիւնը.	244
Թարգմանչաց սերունդը.	249
Ե. Վ. Տ. — Փորձառութեան դասը.	54
Թորգոմ Արեղայ. — Քսան դար...	285
Հ. Գ. — Քրիստոսի թույլք.	134
Պ. Վ. Մինասեան. — Ժամանակի Նոր Տարին.	7
Քրիստոնէութիւնը եւ պատերազմներու վախճանը.	103
Կրօնական ոգին Արեւմտահայ գրականութեան մէջ.	282
Պ. Ս. — Այլակերպութիւն.	181
Ս. Վ. Մ. — Տառապանքի զաղափարը Ս. Գրքի մէջ.	100, 214
Եսայիի մարգարէութիւնը.	276
Տ. Գ. — Քրիստոնէութեան ինքնատպութիւնը	13, 56
Խօսքեր երջանկութեան մասին.	184, 217

Կ Բ Օ Ն Ա Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն . —

Ե. Վ. Տ. — Քրիստոնէութեան ուժական զօրութիւնը.	23
Պարգեւ վրդ. վրբանէսեան. — Յակորոսները Նոր Կտակարանին մէջ.	20
Յիսուսի խաչելութեան օրը ըստ Համատեսականներուն եւ Ս. Յովնանու.	138

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն . —

Արատաղ Արեղայ. — «Հնդկահայր».	123
Արքուն վրդ. — «Պատմութիւն Հալէպի Հայոց».	37
Ե. Վ. Տ. — Գիրքերու առթիւ.	199

Պ Ա Ղ Ե Ս Տ Ի Ն Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն . —

Արատաղ Արեղայ. — Աքաւորի ժամանակակից Սամարիան.	115, 149, 190, 229, 259
---	-------------------------

Ս. Յ Ա Կ Ո Ւ Ի Ն Ե Ր Ս Է Ն . —

ՅՈՒՆ. - ՓԵՏՐ. — Ամսօրեայ լուրեր.	42
ՄԱՐՏ - ԱՊՐԻԼ. — » »	88
ՄԱՅԻՍ. — » »	128
ՅՈՒՆԻՍ. — » »	179
ՅՈՒԼԻՍ - ՕԳՈՍՏ. — » »	205
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ. — » »	237
ՆՈՎԵՄԲԵՐ. — » »	271
ՆՈՅԵՄ. - ԴԵԿՏ. — » »	319

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ . —

Յորդանան Տէր Կ. Յորդանանեան.	48
Տ. Յակոր Քահանայ Մովսէս.	15
Տիգրան Կամարական.	96
Տ. Մկրտիչ Ս. Արեղայ. Աղաւնունի.	279
Հայկանուշ Մայրապետ Էթմէրճեան.	240

Ա Ր Գ Ի Ա Կ Ա Ն Հ Ա Ր Յ Ե Ր . —

Արքուն վրդ. — Եկեղեցի եւ Պատմութիւն.	294
---	-----

Լ. Գ. Բասմաջեան. — Ներսէս Աշտարակեցիի քանի մը կոնդակները.	203, 316
Է. Միհրանեան. — Դործնական ազգասի- րութիւն. —	87
Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր խօսքը, Ամանորի առթիւ Միաբանութեան ուղղուած.	1
Ընտրութիւն Ամենայն Հայոց Հայրապետի.	42, 49
Նօթք եւ նիշք.	81
Քնդրադարձութիւններ.	82
Ազգային-Եկեղեցական Ժողով ի Ս. Էջմիածին 10-13 Ապրիլ 1941.	165

Պատճեններ Ազգային-Եկեղեցական Ժողովին.	166
Ս. Էջմիածնի կոչը.	213
Տեղեկագիր Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ. ի.	231, 262, 311
Ձեռնադրութիւններ.	234
Եօթնասնամեակ Տ. Տ. Մեսրոպ Ս. Արքեպս. Նշանանի, Պատրիարքի Ս. Առաքե- լական Աթոռոյս.	270
Զգեստեղէններու հանգանակութիւն, ի նպատ Սուրի Հայ գաղթականներուն.	315
Ս. Էջմիածնի Պատուիրակները մեր մէջ.	318
Բարեպաշտական նուէրներ.	320

Proprietor - His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem.

Editor - Father Torkom Manoukian. Armenian Convent, Jerusalem.

Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.

Ս Ի Ո Ն

ԺԵ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1941

ՆՈՅԵՄԲԵՐ — ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻԻ 11-12

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ՍՓԻԻՌԸ

(ԵՐԿՈՒ ՊԱՏԵՐԱԶՆԵՐՈՒ ՄԻՋԵՒ)

Ա.

Մեր նախորդ Խմբագրականներով, տուինք իր ընդհանուր զիծերուն մէջ, Հայ Երուսաղէմի երկու պատերազմներու միջև սկսուած և յառաջ տարուած կրօնական, կրթական, և տնտեսական զործունէութեան իրագործումները, որոնք աւելի քան զոնացուցիչ էին, նուաճումներ ըլլալու աստիճան:

Կրօնական և մշակութային այդ արդիւնքը՝ վստահական հաստատութեան մը պարիսպներէն ներս իրագործուած, ինքնայատուկ պարագայ մըն է, թէև ինքզինքին հետ հաշտ, բայց քիչ հաղորդ՝ Հայ Սփիւռքի ամբողջականութեան, հեռուէ հեռու միայն կցորդ անոր հոգեկան ու մտաւոր ապրումներուն:

Ազգային արժէքներուն հաւատարիմ մնալ, անոնց զիտակցութիւնը ունենալ, և մշակուածը հանրացնել, տարբեր աշխատանքներ են: Մտածումի, զգացումի և կամեցողութեան ինքնուրոյն այդ կերպերը կը կարօտին հայ զիտունի, զրազէտի, արուեստագէտի և քաղաքագէտի զործունէութեան, կարենալ՝ տուեալ ժամանակի մէջ, որ մեր օրերու կեանքն է, ստեղծելու համար ոգին որ մերը ըլլայ: Հայ Երուսաղէմը հաւատարիմ իր աւանդութեան, կ'իրագործէ վերոյիշեալներէն առաջինը միայն: Մնացեալներուն իրագործումը կը կարօտի սփիւռքի միահամուռ և հաշտ մասնակցութեան, որ դժբախտաբար տակաւին կարելի չէ, հակառակ ամենուրեք զգացուած կարօտադին կամեցողութեան և փափաքներուն:

Հայ գաղթաշխարհը, իր ֆիզիքական տարանջատումներու պատկերով, կը ներկայանայ նաև կրթական, կրօնական և ընկերային մարզերու մէջ: Մեզի չեն պակսիր տնտեսական զոնացուցիչ պայմաններ, մեր մէջ սկարացած չեն նաև կրօնական ու կրթական զգացումները, ոչ ալ իբրև ազգ ապրելու զիտակցութիւնը, բայց մեզի, երկու պատերազմներու միջև ապրող սփիւռքի սերունդին, կը պակսի այս բոլորը ոգևորող և նպատակաւորող աշխարհայայտացքը՝ անանուն, բայց իրական, զոր դժուար է որակել: Կուսակցութիւնները, յարանունութիւնները, անհատապաշտ անիշխանական ձգտումներ, և անոնց իրարու

նկատմամբ ունեցած անհանդուրժող և անզիջող ողին անշուշտ դեր մը ունին, սակայն ստեղծիչը չեն անոր: Այս բոլորէն վեր, տիրարար իշխող համազգային գիտակցութիւն մը կարելի չեղաւ ցարդ մշտել չայ Սփիւռքի մէջ: Հայութեան այդ պատրաստութեան մէջ եկեղեցին, դպրոցներ և կուսակցութիւններ առանձնաբար, իրենց ուժերուն ներած չափով, կը ջանան պայծառացնել այդ գիտակցութիւնը և արմատացնել դայն: Սակայն ցարդ համադրո՞ծ և ծրագրուած աշխատանք մը տարուած չէ. ընդհակառակն զիրար արդիւնող և ձախողանքի մատնող տրամադրութիւններ և զործունէութիւններ կը թուին աւելցած:

Սփիւռքի հայ ժողովուրդը տակաւ կը կորսնցնէ խոշոր չափերով հայ ողիին յատկանիշերը: Տարբեր ազգութիւններու և մշակոյթներու մաշումին ենթակայ, ան կարծես թէ դադրած է դարաւոր մշակութային կեանքի տէր ժողովուրդի մը համբաւին հաւատարիմ ըլլալէ: Այս հանգամանքին արդիւնքն է թերևս որ այսօր դէպքերը կը վարեն մեր ճակատագիրը, բայց էր երբեմն երբ մենք մեր կեանքը կը շինէինք դէպքերու ազդեցութենէն վեր իմաստութեամբ մը և մշտնաբար:

Ճիշդ է թէ ապրուստին հոգը, գաւակներու ապագան, ապահով կեանքի մը պահանջը, միջավայրին յարմարելու անզգալի հարկադրանքը, ինքնապահպանման պարտքն ու բնազդը կը տկարացնեն լայն չափերով: Գաղթաշխարհի հայը տակաւ կը զիջի այն արժէքներէն որոնք դեռ երէկ մեր անձեռնմխելի առաքինութիւնները կը կազմէին:

Իրողութիւն է թէ չայը գաղթաշխարհում դրուած է ճշմարիտ տագնապին մէջ լինելու և չլինելու: Եթէ սփիւռքի մէջ անձնիւր հայ դառնայ իր պատկանած երկրի քաղաքացին, իր գաւակներուն տայ միայն այդ երկրի դաստիարակութիւնը, ապրի նոյն աշխարհամասի քաղաքական կեանքով և մշակոյթով, բոլոր դժուարութիւնները կը հարթուին, բայց կը չքանայ նաև հայութիւնը: Սակայն անհատաբար միայն մարդիկ կրնան այս կերպ խորհիլ. և որքան տկարանայ ազգային գիտակցութիւնը նոյն համեմատութեամբ կը շատնայ այս կերպ մտածող անհատներու թիւը:

Հակառակ արտաքին հաստատ իր հիմունքներուն, այս մտայնութիւնը բարեբախտաբար, անվերածելի մտայնութիւն մը չէ, մեր կարծիքով: Հոս չենք աճեցնել դերը մեր ժողովուրդի ինքնապահպանման ամուր և խոր բնազդներուն, մէջտեղ է իր պատմութիւնը, առ այդ բազմաթիւ վկայութիւններով հարուստ: Դէժ մենք կեցեր սուրով իսկ, հակառակ մեր տկարութեան, այդ ողիին սիրոյն, աշխարհակալ կայսրութեանց, և պահերձ մենք գմեզ: Կը հաւատանք թէ կադմակերպուած, գիտակցուած և ազգովին հետապնդուած քանի մը հզօր սկզբունքներ մեզ կրնան ազատագրել լինել—չլինելու այս տագնապէն:

Սփիւռքի հայութիւնը իբրև քանակ, որակ և կարելիութիւն արհամարհելի չըլլալով հանգերձ, հանգերձուած չէ միամինակը իրացնելու թերևս այս հանգանակներուն պահանջները: Անցողակի դիտել կուտանք որ մեր ժողովուրդը իր կէսէն աւելիովը մեր հայրենիքին մէջ, մեզ կը ծառայէ զերազոյն ապաստան, խրախոյս և օրինակ. պայման՝ որ ասկէ առաջ սերունդներու ոգորումներուն պակսած է յաճախ:

Չայ ընտանիքը որ մեր կեանքի ամենէն մաքուր և նուիրական հաստա-

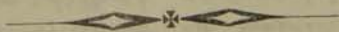
տութիւններէն մին նկատուած է միշտ, այսօր մեծաւ մասամբ չունի իր հին օրերու նուիրական և անխորտակելի միութիւնը։ Որո՞ւն համար զաղտնիք է այսօր դարձ կենցաղի, սրբապիղծ դրժումներու, լպիրճ մծկնէութեանց և ապօրէն կենակցութեանց ընդվեցնող այն տեսարանները, որոնք կը պարզուին շարունակ, ուրեք ուրեք, ամենէն մեծաշուք ապարանքներէն սկսեալ մինչև ամենէն խոնարհ խրճիթներուն մէջ, հոս՝ անտես և անաղմուկ, հոն՝ յայտնի գայթակղութեանց մէջ քանդելով ընտանիքին և ընկերութեան հիմերը։ Ընտանիքը կադմալուծող խոշոր ազդակներ են նաև օտար կրթութիւնը, օտար ամուսնութիւնները, օտար բարքեր, որոնց հետ այնքան զիւրին հաշտուելու զգայարանքները տակաւ կը զօրանան մեր մէջ։

Էջեր պէտք են սեւեռելու համար այս քայքայումին մեծ զիծերը՝ հայ ընտանիքի յղացքէն ներս. մեր ցաւը հոն է որ այս աղճատումը, քանդումը եթէ երբեք կը մնան ենթակայ անխուսափելի ազդակներու, մեր դերը, մեր սեպհական անփութութիւնը նուազ չեն այս արդիւնքին մէջ։ Ընտանեկան սրբութեան այս աղօտումը՝ սկիզբ առած տարադրութեան դժոխքէն, ատեն չէ ունեցած սրբադրուելու զօրաւոր հակազդեցութեամբ մը։ Սփիւռքը տկարացուցած է իր կարգին այն զօրաւոր արամադրութիւնները որով դիմաւորած էինք թշնամիին ծրագիրները, և մեր կրցած զէնքերով պաշտանած մեր ընտանիքը։ Այսօր այդ հերոսներուն զաւակները հեշտանքով կը դիմեն օտար յարկերու, և հոս է ողբերգութիւնը։

Հայ ընտանիքին շուրջ մեր այս դիտողութիւնները կ'ամբողջանան երբ նայուածք մը նետենք սփիւռքի մէջ հայ կրթական ճիգին վրայ։ Եւրոպայի ինչպէս Ամերիկայի, մէջն ըլլալով Իրանը, նախակրթութիւնը (տղուն հոգեկան կազմութեան այդ սրբազան ու անխորտակելի շրջանը) այլևս երազ մըն է։

Արևելքը, բացի Իրանէն, կը վայելէ առժամեայ ինքնօրէնութիւն մը իր կրթական աշխատանքին մէջ. մեր ուսուցումը ենթակայ չէ պետական հակաիշոխ, մեր ձեռքն է անոր բարեւաւումը, զայն հոգեզէն և ապրեցնող դրութիւն մը ընելու կարելիութիւնը, որ գերազոյն կտակը եղաւ միշտ այս ժողովուրդին իր ինքնութիւնը տեսականացնելու գարաւոր ճիգերով։ Ի՞նչ է սակայն մեր ըրածը այս սուղ շրջանին. շատ քիչ բան մեր կարելիութիւններէն։ Մեր ներքին յիմարութիւնները՝ յարանուանական, կուսակցական, հայրենակցական հակամարտութեանց իբրև ծնունդ, կ'արդիւնեն որ մեր վարժարաններու մէջ համահայկական ոգին աճի և զօրանայ։ Հայ գրին և զրքին պաշտամունքէն տւելի՝ մեզի պակսածը զայն օգտադործելու ոգին է։

ԽՄԲ.

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ԵՍԱՅԻԻ ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԻՒՆԸ

(ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ)

Այն գիրքը որ մեզի հասած է Եսայի մարգարէի անունով, երեք տարրեր չբաժանուած մէջ և առնուազն երեք տարրեր անձեռու կողմէ գրուած մարգարէութիւններ են: Ա. 1-39 գլուխներ գրուած են Բաբելոն, Բ. 40-55 գլուխներ՝ գերութեան շրջանին, և Գ. 56-66 գերութենէն վերադարձին: Ասոնք նախ քան Քրիստոս Բ. դարուն արդէն համադրուած մէկ գիրքի մէջ, ծանօթ էին իբրև Մարգարէութիւն Եսայեայ: Կարգ մը անձանց անձեռու կողմէ այս մարգարէական գրուածքներուն Եսայիի վերագրուելը ինքնին արդէն ապացոյց մըն է Իսրայէլի ժողովուրդին վրայ անոր ձգած խորունկ ազդեցութեան: Անկա Դերազանց Մարգարէն էր, ատոր համար բոլոր անձանց և նոյնիսկ արժէքաւոր մարգարէութիւնները անոր վերագրած է ժողովուրդը, ինչպէս Սաղմոսները՝ Դաւիթ, և Իմաստութեան գիրքերը՝ Սողոմոնի:

Դժբախտաբար Իսրայէլի այս մեծագոյն մարգարէի կեանքի մասին իր գրքին մէջ եղած կարգ մը ընդհանուր տեղեկութիւններէն զատ գրեթէ բան մը չենք գիտեր:

Իր անունը կը նշանակէ Եհովայի փրկութիւն, կամ Եհովան փրկութիւն է. իր գրքին մէջ ոչ իր ծննդեան և ոչ ալ մահուան թուականները յիշատակուած են. ասոնք կը հաշուուին հիմնուելով իր գործունէութեան տեղեկութեան վրայ, որ կը սկսի Ողիայի թագաւորութեան վերջին տարիէն, որ սովորաբար կը դրուի 740-738 թուականներուն միջև և կը շարունակուի Յովթամի և Աքազի շրջաններուն, մինչև Եզեկիայի թագաւորութիւնը առնուազն մինչև 701. այնպէս որ իր գործունէութիւնը մօտ 40 տարիներու շրջան մը կ'ընդգրկէ:

Գիրք ունեցող մարգարէներուն առաջինն է. ժամանակակից Ուսէի, Ամովսի և Միքիայի: Որդին է Ամովսի, հայր՝ երկու

զաւակներու. Սէար Յատուր (Մնացեալ) և Մահեր-Շալալ-Հաշ-Պազ (արագ արագ զաւար հարկանել) երկուքն ալ իր պատգամին ոգին արտայայտող խորհրդանշական անուններ: Երուսաղէմ եթէ ոչ իր ծննդավայրը՝ իր գործունէութեան կեդրոնը եղած է, հոն էր որ տեղի ունեցաւ իր կոչումը, զարձեալ հոն էր որ տեսակցութիւններ ունեցաւ Աքազի և Եզեկիայի հետ (Է. 3, Լթ. 3): Եսայի պետական ազդեցիկ անձնաւորութիւն մըն էր, Յուդայի պետական մարդիկ պարտականութիւն կը զգային դիմելու իր խորհուրդներուն (Լ. 1, Իթ. 15). իր մարգարէական գրուածքներէն զատ՝ Բ. Մնց. ԻԶ. 22ին մէջ իրեն կը վերագրուի նաև Ողիայի պատմութիւնը: Աւանդութիւնը զանիկա կը նկատէ արքայական զարմէ, եղբօրորդի Ողիայի:

Այս ժամանակաշրջանին մէջ ապրող Եսայիի մարգարէութիւնը որ ամփոփուած է 1-35 գլուխներուն մէջ (վերջին չորս գլուխները, այսինքն 36-39 Դ. Թագ. գիրքէն առնուած իբրև յաւելուած գրուած է իբրև ժամանակակից պատմութիւն և կենսագրութիւն մարգարէին), առաւելապէս արտայայտութիւնն է իր ժամանակին ընկերային, կրօնական և քաղաքական կեանքին, որոնց դէմ կը ծառանայ զանոնք ուղղելու և Աստուծոյ կամքը այդ մարգարուն մէջ իրագործելու համար, այնպէս որ Եսայիի մարգարէութիւնը լաւ հասկնալու համար անհրաժեշտ է գոնէ համառօտ ծանօթութիւն Իսրայէլի ժողովուրդի ընկերային, կրօնական և քաղաքական կեանքին վերաբերմամբ:

Ինչպէս յիշեցինք, Եսայիի գործունէութիւնը սկսած է 740ին, Ողիայի վերջին տարին, որ կը համապատասխանէր հիւսիսային թագաւորութեան Յերոբոամ Բ.ի իշխանութեան. այս շրջանը երկու թագաւորութիւններու համար ալ խաղաղութեան, ճոխութեան և բարգաւաճումի շրջաններ եղան: Յերոբոամի ատեն հիւսիսային թագաւորութիւնը իր իշխանութեան ոսկեղարը կ'ապրէր, ան իր սահմանները ընդարձակած էր թէ՛ հիւսիսէն և թէ՛ հարաւէն, Դամասկոսէն և Մովաբէն մասեր կցելով իր երկրին, ինչպէս կը յիշատակուի Դ. Թագ. մէջ, Վնա (Յերոբոամ) դարձոյց զսահման Իսրայէլի ի մօիցն Եմաթայ մինչև ցծովն

գաշտին ըստ բանին Տեառն Աստուծոյ Իսրայէլի» (ԺԴ. 25)։ Ողիան ալ Յուդայի մէջ աւելի հետամուտ եղած էր բանակի զօրացման և յաղթական պատերազմներ մղած էր փղշտացւոց և Արարացիներու դէմ, մինչև իսկ հեռաւոր Ամաղեկացիները իրեն հպատակութիւն յայտնած էին։ Այս յաղթանակներէն ետքը երկրագործութիւնը յառաջացած և զարգացած էր և վաճառականութիւնը ծաղկած մասնաւորաբար ելաթ նաւահանգիստին զրաւունքով։

Երկու երկիրներուն մէջ ալ յաղթանակին և բարգաւաճումին հետեւած էին զիս կեանք մը և մոլութիւններ։ Իսրայէլ մասնաւորաբար այս յաղթանակներէն զինովցած և ճոխութիւններէն չլացած՝ ինքզինքը այլևս անպարտելի և ամենազօր կը կարծէր, տեսակ մը ամբարտաւան և ինքնավերտան ընթացքի մը կը հետեւէ՝ արհամարհելով ամէն բարոյական սկզբունք և մօռնալով նշովան ու անոր դատաստանին խորհուրդը։ Մարդարէին բացատրութեամբ Ռիհպարութեամբ և ամբարտաւանութեամբ սրտից խօսեցան և ասեմ. աղիւսք անկան այլ մեք վիմօք տալելովք շինեսցուք, զմայրս և զեղենափայտս հատցուք և շինեսցուք մեզ աշտարակ» (Թ. 9-10)։ Այս անկրօն եւ տեսակ մը սկեպտիկ շունչ բուրդ ինքնավատահութիւնը իրեն հետ բերաւ կռապաշտութիւն, պշրանք և զգայապաշտութիւն։ Նաայիի համար բոլոր արտաքին զիւրութիւնները պէտք է ծառայէին զիրենք ա՛լ աւելի Աստուծոյ կապելու, ա՛լ աւելի զիւրութեամբ իրագործելու անոր կամքը. բայց երբ հակառակն էր որ տեղի կ'ունենար անոր մէջ, Իսրայէլ նշովային այդ միակ կենսատու զօրութեանէն պարպուած դատարկ ու անպէտ անօթ մը կը դառնար այլևս որ շուտով պիտի փշրուէր և ոչնչանար Տիրոջ բարկութեան առջև։ Վասնզի մարդարէին համար ամէն բան կ'արժէքաւորուէր և կը տեսականանար միայն ու միայն Աստուծով, առանց անոր ուշ կամ կանուխ ամէն ինչ ոչնչի պիտի վերածուի. այս ըմբռնումով է որ Իսրայէլին կ'ուզէր սա խօսքերը. «Վա՛յ ի պսակ հպարտութեան արբեցելոց եփրեմի, ծաղիկ թօթափեալ ի փառաց ի վերայ զլսոյ լերինդ բարձրելոյ. որ արբեալդ էք և ոչ ի գինելոյ. ահաւասիկ սաստիկ և խիստ բար-

կութիւն Տեառն իրրեւ զկարկուտ իջեալ, իրրեւ զմրրիկ աւերիչ և իրրեւ զբռնութիւն հեղեղաց ջուրց բաղմաց, որ ողողէ գերկիր, և արասցէ հանգիստ երկրի ձեռօք. և կոխան լիցի պսակն հպարտութեան արբեցելոց եփրեմի, և եղիցի ծաղիկն թօթափեալ ի զարգուէ փառաց նորա ի վերայ զլսոյ լերինն բարձու, իրրեւ զվաղահասունէն թղոյ յառաջ քան զամառն»։ (ԻԸ. 1-4)։

Յուդայի մէջն ալ նոյն վիճակն էր որ կը տիրէր. հոն ևս բարգաւաճումը և ուժի ներկայութիւնը զիրենք կը լեցնէր հպարտութեան և ապահովութեան զգացումով. «Լցաւ աշխարհ նոցա ոսկեով և արծաթով, և ոչ էր թիւ դանձուց նոցա. լցաւ երկիր նոցա երկվարօք և ոչ էր թիւ կառաց նոցա»։ Այս ճոխ և ապահով կեանքը առաջնորդեց կարգ մը ընկերային մոլութիւններու, ինչպէս անարդարութիւն, յափշտակութիւն, զինովութիւն, պշրանք և այլն։

Իշխող դասակարգը հարստութիւն ձեռք ձգելու համար կը կողոպտէր ու կը ճնշէր տկարն ու անպաշտպանը, անոր ձեռքէն յափշտակելու համար իր ունեցած թիւ մը հողը որպէսզի բոլորովին իրեն ենթարկէ. «Վա՛յ այնոցիկ որ յարեն առն ի տուն, եւ ազարակ առ ազարակ մերձեցուցեն, մինչև չմնալոյ տեղի, միթէ միա՞յն բնակելոց էք յերկրի» (Ե. 8). անոնց այս ընթացքը կը շարունակէր նաև սա կոչին մէջ. «Ուսարուք զբարիս զօրծել, խնդրեցէք զիրաւունս, փրկեցէք զգրկեալն, դատ արարէք որբոյն, և տուք իրաւունս այրեոյն» (Ա. 16-21), «Վա՛յ այնոցիկ որ գրեն զչարիս, խտտորեն զդատաստանս աղքատաց եւ զիրաւունս տնանկաց ժողովրդեան իմոյ յափշտակեն, զի լինիցի նոցա այրին ի յափշտակութիւն և որքն յաւար» (Ժ. 1-2)։ Այս յափշտակող դասակարգին մէջ զինովութիւնը ընդհանուր էր. անոնք այդ հաճոյքէն զատ ուրիշ նպատակ չունէին և ուրիշ բանի մասին խորհելու յոգնութիւնն անգամ յանձն չէին առներ. արեւելեան հեղգութեան, անտարբերութեան և հեշտասիրութեան տիպարներ. մարգարէն ամենախիստ կերպով կը յարձակի անոնց վրայ. «Վա՛յ այնոցիկ ոյք յառնեն ընդ առաւօտս և զհետ լինին ցքւոյն, որ երեկանան ընդ նմին. զի զինին իսկ անդէն զնոսին այրէ։ փողովք և թմրկաւ և քնարաւ և երգով զգինին ըմպեն, և

ի դործս Տեառն ոչ հային» (Ե. 11-12): Իսկ կիներու պէրասիրութեան դասական նկարագրութիւնը հարազատ նմանութիւնը կը բերէ արդի Բարիզեան օրիորդի մը արդու-զարդին: «Եւ մերկացուցէ Տէր զզարդ նոցա» և այլն (Գ. 17-26):

Այս բոլորին մէջ կար սկեպտիկ ոգի մը կամ արդիական շունչ մը, վասնզի երբ երբմե անոնց կը յիշեցուէր բարոյական սկզբունքներ, աստուածային արդարութիւնը և այլն, անոնք հիգնանքով կը պատասխանէին. «Վաղժաղակի մերձեցցի զոր առնելոցն իցէ զի տեսցուք, եւ եկեցցէ խորհուրդ սրբոյն Իսրայէլի զի զիտացաք»:

Այս բարքն ու ընթացքը ունեցող ժողովուրդ մը անկարելի էր որ չզիմէր կռապաշտութեան որով միայն պիտի կարենար արդարացնել իր ընթացքը, մանաւանդ երբ նկատի առնենք թէ միաստուածութեան զաղափարը տեղ չունէր ժողովուրդի մըտքին մէջ. ցեղային կամ ազգային աստուածներու ըմբռնումը ընդունուած և ընդհանրացած էր, միայն մարգարէներն էին որոնք հեռզհեռէ ընդհանրացուցին Նոփայի տիեզերականութեան զաղափարը. Նոային՝ այդ զաղափարի ռահլիրանն ու մեծագոյն քարոզիչը, ի տես այս երեւոյթին կը գոչէ. «Այսաւ երկիր նոցա դարչելեօք զօրծոց ձեռաց խրեանց, երկիրպագին որոց արարին մատունք նոցա»:

Ահաւասիկ ընկերային և կրօնական միջնորդարը որուն մէջ կ'ապրէր Նոային որոնց մէջ իր ազգին կործանումէն զատ ուրիշ բան չէր կրնար տեսնել: Եւ իրաւ ալ քաղաքական գէպքերը չուշացան իրականացնելու Նոային գուշակութիւնները: Նոայի ժամանակակից քաղաքական վիճակն ալ իր կարգին իր ազգեցութիւնը ունեցած է Նոայի ուսուցումներուն: Այդ շրջանը կարելի է երեք մասերու բաժնել. Ա. 734էն առաջ, 740էն սկսեալ, ինչպէս տեսնենք արդէն խաղաղ և բարգաւաճ շրջան մըն էր, որուն ընթացքին Նոային առաւելաբար իր ուշադրութիւնը կեդրոնացուցած էր ժողովուրդի բարոյական զարգացման, և կը քարոզէր Աստուծոյ սրբութիւնն ու արդարութիւնը:

Բ. 734-722 Ասորեստան կը զօրանայ Թադլաթ-Պաղատար Գ.ի ջանքերով, այս շրջանին միակ զօրաւոր կայսրութիւնը

կ'ըլլայ և կը սպառնայ Պաղեստինի ազգերուն. քանի մը պղտիկ թագաւորութիւններ կը նուաճուին Դամասկոս և Սամարիա, այսինքն, Ասորիք և Իսրայէլ կ'ազատին յանձն առնելով հարկատու ըլլալ. Դամասկոս չուտով կ'ապստամբի. Իսրայէլ նախ չի մասնակցիր, բայց հակասորեստանեան կուսակցութիւնը կը զօրանայ և թագաւորը կը փոխէ. Բեզա, նոր թագաւորը, դաշնակցութիւն մը կը կնքէ Դամասկոսի հետ ընդդէմ Ասորեստանի, որուն կը միանայ նաեւ Փազա: Աւելի զօրացնելու համար այս ուխտը կոչ կ'ուղղուի նաեւ Յուդայի որպէսզի իրենց միանայ, Յուդայ կը մերժէ. Ասորիք և Իսրայէլ միացած կը յարձակին և կը ստիպեն Յուդան որպէսզի իրենց միանայ. Աքազ կը տագնապի, սակայն Նոայի յորդորներէն խրախուսուած կը զիմադրէ, և Ասորեստանցիներու օգնութեամբ կը յաղթէ: Ասորեստանցիք զանոնք կը նուաճեն, Սադամանասար Գ.ի ատեն դարձեալ կ'ապստամբի Սամարիա, երկու տարի զիմադրելէ վերջ 722ին վերջնականապէս կ'իյնայ, բնակիչները Ասորեստանի գանազան դաւառներ կը փոխադրուին և տեղը կը բերուին ուրիշներ և վերջ կը տրուի Իսրայէլի թագաւորութեան:

Գ. շրջանը 722-701. Եզեկիայի գահակալութեան սկիզբը Յուդան հպատակ Ասորեստանի. ապստամբութեան շարժում մը կը ստեղծուի Փղշտացիներու կողմէ և չուտով կը տարածուի Մովաբի, Եգիպտի և Յուդայի մէջ, Եզիպտոսէն ալ օգնութիւն ընդունելու յոյսով, Նոայի բուռն կերպով կը հակառակի, Սարգոն կը նուաճէ միւսները, Յուդայի կը խնայուի՝ Նոայի քաղաքական կուսակիցներու պատճառաւ, դարձեալ պատգամաւորներ կուգան այս անգամ Բաբելոնէն նոյն նպատակաւ, սակայն նորէն Նոայի ջանքերով անոնք կը դառնան ձեռնուռնայն: 705ին Սարգոն կը մեռնի և կը յաջորդէ Սեննքերիմ 705-681. այս փոփոխութիւնը առիթ մը կ'ըլլայ որպէսզի հպատակ ազգերը միանան ու ապստամբին, Փիւնիկիցիք, Փղշտացիք, Մովաբ, Եգիպտ, Յուդայ և այլն, միշտ Եզիպտոսէն օգնութիւն ընդունելու յոյսով: Աւելորդ է շիշտել թէ Նոային միշտ հակառակ էր այսպիսի դաշնակցութիւններու և ապստամբութիւններու: Սեննքերիմ կը սկսի ապստամբները

նուաճելու իր գործին, ամենէն վերջը կը մնայ Յուդայ. ամբողջ Յուդան թէև կը նուաճուի, բայց Երուսաղէմ կանգուն կը մնայ. Եսային այս անգամ Երուսաղէմի պաշտպանութեան համակիր ու քաջակերողն է, իրեն համար Երուսաղէմը Խորայէլի տեւականութեան խորհրդանշանն էր, Աստուծոսանցիներուն գործը անոր պարիսպներուն առջև պիտի լմնար, վասնզի անիկա միմիայն Տիրոջ «Բաւաղան բարկութեան և սրտմտութեան» էր, այլ խօսքով միջոց մըն էր միայն Յուդան զդատապնելու եւ ուղղութեան բերելու:

Եսայի քաղաքական սրու ուղղութեան մը կը հետեւէր սա համադրումով թէ՛ Յուդան Աստուծոյ կամքին մարմնացումն է, և թէ այդ կամքը անխուսափելիօրէն պիտի յաղթանակէ: Բայց միւս կողմէ Յուդան իր բարոյական անկումներով, և քաղաքական սխալ ուղղութեամբ ինքզինքը արժանի չէր կացուցած այդ հանգամանքին, ատոր համար այդ սխալներուն հետեանքները պիտի կրէր ֆիզիքական և նիւթական կորուստներով, բայց ասոնք պիտի չկրնային բոլորովին ընկճել եւ փճացնել Յուդան. Աստուծոյ կամքը արտայայտող կորիզը միշտ պիտի մնար, և անկէ պիտի ընծիւղէր նոր Խորայէլը. Մարգարէն այս կորիզին «Հաւատարիմ Մնացեալ» անունը կուտայ: Երուսաղէմ իբրեւ կեդրոնը այս հաւատարիմ մնացորդին միշտ կանգուն պիտի մնար յաւերժացնելու համար Ենոփային կրօնը: Ասորեստանցիներու բանակը աւերակ պիտի դարձնէր ամբողջ երկիրը, բայց Երուսաղէմի պարիսպներուն առջև կանգ պիտի առնէր: Ասորեստանցիներու միջոցաւ եկած այս տագնապը պիտի մաքրագործէր, պիտի բերեղացնէր Խորայէլը, արժանի ընդունարանը ընելու Աստուծոյ կամքին: «Մի՛ երկնչիր ժողովուրդ իմ որ բնակեալ ես ի Սիոն, յԱստուծոսանեաց. զի եթէ հարկանիցէ քեզ դաւադանաւ, քանզի ես ածի ի վերայ քո. զհարուածսն ըստ օրինակին որ յնգիպտոս. զի փօքը միւս ևս դադարեացէ բարկութիւնն. բայց սրտմտութիւն իմ ի կործանումն նոցա. և յարուցէ Տէր Աստուած ի վերայ նոցա զհարուածս ըստ հարուածոցն Մադիամուս, . . . եւ եղիցի յառուր յանմիկ բարձրի երկիւղ նորա ի քէն, և լուծ նորա ի պարանոցէ քումմէ, և խորտակեսցի լուծն» (Ժ.

24-27): Դարձեալ, «Եւ եղիցին մնացորդքն Հրէաստանի արձակել արմատս ի խոնարհ և տալ պտուղ ի վեր, զի Երուսաղէմ եղիցին մնացեալք և ի լիրիւն Սիոնի ապրեալք, զի նախանձ Տեառն զօրութեանց արար զայս: Վասն այսորիկ այսպէս առէ Տէր թագաւորին Ասորեստանեաց, մի՛ մոցէ նա ի քաղաքն յայս: Ասորեստանի արքան պիտի չկրնայ մտնել հոն, վասնզի հոն պիտի ապրին Տիրոջ հաւատարիմները, իրագործելու համար Անոր կամքը: «Յառուր յանմիկ ծագեսցէ Աստուած խորհրդովք փառօք իւրովք յերկիր, բարձրացուցանել և փառաւոր առնել զմնացորդն Խորայէլի: Եւ մնացորդքն Սիոնի և մնացորդքն Երուսաղէմի սուրբ կոչեսցին, ամենեքեան որ գրեցան յԵրուսաղէմ՝ ի կեանս, զի լուսացէ Տէր զախտն ուստերաց և դստերաց Սիոնի եւ Երուսաղէմի և զարեւն ի բաց սրբեաց ի միջոյ նորա հոգեով դատաստանաց և հոգւով այրման» (Դ. 2-4):

Եսայիի համար ամբողջ համագոյքը, մասնաւորաբար պատմութեան ընթացքը, Աստուծոյ կամքին արտայայտութիւնն է. ոչ թէ մարդիկ այլ Աստուած կը կերտէ պատմութիւնը. այս է իր քաղաքական ուղղութեան կեդրոնական գաղափարը, ատոր համար Յուդան իր կոչումին հաւատարիմ մնալու, իր գոյութիւնը պահելու համար, ոչ թէ զօրաւոր դաշնակիցներ փնտռելու է այլ աւելի Աստուծոյ կամքը կատարել զիտնալու է: Եւ որովհետեւ ամենէն զօրաւոր և ընդարձակածաւալ կայսրութիւնը Ասորեստանցիներուն էր: Եսային անոր մէջ կը տեսնէ Աստուծոյ կամքին իրագործումը, որպէս միջոց Անոր արդարութեան, բարութեան ինչպէս նաև Անոր բարկութեան: Յուդան ուր ալ որ գլխէր, որու հետ ալ որ դաշնակցէր պիտի չկրնար ազատիլ այդ բարկութենէն, անիկա Անոր արդարութեան պահանջքն էր որուն առջև չուտով պիտի իյնային Պաղեստինի բոլոր ազգերը, Եզրիպտոսն անգամ անգոր պիտի ըլլար պաշտպանելու գիրենք: Ժիւղ այս պատճառաւ Եսայի հակառակ էր բոլոր այն դաշնակցութիւններուն որոնց նպատակը ապստամբութիւնն էր, վասնզի Ասորեստանցիներուն զէմ ապստամբիլ համագոր էր Աստուծոյ զէմ ապստամբելուն: Եսայիի համար այս աշխարհին առանցքը

Իսրայէլի ժողովուրդն է վասնզի անիկա ճշմարիտ և միակ Աստծոյն կամքին արտայայտիչն է. երբ անիկա այդ կամքը արտայայտելու ընթացք մը ունի այն ատեն ամբողջ բնութիւնն ու մարդկութիւնը իրեն ենթակայ են. բայց երբ կը դադրի զայն արտայայտելէ Աստուած զանոնք ամէնքն ալ անոր դէմը կը հանէ: Հետեւեալ անօգուտ է իրմէ զատ ուրիշ տեղ փնտռել ապահովութիւն և փրկութիւն:

Եսայի մարգարէի քաղաքական ուղղութեան բանալին, իր բարոյական ուսուցումին աղբիւրը և իր խանդին ուժգնութիւնը փնտռելու է իր Տեսիլքին մէջ. անկէ էր որ ներշնչուեցաւ ան, անոր մէջ էր որ տեսաւ զԱստուած իր սրբութեամբն ու փառքովը, իր ամբողջ նկարագրովը:

Անիկա տակաւին իր գործունէութեան չսկսած Տաճարին մէջ կը տեսնէ Եհովան աթոռի մը վրայ բազմած, վեցթեան Սերովքէնէրը Անոր սրբութիւնը կը յայտարարեն, և Անոր փառքը՝ այսինքն զօրութիւնը լեցուցած է ամբողջ տիեզերքը: Այս զեւրազանց սրբութեան և անսահման զօրութեան առջև Եսայի երբ կը խորհի թէ ասոնք Իսրայէլի Աստծոյն նկարագիրը կը կազմեն, և այդ Աստծոյն կամքն է որ Իսրայէլ զանոնք իր մէջ մարմնացնելով պարտի ապրիլ և տարածել զանոնք, և երբ ատոնց բոլորին հակապատկերը կը տեսնէ Իսրայէլի մէջ, — սրբութեան փոխարէն անսրբութիւն և բարոյական անկում, Աստուծոյ զօրութեան ապաւինելու փոխարէն օտար դաշնակցութիւններու մէջ իր ապահովութիւնը փնտռելու ճիգը — և երբ մանաւանդ կը զգայ թէ ինքն ալ անդամ մըն է այդ ընկերութեան իր վրայ մարմնացնելով անոր մեղքերը, իր երեսին վրայ կ'իյնայ և կ'ազդակէ. «Վայ է ինձ, ես այլ տառապեալ, զխորդ կամս հայեցեալ, զի մարդ եմ և պիղծ շրթունս ունիմ, և ի մէջ պղծաշուրթն ժողովրդեան բնակեալ եմ»: Սակայն Եհովան յանձին Եսայիի կը տեսնէ սրբութեան և արդարութեան ընտիր անօթ մը, և կրակի խորհրդանշական հպումով մը մաքրելով անոր մեղքերը, կը լեցնէ զայն սրբութեան և արդարութեան, զօրութեան և ճշմարտութեան զգացումով, և Եսայի պատրաստակամ մարգարէն, թարգմանը կը դառնայ Եհովային:

Բայց մեղքը ա'յնչափ թանձրացուցած էր անոնց սիրտը, խցած անոնց ականջները և փակած անոնց աչքերը որ բնաւ պիտի չկրնային տեսնել Աստուածային զօրութիւնը, և լսել անոր արդարութիւնը և ի հետեանս ատոր ամբողջ երկիրը աւերակ պիտի դառնար, ժողովուրդը պիտի գերուէր ու կոտորակուէր, միայն հաւատարիմ մընացեալը պիտի վերապրէր, «և բազմացին մնացեալքն երկրի», ինչպէս փոած կաղնիի մը բունէն նոր և զաւար շառաւիղներ կը բուսնին:

Եսայի այս տեսիլքէն զօրացած եւ պատգամէն ոգևորուած, կրակ ու բոց կը տրած կը սկսի իր առաքելութեան, որուն նպատակն էր ժողովուրդին ճանչցնել Աստուծոյ նկարագիրը, շեշտելով անոր սրբութիւնը որ համագոր էր արդարութեան, եւ փառքը որ համապատասխան էր զօրութեան. Ան էր որ կը կառավարէր բնութիւնը եւ ուղղութիւն կուտար ամբողջ մարդկային պատմութեան ընթացքին: Իսրայէլացիք առաջինին կը կարծէին զոհացում տալ ողիէն պարպուած ծիսակատարութեամբ որ սակայն անարդանք մըն էր այդ վիճակին մէջ գտնուող ժողովուրդի մը կողմէ ընծայուած, իսկ երկրորդը բուրովին անտեսուած էր:

Երրորդ և վերջին զաղափար մը զոր Եսայի այնչափ խանդով եւ կորովով կը քարոզէ, դարձեալ սերտիւ կապուած իր տեսիլքին և այդ առթիւ ընդունած պատգամին, Մեսիական զաղափարն է, որ հետը հետէ այնչափ պիտի զարդանար և խորունկ ազդեցութիւն պիտի գործէր Իսրայէլի կրօնական և ազգային կեանքին վրայ հաւասարապէս:

Տեսանք թէ, Եսայիի նոր ընդունած չափանիշով, Իսրայէլ պիտի չկրնար Աստուծոյ ժողովուրդը ըլլալ, պիտի տապալէր և անոր արմատէն պիտի ընձիւղէր նոր ժողովուրդ մը, «Հաւատարիմ Մնացեալը», Աստուծոյ ժողովուրդը, որ պիտի կառավարուէր ու ընթանար Անոր կամքին համաձայն կարենալ կատարելապէս արտայայտելու համար Անոր սրբութիւնն ու զօրութիւնը, այսինքն Անոր նկարագիրը ամբողջութեամբ:

Ըստ երբայական ըմբռնումին Իսրայէլ կառավարողը, թագաւորը, Աստուածն էր,

միւս թագաւորները Աստուծոյ ներկայացուցիչներն էին միայն, տեսակ մը Աստուծոյ մարմնացումը. Սաւուղ, առաջին թագաւորը, թագաւոր կ'օծուի որպէսզի Աստուած անոր միջոցաւ փրկէ իր ժողովուրդը. սակայն տնիկա շուտով կը խոտորի Աստուծոյ ճամբէն աւելի իր զիտցածին հետեւելով քան թէ Աստուծոյ կամքին հընազանդելով, և Աստուծոյ մարդարէն կը յայտնէ թէ Աստուած զինքը մերժած է: Դաւիթ նոյն եղանակով կ'օծուի և Խորայէլ իր պատմութեան ոսկեղարը կ'ապրի, անկէ ետք թագաւորները հետզհետէ կը տկարանան, երկուքի կը բաժնուին, երկրորդ կ'անշքանայ. այնպէս որ Եսայիի ժամանակէն սկսեալ Դաւիթի թագաւորութիւնը իտէալ չըջանը կը նկատուի. անոր բոլոր թերութիւններն ու ոճիրները կը մոռցուին և անիկա կ'ըլլայ ազգային մեծագոյն հերոսը, թերեւ աւելի մեծ անձնաւորութիւն մը քան ինչ որ ինքն էր, անոնք իրենց փրկութիւնը կը տեսնէին երկրորդ Դաւիթի մը գալստեան մէջ որ առաջինին պէս յարմարագոյն անձը պիտի ըլլար Աստուծոյ կամքը արտայայտելու և զիրենք իրենց թշնամիներէն՝ Ասորեստանցիներէն ազատելու համար:

Ժիշդ այդ միջոցին էր որ Եսայի հաւատարիմ մնացորդին իրեւ առաջնորդ կամ թագաւոր կը ներկայացնէ անձնաւորութիւն մը որ նախ կատարելապէս կը ներկայացնէր զԱստուած և զանոնք կ'առաջնորդէր Անոր կամքին համաձայն: «Եւ թղխեսցէ զաւազան արմատոյն Յեսսեայ, և ելցէ ծաղիկ յարմատոյնորա, և հանդիցէ ի վերայ նորա հոգի Աստուծոյ, հոգի իմաստութեան եւ հանճարոյ, հոգի խորհրդոյ և զօրութեան, հոգի զիտութեան եւ աստուածաշտութեան, . . . ոչ ի կարծ դատեսցի եւ ոչ ըստ խօսից յանդիմանեսցէ» (ԺԱ. 1-9): Այսպիսի անձի մը ներքեւ էր որ պիտի սկսէր գերերջանիկ շրջանը Խորայէլի, ուր սուրբը խոփերու պիտի վերածուէին և զայն ու գառնուկը միասին պիտի ճարտակէին:

Ուրիշ տեղ մը, Գլուխ Թ. 2-7 համարներուն մէջ, նկարագրելէ յետոյ այդ անձին իշխանութեան ներքեւ հաւատարիմ մնացորդին զգացած սերախութիւնը, կուտայ անոր նկարագիրը այսպէս. «Սքանչելի

խորհրդակից, Աստուած հօգը, իշխան խաղաղութեան և հայրյաւիտեանականութեան», աստուածային և մարդկային յատկութիւններով օժտուած անձնաւորութիւն մը:

Եսային, Խորայէլի ժողովուրդի բարոյապէս աշխտեցած վիճակէն և մանաւանդ իր Տեսիլէն այն եզրակացութեան եկած էր թէ Խորայէլը Աստուծոյ ժողովուրդը ըլլալու համար, պէտք է նոր ծնի, նոր ընծիւղի, և որպէսզի այս նորն ալ դարձեալ չեղծանի, դարձեալ չաշխատի, պէտք պիտի ունենայ Եհովայի այդ անաւոր սրբութիւնը և տնտեսական զօրութիւնը կատարելապէս մարմնացնող առաջնորդի մը կամ թագաւորի մը՝ Մեսիային: Անիկա զգաց ու տեսաւ հոգեկան այս ճշմարտութիւնը և զայն արտայայտեց իր լեզուով և իր ժամանակակից պատմութեամբ: (Հաւատարիմ մնացորդ, արդարութեամբ և ճշմարտութեամբ, սրբութեամբ եւ զօրութեամբ զրահուած առաջնորդ, Ասորեստանի անկում, երուսաղէմի անպարտութիւն և այլն բացատրութիւններով): Հետագայ դարերն ու մարդարէները նոր յայտնութիւններով աւելի հոգեւորականացուցին և կատարելագործեցին այդ զաղափարը, և վերջապէս «Իլլումին ժամանակաց» անիկա իրականութիւն մը դարձաւ մեր Տիրոջ գալստեամբը և նոր Խորայէլի վերածնութեամբը:

Ս. Վ. Մ.

ՀԱՒԱՏՔԻ ԵՒ ՄՏԱԾԱՆ ԳՈԼՔԵՐ

Ամեն Ազգ ունի իր խաչը, իբրեւ իր նակասագիրը, իր կոչումը, իր նկարագրին խորհուրդը մարմնացնող եւ անձնաւորող նշանը: Մենք եւս, ուրեմն, անպայման ունինք մեր խաչը. ունեցած ենք զայն ցարդ, ունինք զայն այժմ, եւ պիտի ունենանք ընդմիշտ: Մարգարէին պատգամին մէջ — «Ըստ աւուրց փայտին կենաց եղիցին աւուրժ ժողովրդեան իմոյ» — կարծես մեզի՝ ուղղակի մեզի խօսող իմաստ մը կայ. պիտի ապրինք՝ ցորչափ խաչը ապրի մեր մէջ, կամ ցորչափ մենք ապրինք իրեն համար:

«ԱՌԱՔԵԼՈՅ ԵԱՌՆՈՎ»

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՈԳԻՆ ԱՐԵՒՄՏԱՆՍԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Մասնակի վերլուծումը կրօնական կեանքին ու հասկացողութեան Արեւմտահայ գրականութեան մէջ, անոր դէպի վարդապետութեամբ կատարած անկումներու ու բարձրացումներու ելեւէջներուն, ուր պատմութիւն մը կայ շինուած, նոր՝ իր բոլոր պայմաններով, ու տարբեր՝ հին օրերու մեր կրօնական գրականութեան կերպերէն ու հասկացողութիւնէն, պահանջ մըն է այսօր, երբ հարկւր տարիներու այդ շրջանը կը պատաստուի փակուիլ պատմութիւնէն ներս:

Հեռու չենք այդ շրջանէն, դատումներու խարխալումով քաղելու համար, քանի որ մեր օրերու պատմութիւնը անոր վախճանէն կ'առնէ իր սկիզբը, առանց կարելու երկուքը զօգոյ կապը, ու թարմ են տուիքները անոր մօտենալու կարելիութիւններուն գիրքերով ու թերթերով:

Ժամանակը կանխած ըլլալու արտօրանքի մը մեղքն ալ է կայ հոս, իրողութիւնները իրենց վերջակէտէն գիտելու իրաւունքի պահանջքին, քանի որ մեզի նախորդուած այդ դարը շերտներու կապուած իրողութիւնէ մը կը նայի մեզի, իր պատմութիւնը արձանագրուած տեսնելու փափաքին մէջ:

Պէտք է վախճալ ուրեմն մօտենալէ այդ շրջանին, տալու անոր գլխաւորը, ընդգծելու կատարուած աշխատանքին տարողութիւնը, ու ճշդելու արժէքը գործին, որուն կապուած մնաց ամբողջ սերունդի մը կեանքը, իր բազմապիսի պահանջներուն մէջ:

Բայց, ամէնէն առաջ, կանխելու համար յուսախաբութիւն մը, պէտք է ըսել թէ միջադպրոցն չափանիշը պէտք է ըլլայ մերը անոնց արժէքներուն մօտենալու պահուն, իր նոր կազմաւորութեան մօտող այդ գործին համար, որ իր ընթացքը վարդապետն կապիլէ աւելի, իր սկիզբը կը ձեռնարկէ պայմաններու դժնդակ ու աններող կարելիութիւններէն, դեղեկոտ ու անորոշ քայլերով:

Կը բացատրուի ուրեմն, երբ հարկւր պարտան այդ խոշոր թիւէն կարելի է'ըլլար

զուրա քաշել որեւէ կազմակերպուած աշխատանք, ստեղծելու կրօնական գեանքի վրայ կեանք մը և գրականութիւն մը իր լիութեան հասնելու սահմանին մէջ:

Գրական հարստութիւններով բնորոշուած շրջաններ, որոնցմով հարուստ են այնքան եւրոպայի հին ու նոր մեծ ազգերը, հրաշքներու չէ որ կը կապուին ստեղծելու համար արուեստի գործերով յատկանշուած իրենց գարիւրը: Այդ շրջանները ունին իրենց արդիւնաւորութեան պատճառները, որոնք կրնան նոյն ըլլալ ամէն ժամանակի ու բոլոր արուեստներուն համար, բայց ժամանակին ու մարդերուն քմահաճոյքէն փրթած պատահականութիւններ չեն երբեք, ու կը կապուին պայմաններու իրենց իսկական արժէքներուն դալէ առաջ:

Քաղաքական տեսակէտով խաղաղութեան շրջաններ չեն անոնք անպայման, որովհետեւ խաղաղութեան ու պատերազմներու մէջ հաւասարապէս արուեստը կըրնայ նայիլ իր վարդապետին, եթէ նոյնիսկ այս վերջին պայմանէն աւելի մեծ նպատակի դար պատմութեան ճոխացումին:

Պատմութեան մէջ յեղափոխութեան շրջանները իրենց քանդածներուն հիացումովը չէ որ կ'ապրին: Կոխի ու փոթորկումներու այդ օրերէն հանճարներ կան ծնած Ժ.Գ. դարու օրինակին փաստովը, ուր դէպի լայն զարգացում կը տարուին բանաստեղծութիւնը, մաթեմատիքը, աստղագիտութիւնը, բնական գիտութիւններն ու իմաստասիրութիւնը, մինչ գարը կը տուայտի իր կատաղի պայքարներուն մէջ՝ կրօնական, քաղաքական, գրական ու գիտական:

Երեւոյթը իրական է այնքան ու բեղմնաւոր կրօնական կեանքի ու գրականութեան համար: Հոս նոր շեշտ մը կ'առնէ կրօնական կեանքը պայքարին մեծութեան ուղիղ համեմատութեամբը:

Ի՞նչ կը մնար մեզի եթէ մերկացնէինք եկեղեցին գրեթէ իր պատմութիւնը կազմող վէճերու ու պայքարներու տարրերէն: և ո՞ւր կը մնար այն վարդապետը և կենսունակութիւնը եկեղեցին եթէ քալած ըլլար ան հալածանքներու ու մերժումներու հրկիզումին մէջէն, որոնք ստեղծեցին պայմանները իր բանաձեւուած կազմաւորութեան և գիտականացած ու սխ-

տեմի վերածաւած գաւառնաբանութեան, Հերձուածներն ու հերետիկոսները նոյն ծաւալով կը նպաստեն այն դարդացումին որ կը կատարուի իրենցմէ դուրս՝ բայց իրենց աւերակներուն մէջէն, իրենց փուռ-դուռին գինով ու նպաստով, եկեղեցիին զօրացումը իր թշնամիներու առատութեան սպասն է լոկ, որոնք կը պարտաւորեն զայն պայքարի, ու այդ պայքարէն կը ծնի եկեղեցիին կեանքն ու արժանիքը։ Այդ պայքարներէն դուրս ապրող եկեղեցին իր զիւտակցութեան մահացումը կը պատրաստէ կաթիլ կաթիլ ու ամէն օր, իր ժառանգութիւնը իրեւ հնագիտական արժէք մատուցանելու վաղուան՝ վրիպած ճակատագրով։

Եկեղեցին թշնամիներ չունի ոչ հալածողներուն, ոչ անհաւատներուն, ոչ հերձուածողներուն, ոչ ալ հայհոյողներուն մէջ։ Թշնամին լայնատարած կը պառկի անտարբերներուն քով միայն, որոնք չունին կիրքը պայքարին թեր կամ ղէմ, հետաքրքրութիւնը՝ ընդունելու կամ ուրանալու, ու արժանիքը՝ հայհոյելու կամ պաշտելու գանիկա։ Իր գոյութիւնը խաղաղութեան կապող եկեղեցին կրնայ ըլլալ պատմութիւն մը հին ազգերու շարքին ու ճակատագրին ցանկին անցում։

Բ. և Գ. դարերու եկեղեցիին ջատագովական գրականութիւնը պայքարներէն ծնած արդիւնք մըն է պատկանելի ու խոր, որ իր հետքը կը հասցնէ մինչև ԺԶ. դարու դուռներուն, վերջին վրէժը պոթկալու իր սանձարձակ եռուդեմին մէջ։ Այդ շրջանէն սողին սուրբգրական մեկնութեան ու հասկացողութեան լայն զարգացումը արդիւնք է դարձեալ Բողոքական մեծ հերձուածին՝ իր գերին գիտակցութենէն վրիպած ու կրօնական ոգիին հասկացողութենէն հեռու ապրող Լատին եկեղեցիէն։

Այդ բոլոր պայքարները, պէտք է մոռնալ, կ'ըլլան բնիկ երկրի մը տեղացիներուն մէջ, որոնք մտահոգութիւնն իսկ չունին փնտռելու իրաւունքը հողին ուր կարենան փոխադրել պայքարին թատրը։ Ու հայրենիքը, որ պարտաւոր ունենցիրն է այդ վէճերուն, լայրժուռ գետին մը չէ բնաւ պայքարը մերժելու կամ լռեցնելու քաղաքացիական իրաւունքով, փաստ մը ևս տուած ըլլալու համար եկեղեցիին զօրաւորութեան իր անբռնաբարելի կռուանին մատնանշումով։

Մատնանշուած պայմաններու կարելիութիւններէն հեռու մնացած իրողութիւն մը չէ հին օրերուն Հայաստանի մէջ կատարուած զործը իր կրօնական երկոյն վրայ։ Օտար չէ հոն երկիրը՝ իր իշխանութիւնով, մարդերով ու նաև ձգտումներով։ Մշակոյթը արդէն չունի կրօնականէն գատորոշուող նկարագիր, իր գրականութեամբ, ճարտարապետութեամբ, մինչև իր հերոսներով։ Դպրոցները վանքեր են արդէն իրենց կրօնաւոր ուսուցիչներով, որոնք մինչև Ժ. դար մենաշնորհը կը վայելեն այդ իրաւունքին, ու անկէ ալ ետք։

Որի՞ բայց տարող շական բարիքներու այս մատուցումին առջև մեծ պահանջներու դժուարութենէն չէ որ կ'անցնի կրօնական ուղին զարգացումը իր դերին գիտակից թաւալումով մը։ Ու մարդիկ առիթներու ակնկալութեան չեն կապուած իրենց եռանդին մինչև պուտ մը արժանիքը իրեւ արդիւնք արձանագրելու այդ օրերու պատմութեան մէջ։

Միջավայրին անժայտ յորդութիւնը ղէմքեր կը կառուցանէ մինչև օտար լեզուներէն, բաւական է որ անոնք ցուպ ի ձեռին ու պատմութեան մը շաղկապ մտեն հայ հողին ներս տուն մը սաղմոս փափալու, կամ հեթանոս անուն մը իրենց անէմքին փաթթելու մարգարէական վճռականութեամբ։

Ու դեռ՝ հայրապետներ, որոնք պիտական գահը իրենց վճիռներուն հրամանաւ կատար պաշտօնատուներու են վերածած, հալածելու, աղուիսադրում խաբանելու ու երկրի սահմաններէն տարագրելու իրենց հրամաններուն ի գործադրութիւն։

Երջանիկ այդ օրերը։

Փոխադրեցէք հիմա պատկերը ԺԹ. դարու իր նոր շրջանակին մէջ, ուր նոր աշխարհ մը կը քացուի հին ու նոր մարդերով, բայց պայմաններու աշխարհ տրամադրութիւններով։ Հոս շրջուած է ամէն ինչ անգլիտակից կազմակերպութեամբ մը ճիգերու յաջողութեան ղէմ։ Կարելի էն օգտուելու բոնադատութեան պայքարը չէ այս միայն, որմէ փրցուած ամէն պատառ, պատմութեան մը հետ, պիտի կցուի ամբողջը շինելու համար։ Հոս կայ տուաշտանքը անկարելին ճեղքելու, ցանցերը բրկաւելու և բացատտաններու վրայ կանգնելու։ Մայր երկրին բարիքները՝ ժխտող ազգայններ են հոս, ու չմոռ-

նանք որ օտարի իրաւունքի ամէնէն զարգացած հասկացողութեան վերածուեցաւ թուրք հողին վրայ մանաւանդ:

Կառավարութիւնը անտարբեր դիտողը չէ որեւէ մարդի վրայ կոտորուած աշխատանքի, բայց մանաւանդ երբ կրօնական զգեստաւորում ունի ան: Պետութիւններ լաւ գիտեն հողինը քաշուած հաւատալիքներու թելին վրայ լարել իրենց դիւանական ծրագիրները, այդ լարերու խաղին կապելու համար հասարակութիւններուն միամտութիւնը, ու ի հարկին քակելու կծիկը, ինքնաստեղծ ուղեւորին բանտումին տանելու զանաւ: Ծահերու բախումէն որոացուած տարրն է ուրեմն ամբողջէն փրթած՝ ու կտոր կտոր այս հողին վրայ նետուած սերունդը օրուան, որ իր ձեռք-տուններուն յուսախաբութիւնը կը ծամծմէ ամէն օր նոր սկիզբի մը մասին մտածելու իր միանացած յամառութեանը մէջ:

Կ'իյնան սերմերը առատ ու յօժար, անդիմադրելի խորշակին դիմաց, ու բերքը՝ եթէ կայ, վտիտ է այնքան, յաջորդին սերմնացուն չմատակարարելու աստիճան:

Հոս չի վերջանար տագնապին մտահոգութիւնը: Երկիրը չէ փոխուած միայն: Ժամանակը իր նոր պահանջներուն ու ըստիպումներուն տակ առած է մարդերը: Կարելի չէ մանկ հողինը ներս հին բառերէն հաւաքուած իմաստներով անորոշէն կախուած մարդերը բերելու համոզումի մը գիտակցութեան: Հայրենիքին աւանդութիւններէն փրթած՝ ու նոր աշխարհի մը պարտադիր պահանջներուն դիմաց տարուբերող սերունդը կանչելու ձայնին առանց տալու նոր նկարագիր մը, կարելի չէ նայլ սպասուած արդիւնքի մը, պատմութեան մէջ տեղ տալու համար անոր:

Պահանջքին պատրաստութենէն հեռու մնացած մարդերուն յանձնել սովորութիւններու կիրարկութիւն մը ի գործ դնելու աշխատանք մը, ունայն վաստակ մը ըլլալէ անդին կ'անցնի, չլիջելով տակաւին վտանգը որ ուժացում յառաջ բերելու անխուսափելի հետեանքն է գործելու նման կերպին:

Հետեաբար աւելի քան ժամանակն է լսելի ըլլալու համար լուրջ պատրաստութեան պարտադրանքին հրաւիրել մարդերը, մտնելէ ետք անոնց հողին լեցուելու տրամադիր ընդունելութենէն ներս, ուր

փոխուած չափ բան կայ նոր աշխարհի մուտքին առջև, որ սակայն ընդհանուր զարգացումէ մը հեռու ապրող վիճակ մը չէ ամէն պարագայի: Ընդհակառակը: Երբեմնի աւանդութեան կախարդանքին զաղանիքին կապուած իրողութիւնները իրականութեան լոյսին ու բացատրութեան բերուած են հոս, ու հանիներու սպառնալիքներուն վրայ հիւսուած պատուիրանները քակուած են թել թել՝ հաճելիին դարաստաններուն առջև հմայական գունաւորումներով: Հոգէն զատ աշխարհ մը կայ հոս նոր, շարժող, բազմախառն ու խաբող: Բայց ասոնց կողքին սերունդ մըն ալ կայ Եւրոպայի վարժարաններէն բերած իր զարգացումովը, որուն հիմունքները Յեղափոխութեան ջիւղեւանգութենէն չեն սթափած տակաւին: Աւելին. այդ ուղին արտայայտութեան և անոր ծաւալումին հաւատքը իրենց հետ ճամբու դրուած մեծ առաքիւնութիւնն է գիտութենէն աննուաճ դէպի արեւելքի մեծ կեդրոնը:

Եւրոպայի ուսանողներէն շատերը եթէ մոռցան իրենց վկայականները հետեւինին բերել հոս, Եւրոպան կապկելու ունակութիւնը վկայականի պէտք չունեցաւ բնաւ հին արժէքներու հանդէպ հեգնութիւնն ու արհամարհանքը իբր այդ ծառայեցնելու, Դադլիոյ ոստանին մէջ վատնուած հարիւրներուն հաշիւը պատրաստելու առիթով:

Ուրիշ կերպ չեղաւ Եւրոպայի Յեղափոխութեան սերունդին կեցուածքը կըրօնական կամ այլ սրբութիւններու հանդէպ: Փանդելը ընդհանուր նկարագիրն է յեղափոխութիւններու, ու ներուած է վերակազմութեան խանդերու այդ րոպէին ի մտի չունենալ անպատճառ նորին նախագիծը: Յեղափոխութեանց յաղթանակները աւերակներուն վրայ արդէն իսկ ծափահարելի են: Նորին կառուցումը այդ յաղթանակին մաս չի կազմեր անպատճառ: Մեւրիներէն չէր որ պիտի գար սրբազրութիւնը: Հովը անցաւ մեր վրայէն ալ, հող չէ թէ քիչեր վերցուցին զուխնին:

Հիմա նայինք արդիւնքին որ պայմաններու այս նոր կուտակումէն յառաջ եկաւ մեր մէջ:

Պ. Վ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

(Ծարաշակելի)

ՔՍԱՆ ԴԱՐ...

«Զորս առեալ ի ծովակէն
Արարեք որսորդս մարդկան»
ՇԱՐԱԿԱՆ

Առաքելոց ընտրութեան, անոնց գործունէութեան ու յիշատակին թելադրանքէն մարմին ու ձեռք առած սրբազան այն օրհներգութիւնը — Երանելի սուրբ առաքելաք —, որուն մէկ տողն է վերեւ յիշուած ենթատիտղոսը այս էջերուն, ի՞նչ փոյթ եթէ չէ եկած մեզի ստոյգ հեղինակի մը վարկով: Խորհնացիէն աւանդուած ըլլայ անիկա մեզի թէ Շիրակացիէն, առաքելոց այդ շարականը, հաւատքով, ջերմութեամբ ու պարզամտութեամբ պատմումը կ'ընէ զիւղացի ու ձկնորս այդ մարդերուն՝ առաքելաւորներուն, իրեւ աշակերտ ու գործակից մեծ այն պաշտօնին գործատանձնած էր ինքն իսկ՝ Նազովրեցի երիտասարդ վարդապետը:

Գիտենք թէ միակը չէ, Գալիլիոյ արեւոտ ծովափէն կատարուած այս ընտրութիւնը: Յիսուս, իր քարոզութիւններուն ու հրաշագործութիւններուն ընդմէջէն, հանդուան առ հանդուան կազմեց իր խումբը, առանց հապճեպի, հոգիի ամենէն պարզ բայց խանդավառ պարուսնելու ընդունակ մարդոց հանդիպելու ականակութեամբ: Ու խաբուած չէր անիկա իր յոյսէն: Իրենց նաւերն ու գործիները մէկդի դրած ուռկանաւոր Գալիլիացիներու կոչումէն մինչեւ երկնային միջամտութեան պահը վերնատան մէջ՝ Ս. Հոգիի իջումով ու ներկայութեամբ, յետ իր հրաշալի վերացումին՝ երկրէ երկինք, Յիսուս ապրեւ էր վայրկեաններ, ուր իրեն տրուեւ էր առիթը լրացնելու թիւը իր ընտրեալներուն, ըլլան անոնք նախանձայողներ, մաքսաւորներ և կամ անհանճար ու համեստ երազներով գեղջուկներ՝ ջոկուած՝ հրաշագործ վարդապետին նայուածքին զիմաց իր ժամերը մոռցող բազմութեան մը ծոցէն, Երանութեանց բարձունքի կուշտին, խաղաղ երեկոյեան մէկ պահուն:

Ու զանազան առիթներով ու տարբեր տեղերու վրայ իրագործուած այս գրուագներուն ամբողջութիւնը, ճիշտ պատկերը կուտայ սակայն առաքելական գործունէու-

թեան: Աստուծոյ Որդիէն ուսած առաքելութեան ու նուիրումի իրենց առաջին վարժքերէն յետոյ, վերջին անգամ, Աստուծոյ Հոգիին կրակը ընդունած, Անոր ներշնչումին մէջ հրազինուած, մեծ տեսիլներու միամիտ այս սպասաւորները ճամբայ կ'իյնան աշխարհներ նուաճելու:

Բայց ի՞նչ պիտի կարենային լայնատարած ու սխտոքին իմաստութիւնը սերտած հեթանոս այդ աշխարհին հետաքրքրութեան մատուցանել, բոկոտն ու խեղճ այդ ձկնորսները...

Արեւմուտքը, աշխարհակալական իր ձգտումներէն մտադրաւուած, սիրտ պիտի չունենար» մտիկ ընելու կարգ մը բանաձեւումները նոր ուսուցումներու: Իմաստասիրական ա'յնքան վարդապետութիւններ, զարեքով ծնեւ ու մեռեւ են իր զգացումներուն անտարբեր ու սկեպտիկ ամայքներուն վրայ, ուր ասպարէզը բիրտ ուժինն է եղած, ուր վեհապետներու գերագոյն փառասիրութիւնը ճակատամարտներու յաղթանակին անձուկն է ապրած, հեռապատկերովը յաղթական կամարներէն, դափնեպսակներու տարափին մէջէն կատարուելիք չքեղափառ մուտքերուն: Եւ ուր, ազնււագոյն հաճոյք՝ իրենց անասնական կիրքերուն, անմարդկային հրճուանքներուն գոհացումն է եղած, կրկններու մէջ պատառ պատառ իրենց կեանքին սարսուռը քամող հոգիներու տուայտանքին զիմաց:

Վայրագ օրեր, ուր, աներազ ու աներկինք, մարդը մարդուն մէջ չէր տեսներ բնաւ ինքզինք...

Արեւելքը: — Յոգնած ու գոհ ինքզինքէն:

Բայց դարձեալ ան է ծնուցիչը, մայրհողը, աշխարհի քաղաքակրթութիւնը յեղաշրջող, մարդկային պատմութեան դարաշրջանները ճշտող մեծ ներշնչումներու:

«Զորս առեալ ի ծովակէն, արարեք որսորդս մարդկան...»:

Յիսուսով բերուած նոր այդ վարդապետութեան ամբողջ շարժումը տոգոյն ու խանդավառութենէ զուրկ նախանձայողութիւն մը պիտի մնայ, եթէ «ծովակէն առնուելու» այս պատկերը, մտածուի լոկ պատմական իրականութեան մը ընդգծումը իրրեւ:

Այդ շարժումէն զիմացիմ ճշգրտ ամէն

անհատի կամ խմբակի խանդն ու առու-
գութիւնը պէտք է փնտռել թաքուն, «մահ-
կանացու նայուածքներու» անհաղորդ այն
մղումներուն մէջ որոնք ճառագայթում-
ներն են հոգիներէն իջնող ու պոռուող
լոյսերու: Հեթանոս խմատութեան ուկիւ-
նին մէջ դժուար թէ կարենային թե իսկ
չարժել Հրէաստանի ցամաք դաշտերէն ու
լեռի բլրակներէն քով քովի կանչուած հա-
սակները այս ծովականներուն: Ի՞նչ ունէին
անոնք իրրեւ դարգացում, խմացական պա-
շար, զխտական հմտութիւն: Ի՞նչ ունէին
տակաւին, իրրեւ կշիռք, ծանրութիւն՝ հո-
գեկան արժէքներէն, անոնց նկատմամբ
ստեղծուած ներքին բխումէն, երազէն,
խանդավառութենէն: — Անտարակոյս շատ
քիչ բան:

Գիտենք թէ քանի՜ անգամ իրենց վար-
դապետին զայրոյթը չէ խնայուած իրենց
իսկ հոգիներուն, երբ ալեկոծութեան մը
պահուն, իրենց «վատաստութիւնն ու սա-
կաւահաւատութիւնը» կը խարանդի, երբ
իրենց մանկամտութիւնը՝ արքայութեան
մէջ պաշտօն գրաւելու, իրենց ռիսկալու-
թիւնը, անհանդուրժողութիւնը՝ զիրենք
չհիւրընկալող գիւղացիներու զլխուն կրակ
թափելու, թեթեւ թախիծ մը կը ցանէր ան-
հուն ու շքեղ այդ վարդապետին հոգիէն
ներս:

«Զորս առեալ ի ծովակէն . . .»:

Այդ տողին մէջ պէտք է տեսնել մա-
նուանդ պատկերը արեւելքի քիչիկ մը վի-
պային մտայնութեան, երազային ու խոր-
հըրդապաշտ նկարագրին, ու արեւելքով՝
Աւետարանին ալ մթնոլորտին, հոգեկան
երեւոյթներու հանդէպ ունեցած ըմբռնո-
ղութեան, ուր Աստուծոյ գործը, Անոր
կամքը, յանուն Անոր արքայութեան տա-
րածումին յանձն առնուած առաքելութիւնը,
փոխան մարդոց ֆիզիքական ուժերուն ու
ձկուն խմացականութիւններուն, կը վստահ-
ուի անոնց սրտին: Ու ասիկա՝ վկայու-
թեամբը այն փորձառութիւններուն, ուր
Աստուծոյ յայտնութեան ճամբաները թէեւ
չատ անգամ հեռու աղամորդիներու մըտ-
քին հասողութենէն, վեր՝ անոնց թափան-
ցումի ճիգերէն, բայց միշտ արձագանդուն,
անսպասելի խորութիւններովը անոնց սրը-
տին թաքուն լարերուն: Ու ասիկա՝ տա-
կաւին, զխտակցութենէն այն ճշմարտու-

թեան, ըստ որում, անհուն է սիրտը երբ
կը բաշխուի: Ու սրտի վաւերական արժա-
նիքներէն ու հարստութիւններէն է նուեւ
բումի ոգին, որուն մէկ թեւ կը հասնի
մինչև զոհարելումը անձին՝ գերազոյն կա-
տարը նուիրումին: Ու պարզուկ այդ մար-
դերէն իրրեւ երաշխիք, անժխտելի իրակա-
նութիւն, այս միայն ունէր Յիսուս:

Իր անձէն հրաժարելու յոժարութենէն
մինչև գայն գոհելու այդ անհուն անջըր-
պետին մէջ պէտք է գետնգել բոլոր վար-
դապետութիւնները բնդմաւորող, առա-
տացնող հաւատքը, որտի խանդը, այն
օրերուն ինչպէս ամէն ժամանակներուն,
հպելու համար հրաշալիին, ուր սովորա-
կան մարդերը կերպարանափոխ կ'ըլլան,
առնելով պատկերը գիւցաղուններու: Գի-
տենք թէ ինչեր ըրին ձկնորս այդ մարդերը,
որքան արեւելքի նոյնքան արեւմուտքի քա-
ղաքակիրթ աշխարհի ոստաններուն մէջ:
Պօղոս առաքեալ, Հոսովէական կայսրու-
թեան այնքան եղեռնադործ ու անապահով
օրերուն, չի վարանիր նենդութեանց ու
ոճիւրներու մայրաքաղաքին մէջ իսկ հրա-
պարակներու վրայ երևիլ, նախատինքի,
խոշտանդումներու ենթակայ բայց աննա-
հանջ, շահելու համար յաղթանակը իր
առաքելութեան: Ու այդ ոգին պսակը
իրրեւ, բոլոր դարերուն համար, անիկա կը
մնայ հիմնադիրն ու կազմակերպիչը Արեւ-
մլտեան քրիստոնէական Եկեղեցիներուն:
Իրեն համապատիւ կը նկատուի նաև Պետ-
րոս առաքեալ, որ Հոսովէական կայսրու-
թեան նոյն մայրաքաղաքին մէջ իր խօս-
քովն ու գործովը ձեռք բերած յաջողու-
թիւններուն փոխարէն իր կեանքը տուաւ
իրրեւ գին, վճարում: Ու նահատակուեցաւ
նոր «Բաբելոն»-ին մէջ (իրեն անունով ծա-
նօթ կաթողիկոսայց թուղթին իսկ բացա-
տրութեամբ), գերուած հոգիներու ազա-
տագրութեան գործը հաստատ ու ապահով
հիմերու վրայ դնելէ յետոյ: Եւ ան մեռաւ
իր վարդապետին սրբացուցած խաչի պա-
տիժովը վարձատրուելու մխիթարանքը իր
փակուող հոգիին ու նայուածքին մէջ բա-
նալէն:

Նոյնքան և աւելի սրտառուչ դրուագ-
ներով ճոխ է կեանքը Հայաստան աշխարհի
առաջին քրիստոնէայ վկաներուն: Ի՞նչ էր
հրեզէն այն կամարը, որ գերազոյն վայր-

կեանի մը ազդումով, պիտի զօտեորէր հոգիները միջակ կարողութիւններով մարդերու, յանդգնութիւնը տալով անոնց մինչև անմատչելի պարիսպները պալատներու, իրենց գաղափարին «հրապոյրօր բանալու» արքայական ընտանիքէ անհատներու զգացումներուն: — Սրտի ճամբան՝ անտարակոյս: Այնքան իրական որքան թերևս դժուարիմանալի...:

Հայաստան աշխարհի առաջին դոյզ լուսաւորչներէն Ս. Թադէոս առաքեալ, դէպի երկրին կեդրոնն ու մայրաքաղաքը իր յառաջացումով, պիտի մօտենայ հայ արքունիքի գոներուն, պիտի մտերմանայ, «իրեն գրաւէ» աստիճանաւոր գօրականները, անցնի ընտանեկան յարկը թագաւորին, ու իր «նալուածքին հրաշքը» սեւեռէ արքայազոտեր թարմատի ու երազուն աչքերուն: Պիտի կանգնի դայրոյթին դիմաց՝ իր աստուածներուն այս կերպ անարգումին վրէժը առնել ուղղով թագաւորին: Պիտի ենթարկուի խոշտանգումներու, իւրաքանչիւր փորձ իր Աստուծոյն փառքին հօջակումը համարելով, (հազարներու կը հանուի թիւը բազմութեան՝ «գօրականք եւ ժողովրդականք», օրոնք իր վկայութիւններուն ակնատես, խումբ խումբ կը մկրտուին իր գաղափարին կրակով. ու հարիւրներով կը նահատակուին):

Ոչ նուազ սրտագրաւ է պատկերը արքայազուստը Սանդուխտին, սրբազան այս առաքեալի կողքին, անոր առաքելութեան, քարոզութեան տարածումին մէջ: Անիկա տիպարն է՝ հոգիի ամենէն շնորհալի պարզութեան, կանացի փափկութեան որքան արու եւ արի վճռականութեան, օրոնց չաղապատումովը անիկա կը հիւսէ արնամար պսակը անդրանիկ վկայութիւն: Ո՛րքան թելադրիչ են զինքը ներկայացնող նկարները մեր տաճարներուն: — Գիտակի մը ավին կանգնած, գեղանի իր հասակով, հեռուները սեւեռուն իր նայուածքին արտաբերմամբ, հայրենի դաշտերուն կանաչ ծփանքները կը զիտէ անիկա, բացուած ձերմակ չուշան մը ձեռքերուն՝ ձիթնիթի դալար ոստով մը միասին:

Պարզութիւնը, անբծութիւնը, նուիրումը, երազն է անիկա իր ժողովուրդին, որ զիտէ յանուն տիրական ու յաւիտենական առաքինութիւններու եւ արժէքներու,

մանկ աւագանը «կրակի մկրտութեան», վկայութեան, զոհարեումին: Ի՞նչ ունինք աւելի կենդանի, յուզիչ քան վկայարանական գրուածները մեր պատմութեան շքեղ շրջաններուն: Եւ ի՞նչ՝ աւելի խժաուր, վայրագ, քան տտրագրութիւնները մեր ժողովուրդին, ի սէր ազատութեան, արգարութեան, երկինքի:

Ու պիտի նահատակուի, արքայազարմ այս աղջիկը, իր հօրը հրամանով իսկ, կուսական իր արիւնին կապելով ուրիշ հարիւրներով մարդերու նուիրումը: Պիտի նահատակուի Ս. Թադէոս առաքեալը, իր մարմինը պատանող երկնային ու «հրաշալի» լոյսերու անձրեւին մէջ հազարներու ուխտերը ընդունելով դէպի երազի ճամբան նոր երկինքներու, իրմով բացուած: Ու աւելի հեռուն, երկրին հարաւային սահմաններուն վրայ, պիտի նահատակուի նոյն երազի ճամբուն միւս այն ռահվիրան՝ Ս. Բարթողիմէոս առաքեալ, որ կարծես աւելի խոհեմ, աւելի հաստատ ու անաղմուկ, կ'անցնի ամբոխներէն մինչև դարձեալ պալատները արքունական միջնաբերդերուն, լայն իր պարեգօտին հրաշքը տարածելով դաշտերուն ու ամայիքներուն, զիւրահաւան ու կարծրասիրտ գեղջուկներուն որքան արքայազուն պայազատներուն:

Ու երկիր մը ամբողջ ոտքի է արդէն, ոգորումին մէջ հին իր հաւատալիքներուն, ընդդէմ կրօնական նոր ուսուցումներու՝ ուղեղովը զոյգ մը մարդոց՝ բաժնուած մենաւորիկ լճակի մը պարզուկ ձրկանորսներու խումբէն:

Ու այսպէս, նոյն ոգիով, սրտի նոյն խանդով, ձկնորսներու այդ խմբակը, հեռաւոր արեւելքէն մինչև ծայրագոյն արեւմուտք, կը յաջողի նուաճել աշխարհները բազմամիլիոն ու տարամերժ հոգիներու...:

Ո՞ւր փնտռել գաղանիքը այս հրաշալիին...:

Երկինքը կը բերէին անոնք մարդերուն: Աշխարհէն ակնկալուած ու չօտացուած գոհացումը՝ անոնց խորունկ ըզձանքին, կարօտովը գերագոյն ոգեղինութեան մը ներկայութեան, որուն պակասէն, իրենց հոգիները տառապանքն էին ապրեր արդարութեան, խաղաղութեան: Մարդիկ ձանձրացեր էին այլեւ իրենց օրերուն պարտադրուած անհոգի, ցուրտ տափակութենէն

կեանքի: «Ահագին» էր անոնց հիասթափումը բոլոր այն արժէքներէն, յանուն որոնց շահագործուել էր միամտութիւնը իրենց ամբողջային հոգեբանութեան: . . .

Ու դալիլիացի ձկնորսներու այս խմբակը, նախանձայոյզ ու խանդավառ դժուարակրկները եղան ոգեղէն նոր արժէքներու: Ու են տակաւին մինչեւ այսօր: Ոչ մէկ վարդապետութիւն, ոչ մէկ ժողովրդավար կազմակերպութիւն, մինչեւ այն ատեն, կրցեր էր այսքան ջերմութիւն արծարծել սրտերուն մէջ իր զաղափարին տարածիչներուն: Քրիստոնէութիւնը «չբախտոն էր մարդոց հոգիներուն, անոնց աներկրային, երկնահայեաց ըզձանքներուն»:

Ու քսան դար մարդկութիւնը ականջ է տուել համամարդկային եղբայրակցութեան, արդարութեան, բարութեան, խաղաղութեան և ոգեղէն այն բոլոր առաքինութեանց ու արժէքներու համերգին՝ ընկերային տաղնապանքի դաժան այն օրերուն, քրիստոնէութենէն իրեն մատուցուած: Առաջին այդ առաքելներու բերնով, մարդկութիւնը կը կանչուէր «ճանչալու ինքզինքը», գտնելու իր մէջ գոյ բայց թաքնուած լաւագոյն բաժինը արժէքներու: Ու քսան դար, մարդոց իմաստութիւնը, աշխարհի քաղաքակրթութիւնը քրիստոնէութեան քաղաքացիական արժէքները, ճիշտ պիտի չըլլար անոնց անայտնութեան, անվաւերութեան փաստը նկատել առիկա: Ո՞վ կը համարձակի ուրանալ որ այսօր ոգեղէն այդ արժէքները փոխարինուած են երկաթով, զրահով, պատերազմով, վայրագութեամբ, հոգիներու ջնջումով: Ծիշտ է որ մարդիկ օրուան խնդիրներէն, կեանքի ապահովութեան, ապրուստի հայթայթման տաղնապանքէն են մտահոգուած: Սակայն այս բոլորին հետ, և այդ բոլորը իր մէջ ներդաշնակող ոգեղէն իրականութեան մըն ալ իրողութիւնը նոյնքան և աւելի ստոյգ ու ճշմարիտ է: Մարդոց մտածումներուն ու զգացումներուն այս ժամանակաւոր մթադնումները, լլկումները, ամպեր են միայն երկնքի երեսին, որոնք պիտի փորձեն պահ մը

ժամկէլ լոյսը արեւուն որ կայ անոնց ետին, անոնց կապարի գորշութեանը մէջէն՝ մշտապառ, պայծառ ու չպակսող: Այսօրուան մարդկութիւնը պիտի յոգնի, շնչայեղձ ըլլալու չափ, ծանրութենէն, ճնշումէն իր գրկած մետաղներուն, որոնց վայլը շլացուց իր նայուածքը, մոռցնելով անոնց իրական արժէքն ու միակ տեղը՝ իրրե միջոց հոգիներու երջանկութեան:

Դէպի ոգեղէն արժէքներ վերադարձով միայն կը հաւատանք թէ վերջ պիտի գրտնեն ներկայ օրերու խռովքները: Յաղթանակը այդ արժէքներունն է ապագային մէջ: Ու «ապագան Աստուծոյ է», այսինքն գերագոյն ոգեղինութեան, «անսպառ արեւ»ին:

Հազարաւոր տարիներ առաջ, այս պատգամն էր որ տարածեցին առաքելները, իրենց օրերու պալատներու դռներուն դիմաց: Այսօր, անոնց յաջորդներուն, անոնց հաստատած ու կազմակերպած եկեղեցիին բերնով, նոյն պատգամին իրագործումն է որ կը պահանջուի աշխարհի հզօրներէն: Այսինքն երկնքի արքայութեան, Աստուծոյ հայրութեան գաղափարին վերահաստատումը մարդոց հոգիներուն մէջ: Ու ատիկա՝ երկրի վրայ իսկ, բարութեամբ, ժուժկալութեամբ, մաքրութեամբ, ներողամտութեամբ, որպէսզի որքան կարելի է քիչ տառապինք այս աշխարհի հոգերով, արժանի ըլլալու համար անոր փառքին՝ որ արքայութիւնն է մեր հոգիներուն:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՔԵՂՈՅ

ՀԱՒԱՏՔԻ ԵՒ ՄՍԱԾՄԱՆ ՅՈՒՔԵՐ

Արժեք վերածել արժանիքի. ասոր մէջ է քրիստոնէին կեանքին ամբողջ կոչումը: Իր կրօնքին գաղտնիքն է այդ: Կարենալ իր մարմինի կաւին մէջ նեմարել Հոգիէն հրահալուած աստուածային բուրային ոսկին. արբեցնել իր բնութեան մէջ նիւրի ուղեւորական բնագոյները. ու մտածել քե այդ ամէնը, նեմարիս հարսութեան անսպառ գանձ մը, դրուած է իր տաճարներէն սակ, անկէ հանելու համար միջոցներ՝ զօրութիւններ, հմարաւորութիւն՝ զօրապիւղու Աստուծոյ կամբք երկրի վրայ:

«ԱՌԱՔԵԼՈՅ ԵԱՌԻՂՈՎ»

ՔԱՆԱՍՏԵՂԵԱԿԱՆ

ԴՈՒՆ ԿԸ ՔԱԼԵՍ...

ՍՓԻՌՈՒՅԻ ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԻՐԳՈՒԹԵԱՆ

Օրէ մը վերջ քրտինքի
 Եւ ըսպառիչ յոգնութեան,
 Դուն կը փախ գրլիսիկոր,
 Համբաներէն ըսփիւռփի,
 Խեղճ ու համեստ գիւղերու
 Կածաններէն սրտմոլոր,
 Բախզներէն բիրաղի
 Նըմեղակուն ուսանին:

Շապիկըդ քաց է ու զորս
 Ուսերուդ՝ ցան երկաթին,
 Ծունկերուդ մէջն է քորեր
 Դործասան ցուրտ պատերու
 Խոնար անոց, սողոսկուն:
 Դուն կը փախ գրլիսիկոր,
 Տրտմ, անցնող օրերու
 Մըշուէն ի վար նետելով
 Մաշած կեանքէդ պատաներ:

Բայց եւ յանախ,
 Անոյս երազ մը ինչպէս,
 Քու աչքերուդ կը բացուի
 Ծանօթ աշխարհ մը հեռու:
 Մըշուէն փողը կապոյս,
 Կատարներէն լեռներու
 Ծալ ծալ կ'իջնէ հոգիիդ,
 Եւ դառնումն զըմրոխտ՝
 Խաղաղութիւնն անսահման,
 Բիրեղ՝ յոյսով, արեւով:
 Լեռներն զըմբէք առ զըմբէք
 Դէմն աչքերուդ մանուկի:
 Հեռէն քեզի կը նային,
 Դէմքեր մասաղ ու բարի,
 Կարծես աշխարհն այս չապրած:

Յետոյ մըշուս եւ արիւն,
 Ու կըրակը առազին...:

Դեռ երէկ էր աչիւղ մեծ
 Դագաղին մէջ գոցեցիր
 Յիւսակներդ ամբողջ:
 Ու արիւնոս մըռուէն,
 Անոնք ըսուեալ առ ըսուեալ
 Այծըմ կ'անցնին դաշերէն
 Աւերակեալ հոգիիդ,
 Ահա շարանը աղօտ
 Մանուկներուն, կոյսերուն,
 Բըռնած շուշանը յոյսին
 Իրենց մեռոս շրթներուն:
 Եւ կարաւանը սրժոյն՝
 Մեռելներուն մեք բոլոր
 Հազար հազար վերքերով:

✱

Կը պատահի ինչ նըստիլ
 Շապիկիդ մէջը երկաթ,
 Ժայռի մը լերկ կասարին,
 Կամ փողոցի մը եզերք,
 Կ'անցնի տղեկ մ'առջեւէդ
 Մուշակին մէջ դէմքն իրեն
 Խոշոր լուսնի պէս բացած,
 Տանելով ինչ երազին
 Զոր ապրեցար դուն մանուկ:

Ու կը բացուին աչքերուդ
 Մութ մերկութիւնը շէնքին
 Հոգիներէ ու քարէ,
 Առաջնորդեց բախտն ուր ինչ,
 Հօրմէդ մօրմէդ ներքուած,
 Ներս՝ փարախէն այդ մրուալ,
 Զոր որբանոց կոչեցին:

✱ ✱

Տըսում էին պատերն իր,
 Յուրս՝ նայուածքներ մարդերու.
 Օրերն ի վար մըռուին
 Կեանքը պատկեր մ'էր շրջուած,
 Հոգին՝ հանուած անուրդի:
 Դուն հըրաւելով զընեցիր
 Ակռաներովդ բըռնած

Հայու հոգին արիւնոս,
Զոր ուզեցին որ ծախես
Փոխան լոկ փոր մը հացի:

Դուն կը փախ գրլիկոր,
Ճամբաներէն ըսփիւոփի,
Շապիկըդ քաց է ու գորշ,
Ուտերուդ՝ ցան երկաթին:

Երէկ դըժոխքն ապրեցար,
Այսօր ունիս փաւարան,
Արփայութիւնն է երազ՝
Քեզմէ, ցեղէդ հեռացած:
Այժմ՝ հեռու, շատ հեռու,
Անջրպէսէ մը անդին,
Կ'ըսեն թէ կայ, դեռ կ'ապրի
Կըսոր մը սուրբ ու անմեռ
Այդ երազէն երբեմնի:
Բայց քու հոգին ա՛լ չունի,
Սարսուռն անոյշ ու ջերմին
Հին օրերու նըշխարին:

Դուն կը փախ գրլիկոր,
Ճամբաներէն ըսփիւոփի,
Հոգիիդ մէջ ձիւն է սեւ
Վաղուան արեւը մասադ,
Ու շրթներուդ՝ կամաջ քոյն,
Հանոյքը նիղն երէկուան:
Մինակ ես դուն,
Կերպարանքիդ վըրայ մութ
Կը շարժի դողն անձանօթ
Հազար հազար իդներու,
Կատօսներու սարագիր:

Կը պատահի երբեմն որ
Ժըպիս մը տաք, լուսաւոր,
Ընեն օրերդ ամպշող:
Բարեկամի մ'անխաղախ՝
Հանգչող ձեռքը ուտերուդ,
Սմոկէն ցան անանուն
Քատսներուն խորն հեւուն,
Անհրաւէր օրերուդ:

Դուն կը փախ գրլխիկոր
 Մըմունքներէն ըսիւտի,
 Ոսկիդ կսխան ընելով
 Շրդաբն անհուն սուգերուն,
 Եւ ծաղիկները հիւանդ
 Քու դալկահար յոյսերուն:
 Անհուն ամալ մ'է հոգիդ,
 Ողջ գերեզման սիրքը քու:

.
 Կոսրէ ալիք դժբախտ
 Այս լիւմի պահերուն,
 Հասակը սեւ ձայներու,
 Եւ արձագանգը մըքին
 Դամբաններէն բարձրացող:
 Մառախուղի ընդերքէն
 Դարձեալ ասուպ առ ասուպ,
 Կը շինուի լոյսը կապոյտ
 Քու հայրերուդ Աստուծոյն:

Լեռն է հոն միշտ սրբազան,
 Նըման հոգւոյն պապերուդ,
 Յաւերժական, անսասան:
 Քալէ՛ անխոնջ, իմ զրդաս,
 Քալէ ամուր, քաջ զրդաս,
 Համբէն յոյսին, երազին,
 Աստուածներուն՝ որ գողցան
 Կարը երկնից բովերէն:
 Եւ կամ նըման քաջներուն
 Յեղիդ անմեռ հէքեաքին,
 Խորն ընդերքին սուրբ լեռն,
 Շրդքան իրենց կըրծելով
 Կարօսն անմար որ կ'այրի,
 Ինչպէս անկէզ մորենին:

Երկնի նամբէն ի՜նչ աղուոր
 Ի՜նչ սրտառուչ երամով
 Թեւել գիտցան քու պապեր.
 Եւ լեռներէն պոռթկալու
 Դեռ կ'ընեն նիզն ահարկու:

Քալէ՛ ամուր, քաջ զրդաս,
 Մօսն էս բացուող դրոներու:

ԵՂԻՎԱՐԴ

ԱՅՍՊԷՍ ԱՆՈՒՇ ՈՒ ՏՐՏՈՒՄ...

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐԵՂԱՅԻՆ

Այսպէս անուշ ու սրտով պիտի նայիմ ես հիմա
Ալիք ալիք խորացող հոգիներու հրդեհին,
Կրակին դէմ բռնուած մասալ ծաղիկ մը ինչպէս :

Մեզդիի փաղցրութեամբ օծուն նայուածքն է անհուն,
Անոր գիտէ որ քրքռալ յաւիտեանին լոյսին դէմ,
Փրշուր փրշուր որ կ'իյնայ վրան մարդոց սիրտերուն :

Հանդիսուրիւն մ'այնպէս փաղցր՝ այդ դալկացումն է լոյսին,
Յաւէն բեկուած օրերուն վերեւ անձեւ բարերար,
Որ հոգիին կը բերէ գաղջ հանդիմներ անհունին :

Այսպէս անուշ ու սրտով պիտի նայիմ ու անցնիմ,
Կրակին դէմ բռնուած մասալ ծաղիկ մը ինչպէս,
Իր գարունին անաւառ կըրծելով ցաւը ներսէն :

ՏԷՐՈՒՆԻ

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՀԱՐՅԵՐ

ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԷՆ ԵՏՔԸ

ԱՄԲՈՂՋԱՎԱՐ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐՈՒ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ասկէ առաջ, առիթը ունեցանք, այս էջերուն վրայ, տալու, համառոտակի, կարելի հարազատութեամբ, յետ-պատերազմեան Յեղափոխութեանց՝ Ֆաշիզմի, Նացիզմի, և Պոլշեիզմի՝ պետական նոր դադափարարանութիւնները, բարոյականը (ethos), ընկերվարական հաւատոյ հանգանակը, մշակութային ձգտումները, տնտեսական զրութիւնները, ցեղի և ընկերութեան անոնց տեսութիւնները, պատմութեան ու կեանքի իրենց իւրայատուկ մեկնութիւնը, որոնց վրայ անոնք ջանացեր էին բարձրացնել պետական նոր աշխարհահայեացք մը, նոր փիլիսոփայութիւն մը՝ մեր օրերու մէջ^(*):

Այժմ, պիտի ջանանք, տարբեր մէկ երեսի վրայ ճիգ մը ընել, հասկնալու Յեղափոխական այս նոր պետութեանց կրօնական դադափարարանութեան հետեւող եկեղեցւոյ նկատմամբ իրենց ընդգրկած քաղաքականութիւնը: Արդի բոլոր յեղափոխական շարժումները, ուղղակի կամ անուղղակի կ'ազդեն եկեղեցւոյ կեանքին, իբրեւ կաղմակերպութեան մը, որ ունի իր դադափարարանութիւնը, օրէնքը, քաղաքականութիւնը և ստտուած քանութիւնը. ուրիշ խօսքով պիտի քննենք Ֆաշիզմի, Նացիզմի և Պոլշեիզմի եկեղեցական աշխարհահայեացքը և քաղաքականութիւնը:

Պատմութիւնը քալած է երկու բեռներու ազդեցութեանց շրջանակէ մը. այդ երկու բեռներն են Եկեղեցի և Պետութիւն. անոնց պայքարը լեցուցած է ի մասնա-

ւորի բովանդակ պատմութիւնը քրիստոնէական եկեղեցւոյ: Այդ երկու իշխանութեանց, եկեղեցւոյ՝ հոգևոր իշխանութեան (pouvoir spirituel), և Պետութեան՝ աշխարհիկ իշխանութեան (pouvoir temporel) յարաբերութիւնը, եղած է էն սերտ համագործակցութենէն մինչև դառնագոյն թշնամութիւն, ինչպէս ներկայի նոյնպէս անցեալի մէջ: Բայց պատմութեան էն ճգնաժամային պահերուն, անոնք իրարու համար, իրարմով կանգուն մնացած են. վասնզի, ամենէն ազատ եկեղեցին իսկ, կ'ապրի պետութեան մը մէջ, և պէտք ունի Պետական պաշտպանութեան, անոր եկեղեցական օրէնսդրութեան, և միւս կողմէ, ամենակարող, ամբողջավար (totalitaire) Պետութիւն մը, դառն ու ճակատագրական փորձութիւններու ընդմէջէն, կուգայ պահը, երբ կարելիութիւն կը տրուի իրեն ճանչնալ թէ բանակներէն ու թանքերէն աւելի զօրաւոր են ոգին ու հաւատքը, որոնց սպասը կ'ընէ եկեղեցին:

Եկեղեցիի և Պետութեան յարաբերութեանց մէջ, մեծ փոփոխութիւններ ներմուծուեցան ԺԺ. դարուն երբ Պետութիւնը դադրեցաւ *frühugsenայ Պետութիւն* ըլլալէ, առաջնորդուելով արմատական, ազատական, ինչպէս նաև ընկերվարական գաղափարներէ: Պետութիւններէն ոմանք, կրօնքի նկատմամբ ընդհանրապէս, և եկեղեցւոյ նկատմամբ մասնաւորաբար, չէզոք, յաճախ անտարբեր և երբեմն միայն թըշնամական քաղաքականութեան մը հետեւեցան: Նմանօրինակ կրօնական քաղաքականութիւն մը որդեգրեցին, եկեղեցւոյ հանգէպ իրենց կեցուածքին մէջ, նաև յետ պատերազմեան նորակազմ յեղափոխական պետութիւնները, Ֆաշիզմը, Նացիզմը, և Պոլշեիզմը:

Եկեղեցիի և Պետութեան փոխ-յարաբերութիւնները լուծելու և անոնց միջեւ դոյութիւն ունեցող սկզբունքային ու գաղափարական անհասկացողութեան վերջ դնելու նպատակով, յետ պատերազմեան պետութիւնները առաջնորդուած տարբեր տեսակէտներէ ու աշխարհահայեացքներէ, կրօնական քաղաքականութեան կարգ մը ձևեր որդեգրեցին, իւրաքանչիւրը իր երկրին, իր պայմաններուն, իր պետական պահանջքին, իր ժողովուրդին ընկերային,

(*) Այս մասին տեսնել «Սին»-ի 1939 տարւոյ Օգոստոսի, Սեպտեմբերի և Դեկտեմբերի թիւերը, և 1940 տարւոյ Յունուար-Փետրուարի և Մարտի թիւերը:

կրօնական աւանդութիւններէն մեկնելով, որոնցմով կարելի պիտի ըլլար վերջ գնել եկեղեցւոյ և Պետութեան զազափարամարտութեանց: Այդ ձեւերէն առաջինն էր.

Ա) Պետական եկեղեցւոյ ըմբռնումը. դրութիւն մը, ուր եկեղեցին և Պետութիւն, աշխարհիկ և հոգևոր իշխանութիւններ պիտի միանային (օր. Անգլիա):

Բ) եկեղեցւոյ և Պետութեան յարաբերութեան համակարգումի (co-ordination) առաջական դրութիւն մը. ուր Պետութիւնը՝ աշխարհիկ իշխանութիւնը, իրեն կը վերապահէ, ընդհանրապէս, վերահսկողութեան (supervision) եւ գերազահութեան իրաւունք մը, մինչ, եկեղեցին՝ հոգևոր իշխանութիւնը, կը վայելէ, աւելի կամ նուազ չափով ներքին ինքնավարութիւն մը (autonomie), պետական համաձայնութեամբ, concordatով, համաձայնագրութիւններով (օր. Իտալիա և Վերմանիա):

Գ) եկեղեցւոյ և Պետութեան կտրուկ լուծարում (separation) (օր. Ֆրանսա և Ամերիկա) և կամ՝ եկեղեցական իշխանութեան ջնջում (aportion), (օր. Ռուսիա):

Եկեղեցւոյ և Պետութեան յարաբերութիւնները լուծելու այս երեք կերպերէն իւրաքանչիւրը, ցոյց կուտայ, աւելի կամ նուազ չափով, պետական փիլիսոփայութիւն մը, weltanschauung մը: Եւ յետ պատերազմեան Յեղափոխութիւններէն, հոգևոր իշխանութեան կամ եկեղեցւոյ նկատմամբ իրենց քաղաքականութիւնը ձգելու կերպին մէջ, երկուքը, Յաշիգմը և Նացիզմը, նախընտրեցին Բ. կերպը, այսինքն համաձայնագրութիւնը. անով concordatի նոր շրջան մը սկսաւ նախորդ մեծ պատերազմէն տողին, մինչ Ռուսիա որդեգրեց Գ. կերպը, ինչպէս պիտի տեսնենք իր կարգին:

Աւելի լաւ ըմբռնելու համար համաձայնագրութեան (concordat) կերպին առաւելութիւնները, հարկ է մօտէն ծանօթանալ անոր հետ: Concordatն եկեղեցւոյ և Պետութեան միջև ազատորէն կնքուած դաշնագրութիւն մըն է, որ օրինական (légal) հիմք մը կուտայ եկեղեցւոյ և Պետութեան միջև կարելի բոլոր յարաբերութեանց: Concordatի Հոռովմէական եկեղեցւոյ արդի քաղաքականութիւնը ԺԹ. դարուն սկիզբ առաւ, երբ Կաթոլիկ եկեղեցին, Ֆրանսական մեծ Յեղափոխութեան ցնցումներէն յետոյ, ձեռք

զարկաւ եկեղեցւոյ վերակազմութեան հարցին: Կաթոլիկ եկեղեցւոյ հետ առաջին դաշնագրութիւնը կնքեց Նաբոլէոն, 1802ին, և «Ֆրանսան նորէն իր ճամբան հարթեց դէպի Հռովմ»: Concordatն ճամբայ պատրաստեց նաեւ դէպի եկեղեցական օրէնագրութիւն և կանոնադրութիւն կազմութիւն, որը նոր դրութիւն մը ստեղծեց եկեղեցւոյ Պետութեան հետ յարաբերութեան ժԹ. դարու concordatներու պատմութիւնը ցոյց կուտայ Վատիկանի ճիգերը՝ եպիսկոպոսական զբոսութիւնը փոխանակելու ծխական (cure) դրութեան հետ, համբերատար ճիգ մը՝ որը յաջողութեամբ պսակուեցաւ Վատիկանի 1871ի Ժողովին մէջ եւ օրինականացաւ 1917ին. ԺԹ. դարու եկեղեցական օրէնագրութեան եղափոխութեամբ և կանոնադրութիւն ընդհանրականութեամբ (universalisme) նորէն ապահովուեցաւ պապական քաղաքականագիտութիւնը (absolutisme): Պետութիւն եւ եկեղեցի, կը թուին ըլլալ հաւատար բաժնետէրեր, մին՝ չեղօք կրօնական հարցի նկատմամբ, անհաւատ, անտարբեր, կամ թշնամի, միւսը կը կենայ կրօնական համոզումի և իրաւունքներուն համար: Դաշնագրութիւնը երկու իշխանութիւններու միջև սահմանադիմ մը կը քաշէ, դիմ մը՝ որ բոլորովին կամ կը միացնէ կամ կը բաժնէ, վասնզի ո՞նէ դաշնագրութիւն պարզ իրաւաստութիւն մը կամ հասկացողութիւն (compromise) մըն է եկեղեցւոյ և Պետութեան: Իւրաքանչիւր կողմ ցոյց կուտայ որոշ հակում մը, ըստ իր փիլիսոփայութեան կամ հաւատքին, մեկնելու ինպատի իրեն հաստատուած հաւասարութիւնը, արդի ընկերվարական ըմբռնումներու վրայ հիմնուած Պետութիւն մը ոչինչ կը զոհէ իր գերազահութեան սկզբունքէն. միւս կողմէն, Կաթոլիկ եկեղեցին ալ երբեք չի կրնար մոռնալ միջնադարեան գերիւ սուրբերու վարդապետութիւնը, և հոգևոր իշխանութեան գերազահութիւնը՝ աշխարհիկ իշխանութեան վրայ: Ծիղուիթները՝ զիրենք յատկանշող խորամանկութեամբ, այս փոխադարձ զիջումներու «տուր և առ»ը կը մեկնեն իրր մասնաւոր շնորհներ, զորս եկեղեցին կուտայ Պետութեան: Եկեղեցին կ'արդարացնէ այս վարդապետութիւնը, de jure divino (աստուածային օրէնք) և de jure humano (մարդկային օրէնք) ի միջեւ

եղած տարբերութեամբ, կամ իր բնական օրէնքի ըմբռնումով, որը աստուածաբանական օրինական հիմքն է իր բոլոր պահանջներուն եւ յաւակնութեանց: Այս բնական օրէնքը, այն զօրաւոր զէնքն է Վատիկանին ձեռքը որով ան պայքարեցաւ Աւստրիական հիմնական օրէնքներուն 1869-ի, ինչպէս նաեւ պետութեանց «մշակութային պայքարին» (kulturkampf) դէմ, բովանդակ եւրոպայի մէջ: Պետութեան քաղաքաբանութեան եկեղեցին կը հակադէ իր dogman, Պետութեան ուժի կամեցողութեան՝ Աստուծոյ կամքը: Նախկին concordatները ներշնչուած էին Բողոքականութեան «զահ և խորան» նշանաւոր բանաձեւէն: Մինչ նոր concordatները կը ջանան ձեռք բերել Պետութեան հակադէմ զերծ եկեղեցւոյ ամբողջական անկախութիւնը, խորհելով նախկին Պետական եկեղեցի բանաձեւէն, առանց սակայն բոլորովին խզելու իրենց կապերը, ըստ բնական օրէնքի սկզբունքին, Պետութեան: Արդի concordatները՝ codex juris canonici պատշաճեցումն են և կարեւոր քայլ մը դէպի եկեղեցական իշխանութեան կեդրոնացում: Եկեղեցւոյ օրինական անձնաւորութեան և իր օրէնքներուն ճանաչումը, Պետութեան կողմէ եկեղեցւոյ նկատմամբ յանձն առնուած անտեսական պարտաւորումները, եկեղեցւոյ իր սահմանին մէջ ազատ գործունէութեան իրաւունքին ճանաչումը, ամուսնութեան եւ դաստիարակութեան մէջ եկեղեցւոյ ուսուցումին տրուած նկատելի կարեւորութիւնը, եկեղեցական որոշումները դործադրելու համար աշխարհիկ իշխանութեան օժանդակութիւնը, եկեղեցւոյ կողմէ շահուած իրական յաղթանակներ են, որոնք ձեռք բերուեցան ո՛չ եկեղեցական ուժով, ո՛չ բանադրանքով, ո՛չ հաւատաքննութեամբ, ո՛չ սպառնալիքով, այլ դրութեան արամբարանակոն և համբերատար հետապնդմամբ, եկեղեցական օրէնսդրութեան զարգացումով, գիւտնագիտական խելքով, կարգ մը պարագաներու մէջ տառապելու աշխուական կամեցողութեամբ: Եկեղեցին կրնար սպասել հոն, ուր Պետութիւնը չէր կրնար:

Այսպէս, յետ պատերազմեան Յիդափոխական պետութեանց կրօնական դադարաբանութիւնները արտայայտութիւն

դտան եկեղեցական օրէնսդրութեանց մէջ, concordatներով: Այժմ նկատի առնենք անոնցմէ իւրաքանչիւրը առանձին կրօնական հարցի իր ուղղութեան մէջ:

Ա. Ֆաշիզմի եկեղեցական քաղաքականութիւնը: (*)

Ֆաշիստ կուսակցութիւնը, 1929 Յունիսին, Լատերանի համաձայնութեամբ, եկեղեցւոյ և Պետութեան յարաբերութեանց փշոտ խնդիրը լուծեց, դաշնադրութեամբ մը որ վերջ տուաւ «հոռոմէական հարցին»: Եկեղեցի-Պետութիւն բանաձեւը, նորէն ճանչցուեցաւ, ապահովելու համար լրիւ և անվիճելի գերադասութիւնը Վատիկանին: Դաշնադրութեան առաջին յօդուածով Խտալիա կը ճանչնայ Կաթոլիկ դաւանանքը, իբրեւ Պետութեան միակ կրօնքը (Unica Status Religio): Ֆաշիստ Պետութիւնը, նկատի ունենալով Խտալիոյ բնակչութեան մեծամասնութեան Կաթոլիկ եկեղեցւոյ պատկանելու իրողութիւնը, անոր գերիշխող դիրք մը տուաւ, և ճանչցաւ Հռոմէական Կաթոլիկութիւնը իբրեւ Պետութեան կրօնք: Պետութիւնը տուաւ, այս առանձնաշնորհումը Կաթոլիկ եկեղեցւոյ առանց սակայն արդի պետական իր սկզբունքներէն բան տուածելու. պետական ամբողջական գերադասութիւն. պաշտպանութիւն կրօնական ազատութեան. հաւատարմութիւն օրէնքի առջև բոլոր քաղաքացիներու, անկախաբար իրենց կրօնքէն. ազատութիւն բրօքականութիւն և պայքարի. սկզբունքներ՝ որոնց ցուցմունքներէն առաջնորդուեցաւ Պետութիւնը իր կրօնական քաղաքականութեան մէջ ընդհանրապէս, և Լատերանի դաշնադրութեան, «ընդունած պաշտամունք»-ի (culti ammensi) օրէնքին մէջ մասնաւորաբար: Երբ concordatի մեկնաբանութեան մէջ որոշ շփոթութիւն մը կը թուէր ըլլալ, հին պայքարին առաջնորդող, Մուսոլինի յստակ սահմանադրմ մը քաշեց եկեղեցւոյ և Պետութեան միջև, յայտարարելով «Ֆաշիստ Պետութիւնը ոչինչ կը զոհէ իր գերադասութեան», և երեսփոխանական ժողովի առջև, 1929 Մայիս 13ին, խօսած իր ճառով սահմանեց եկեղեցւոյ և Պետութեան

(*) Ֆաշիզմի մասին լրիւ գաղափար մը կադմելու համար, կարգալ «Սիոն»-ի 1939 Դեկտ. և 1940 Յունուար-Փետրուարի թիւերը:

յարաբերութիւնը. «գերազանց Պետութիւն մը. Կաթոլիկ Եկեղեցին» որոշ նախապաշարութեամբ մը, բայց ենթակայ Պետութեան գերազանցութեան. միւս Եկեղեցիներու ազատ ընդունելութիւն. Stato Sovrano, Chiesa cattolica, con certe preeminenze, ma soggetta alla sovranita della Stato, libera ammissione degli altri culti:

Լատերանի դաշնագրութեան մեկնաբանութիւնները կը սպառնային վերսկսիլ հին պայքարը Եկեղեցւոյ և Պետութեան միջև. բայց երկու կողմերուն բարեացակամութեան և օրդերաձգողութեան առաջգալկանութեան շնորհիւ, կարելի եղաւ հասնիլ հասկացողութեան մը, սակզմելով *modus vivendi* մը, ժամանակի մը համար միայն, որը սակայն շատ հեռու էր արուած պիտական հարցին էական լուծումը բերելու. վասնզի, մասնաւորաբար դժուար էր, թէ՛ աւանդապաշտ և հեղինակապաշտ (*authoritarian*) Եկեղեցւոյ մը և թէ՛ տմբողջապար (*totalitaire*) Պետութեան մը համար, սահմանել յստակ կերպով գերազանցութեան սկզբունքը, հոգեւոր իշխանութեան և աշխարհիկ իշխանութեան սահմանադիմը: Մուսոլինի, Լատերանի դաշնագրութեան ի՛ր մեկնաբանութեան մէջ կը խօսի երկու որոշ տարբեր գերազանցութեանց վրայ (*due Sovranità ben distinte*), փոխադարձաբար իրարմէ ճանչցուած. «Եկեղեցին, կ'ըսէ Մուսոլինին, թէ և ճանչցուած իր հոգեւոր հեղինակութեան մէջ, գերազանց է սակայն պիտական իշխանութեան մէջ»: Պապը, սակայն միւս կողմէն, կը շեշտէ Պետական Եկեղեցիի պաշտօնական նկարագրին վրայ, պահանջելով բոլոր տրամաբանական և օրինական հետեանքները, մասնաւորաբար բոքրականախի վերաբերեալ հարցերու մէջ, և սեղմելով նաեւ որոշ աստիճանով մը «խղճի ազատութեան» սկզբունքը, զոր կառավարութիւնը չնորհած էր կրօնական փոքրամասնութեանց:

Ահաւասիկ որ Լատերանի դաշնագրութիւնը չէր կրնար անմիջական խաղաղութիւն մը ստեղծել Եկեղեցւոյ և Պետութեան յարաբերութեանց մէջ. վասնզի ուր որ երկու իրերամարտ սկզբունքներու տեսակետներն ու պահանջները իրարու կ'ընդհարին, հոն *concordat* անհամաձայնութիւն կը գառնայ. բայց ի գին ամէն զոհողու-

թեան, զանգուածի առջև փրկելու համար երեւոյթները, և բարձր պահելու անոնց աչքին առջև Եկեղեցւոյ և Պետութեան *prestige*ը, անսնք, ամէն անգամ կերպ մը գտան իրար հասկնալու: Պայմանները այդպէս կը թելադրէին Եկեղեցւոյ ու Պետութեան առժամանակեայ խաղաղութիւնը, հոգեբանական, կրօնական, և քաղաքական անմիջական հետեանքներ ունեցաւ երկու կողմերուն համար ևս. զոյացած այդ խաղաղութեամբ, Կաթոլիկ Եկեղեցւոյ անգամներուն «խղճի խալթը» հանդարտեցաւ. վասնզի Եկեղեցին այլևս թշնամի ուժ մը չէր Պետութեան աչքին, որը ոչ միայն մեծ չափով անկախութիւն կը վայելէր, այլ նաեւ Կաթոլիկութիւնը Պետութեան մը կրօնքը կը գառնար իր գերակշիռ հանգամանքով: Համաձայնութեամբ երբ որ Եկեղեցւոյ տրուեցաւ այն ամէնը ինչ որ երկար ատեն Պետութիւնը կը դաժնար տալ, Եկեղեցին չափաւորեց իր քաղաքական պահանջները, և երեւութապէս հրաժարեցաւ իր կղերապետութեան յաւակնութիւններէն, շեշտելու և ապահովելու համար, այս անգամ լսկ իր կրօնական շահերը:

Մուսոլինի Եկեղեցիի պահանջներու կէսին միայն զոհացում տուաւ: Հրամայեց զպրոցներէն ներս մուտքը Նոր Կտակարանի, շեշտելով նաեւ փիլիսոփայական խորհողութեան անհրաժեշտ ազատութեան վրայ. և Figaroի մէջ երկու գերազանցութեանց հասկացողութեան իր տեսակէտը պարզեց, որը, ինչպէս ըսուեցաւ, իրապէս հարցին վերջնական լուծումը բերելէ հեռու էր, և կը թելադրէր երկու իշխանութիւններու զօրծնական քաղաքականութիւն մը:

Ֆաշիզմը, այսպէս անգիտանալէ յետոյ Եկեղեցին, պարտաւորուեցաւ ճանչնալ զայն դաշնագրութիւններով և *concordat*ով: Այսպիսի հասկացողութիւն մը կարելի եղաւ, մասնաւորաբար, Կաթոլիկ Եկեղեցւոյ և Հռովմէական Պետութեան օրէնքի ոգին նկատմամբ ունեցած ծանօթ աւանդութեամբ:

Շահեկան են նաեւ Լատերանի դաշնագրին այն միւս յօդուածները, որոնք կապ ունին տնտեսական, կրթական, ամուսնական, ընկերային այլ հարցերու հետ:

Մասնաւոր տնտեսական համաձայնութեամբ մը Ֆաշիստ Պետութիւնը խոստա-

ցաւ վճարել Վատիկանի 750 միլիոն լիր^(*), և պահել հաստատուն ֆոնտ մը 1000 միլիոն լիրի, որը ապագային, տնտեսական դժնդակ օրերու մէջ պիտի ապահովէր Վատիկանի տնտեսական անկախութիւնը. համաձայն-նութիւնը կնքուեցաւ 1929 Յունիս 7, Պիոս ԺԱ. Պապին և Վիկտոր Էմմանուէլ Գ. թագաւորի միջև, որը ապահովցուց Եկեղեցին՝ իր՝ Վատիկանի հոգեւուն մէջ իբրեւ անկախ Պետութիւն դոյութեան, իր հոգեւոր իշխանութեան գործադրութեան, ինչպէս նաեւ եկեղեցական իրաւասութեան մէջ: «Նկատի ունենալով Ս. Քաղաքին որդադան նկարագիրը, իբրեւ աթոռ դերաւ գոյն Քահանայապետին, և իբրեւ կեդրոն կաթոլիկ աշխարհին և ուխտաւորութեան, Իտալական կառավարութիւնը կը խոստանայ արդիւնէլ Հռոմի մէջ ունէ բան որ կրնայ հակառակ ըլլալ անոր այս նկարագրին»: Վատիկան իր կղերականութեան հետ կրնայ սղատ յարաբերութեան մէջ ըլլալ. քահանաներ և կղերիկոսներ դերձ կը մնան զինւորական ծառայութենէ, բացի ընդհանուր զօրաշարժի պարագայէն, երբ սակայն բացառութիւններ պիտի յարգուին. ոչ մէկ քահանայ կրնայ նշանակուիլ պետական գործին առանց եկեղեցական իշխանութեան հաւանութեան. nihil opstat (արդէն քչկայ)^(**) Concordatն, որոշ պայմաններնկատի կ'առնէ քահանաներու ոճրային գաւազարութեան մէջ: Եկեղեցի և Պետութիւն միասնաբար կը նշանակին, եկեղեցական հեղինակութիւններէ ներկայացուած՝ բանակի զինուորական քահանաները. եպիսկոպոսներու և արքեպիսկոպոսներու ընտրութիւնը վերապահուած է Վատիկանին, որը նախապէս ապահով պիտի ըլլայ թէ քաղաքական առարկութիւններ պիտի չյարուցուին Պետութեան կողմէ: Ընտրեալ եկեղեցական-

ները Ֆաշիստ Պետութեան առջև երգում մը պէտք է ընեն սա ձեռով. «Կ'ուխտեմ և կը խոստանամ, Աստուծոյ և Անոր Ա. Աւետարանին առջև, հաւատարմութիւն Իտալական Պետութեան, իբրեւ պիւսկոպոս»: Պետութիւնը կը խոստանայ վերաքննել ունէ օրէնսդրութիւն որը համաձայն է concordatի. Պետութիւնը ստիպուած է լրացնել եկեղեցական կալուածի ունէ եկամուտ որը անբաւարար է:

Պետութիւնը կը ճանչնայ քաղաքային արժէքը կրօնական ամուսնութեան^(*), բայց քաղաքային ամուսնութիւնն ալ կը նկատէ օրինաւորապէս վաւերական Նոյնիսկ բոլոր կաթոլիկներուն համար^(**):

Լատերանի դաշնագրութեան 36-րդ ուսածը որ կը շօշափէ կրթական հարցը, կը յայտարարէ թէ «հանրային կրթութեան հիմքը և սղակը, կաթոլիկ աւանդութեան համաձայն եղած քրիստոնէական վարդապետութեան ուսուցումն է»: Պետութիւնը համաձայն է որ այսպիսի կրթական գրութիւն մը ի գործ գրութի նախակրթարաններու եւ երկրորդական վարժարաններու մէջ: Այսպիսի կրթութիւն մը կրնայ աւելուիլ եկեղեցական հեղինակութեանց կողմէ փորձուած ուսուցիչներով միայն: Ֆաշիստ պատանութեան կազմակերպութիւնը, Balilla, (Ֆաշիստ սկաուտիզմ), պարտաւոր է ժամանակ գտնել կրօնական դաստիարակութեան համար. Եկեղեցին հետեւարար, կը պահէ իր լրիւ իրաւունքը երիտասարդութեան դաստիարակութեան մէջ:

Պետութիւնը կը ճանչնայ "Action Catholique" — կաթոլիկ եկեղեցւոյ ի նպաստ գործող քաղաքական շարժում մը — պատկանող բոլոր կազմակերպութիւնները, բայց կ'արգիլէ կղերականութեան անգամակցե-

(*) Այս գումարը Իտալիա կը վճարէր Վատիկանի գայն իբրեւ անկախ Պետութիւն վերաճանչնալուն առթիւ, իբրեւ փոխարժէք նախկին պապական տէրութենէն այլևս պապին իսկ հաւանութեամբ իրեն վերջնապէս անցնող հոգեւուն:

(**) Պայմանագրութիւն մը որ սուրի մը պէս կը կախուի շատ մը նախկին քահանաներու զըխուն վրայ, որոնք Բողոքական դառնալէ ետք, իրենց աղքատութեամբ ճարելու համար կ'ուզէին մտնել քաղաքային ծառայութեան և կրթական գործին մէջ:

(*) Պիոս ԺԱ, ինչպէս նաեւ Բենեդիկտոս ԺԳ, յայտարարեցին թէ ունէ ոչ-խորհրդական (sacramental) միութիւն քրիստոնէաներու միջև, Նոյնիսկ քաղաքային օրէնքի ուժով եղած, պիտի նկատուի անպսակ կենակցութիւն. Concubinage:

(**) Մինչ պապը կ'ողորմուի մը Յունիս 1929, զգուշացուց կաթոլիկները յայտարարելով թէ լոկ քաղաքային ամուսնութիւնը բանադրանք կը հրաւիրէ կաթոլիկներու համար:

լու քաղաքական կուսակցությունը (*):

Իտալիայի մէջ ապրող կրօնական փոքրամասնությունները ընդհանրապէս, և Բուլղարականները մասնաւորաբար, 1929 Յունիս 21-ի օրէնքը, — որ կրօնական ազատութիւն կը շնորհէր միւս քրիստոնէական դաւանություններ, իրեն ընդունուած պաշտամունքներու (culti ammensi) — Իտալիայի մէջ կրօնական ազատութեան «Magna Charta»-ն նկատեցին. նախապէս Հռոմի մէջ կրօնական փոքրամասնությունները կը նրկատուէին «թշուարուած պաշտամունքներ» (culti tolerati). բանաձև, որ կաթոլիկ եկեղեցւոյ կրօնապետական յաւակնութեանց համար նուազ վստանդուոր էր քան «ընդունուած պաշտամունքներ» (culti ammensi) բանաձևը, զոր որդեգրեց Ֆաշիստ կուսակցութիւնը՝ օտար պաշտամունքներու հանդէպ բռնած իր կրօնական քաղաքական նուիրեան մէջ. Օրթոտոքս եկեղեցիի, Բուլղարական կրօնական քաղաքացիական իրաւունք և ազատութիւն Հռոմի մէջ, իսկ Իսլամական և Ղարի եկեղեցիի՝ գաղութներու մէջ:

Կրօնական փոքրամասնությունները տրւած այս ազատութիւնը սակայն, տարբեր էր կամ Քալուրի նշանաւոր բանաձևէն. «Ազատ եկեղեցի, ազատ Պետութեան մէջ» (Chiesa libera in Stato libero), որը այդ օրէնքէն առդին անցեր էր բաւական եղափոխութիւններէն, զալու և մեր օրերուն ըլլալու համար «ազատ եկեղեցի գերազանց Պետութեան մէջ» բանաձևը: Օրէնքին չորրորդ յօդուածը՝ ցոյց կուտայ Պետութեան առջև կրօնական տարբեր ուղղութիւններու անդամներուն հաւասարութիւնը և ազատութիւնը. հինգերորդ յօդուածը՝ կրօնական հարցերու մէջ բրթականտի և պայքարի իրաւունք կը շնորհէ անոնց. թէ և

այդ իրաւունքը բոլորովին տարբեր մեկնութեանց տրիթ տուած է կաթոլիկ և բուլղարական տեսարաններու միջև, իւրաքանչիւրը, ըստ իր ըմբռնումին, ողիին և շահուն մեկնելով զայն:

Տարբեր մէկ օրէնք մը, պարտադրութիւն կը դնէ կրօնական ընկերակցությունները վրայ Պետութեան հակակշիւն և վաւերացման ենթարկելու իրենց սահմանադրութիւններն ու կանոնները. միջազգային կրօնական հաստատութիւններ չեն կրնար հիմնուիլ առանց ներքին Գործոց նախարարութեան հրամանին, և իտալական քաղաքացի մը չի կրնար անոնց անդամ դառնալ, առանց պետական հրամանի. Պետութիւնը տարբերութիւն կը դնէ «երկ» կրօնական ընկերակցություններ, և «օտար» ընկերակցություններ միջև. կառավարութիւնը կը ճանչնայ այս «օտարները» մասնաւոր պայմաններով, եթէ անոնք ուրիշ պետութիւնէ մը ճանչցուած են. Պետութիւնը իրեն կը վերապահէ բոլոր կրօնական ընկերակցությունները վերահսկողութիւնն ու քննութիւնը. Ֆաշիստ կուսակցութիւնը չընդունիր «երկութեան բանակը»:

Ահաւասիկ, իր ամփոփ զիծերուն մէջ, Ֆաշիստ Պետութեան, կրօնական եկեղեցական քաղաքականությունը: Այս քաղաքականությունը, հիմնուած էր հասկացությունների մը վրայ միայն, որը հետու էր տրուած հարցին ու սկզբունքին լրիւ ու ամբողջական լուծումը բերելէ. Պետութիւն մը որ կը ջանայ օգտադործել եկեղեցին իր ամբողջավարական պահանջներուն համար, և եկեղեցի մը որ կը կոթնի Պետական պաշտպանությունների, իր concordatի քաղաքականությունների իրականացման մէջ, ու չկամ կանուխ պիտի զիմազրուեն հակառականությունները ընդմէջ հիմնական այն սկզբունքներուն որոնց համար անոնք կան և կը գործեն:

ԱՐԹՈՒՆ, ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Նախնական)

(*) Այս յօդուածին մեկնարանությունը վիճելի էր, և պապը, 1931-ին ղգոհություն յայտնեց թէ՛ concordat բանարարուած է, ի պատասխան կառավարութեան յայտարարութեան թէ՛ Ֆաշիստ կուսակցության անդամակցությունը անհամաձայն է Action Catholiqueի անդամակցության հետ. յետոյ սակայն համաձայնություն մը հասան, ըստ որուն A. C. ի ընկերակցությունները թեմական վերատեսչությունների տակ զրուեցան, հետո ըլլալով քաղաքական ունէ գործունէություններ:

ԳՐԱԿԱՆ

Կ. Ե. ԱՆՏԻՔԻՆ ԼԵՏՏ

ԱՂԱՉԵՄ ԶԱՆՓՈՓՈՒԵԼԻ...

Բ.

«Աղաչեմ զանիւթիւթիւ»-ն Բ. Հատուածն է հետ-
բեկի ԼԴ. Բանին: Ասոր Ա. Հատուածը տարբորինակ
մուտք մըն է, սակեկ քիչիկ մը ուժով ըստւած,
նորերը պիտի գրեին՝ ուռած ըստւած, հանդիսա-
ւոր՝ չեւտին ու յառաջացման մէջ: Դրեգոր այդ
վանակներ երբեմն կը մատնէ սա մտահոգու-
թիւնները — պահէն ու տեղէն ներշնչուելու
վիճակ մը այդպէս խոչընդելու: Իր երկերուն,
մանաւանդ Աղօթամատեանին յառաջարանները,
յիշատակարանները խմբագրուած են սա յայտնու-
թեցական հոգեբանութեամբ: Բայց յայտնի է թէ
մասնաւոր ուշադրութեամբ մը անիկա գրած է
այդ ԼԴ. Բանը, իր ամբողջ հատուածներուն մէջ:
Ա. Ե. Հատուածներուն միջև սա միջանկեալը
«Ի հանդիսարանս խօսից ասեմի բանս մաղբանաց
որով Հոգին Աստուծոյ հաւեյ հաւանէ յօցնականու-
թիւն»:(*) Դ. Հատուածին՝ ուրիշ վերտառութիւն:
«Երբորբիւն անյայտական Գորգ սեղմաբանութեան
սղոյսով յԱստուծոյ, յոր ինչ ի Նիկիայն սանմանեցաւ
հաւան»:(Թորգոմ Սրբազանի թարգմանութեամբ՝
Նիկիոյ մէջ Երբորբեան մասին աստուածային ազդե-
ցութեամբ սանմանուած յարասութիւնը): ԼԴ. Բանին
մարմինէն զուրս այս յաւելումները, խմբագրուած
Նարեկին ոճով, կը պատկանին հաւանաբար Նա-
րեկացիին: Ամբողջ բանը կազմուած է տասը հատ-
ուածներէ: Դասականարանական մեկնողական մը
թերեւս ուր բանաստեղծը կուգայ առաջին դիմի:

(*) Նշելը, ինչպէս Նարեկացիի միւս աշխատութիւն-
ները թեւ զուրկ են դասական պարզութենէն, բայց կամուոր,
բռնազոր ինքզնիքում մը չեն մատներ՝ ինքուսկան զեղծումը
խորութեան տեղ քիչ յաւանդող, ինչպէս են առհասարակ մու-
նարան Դորոցի թարգմանութիւնները ու Մաղիսորտի արձակ-
ները մանաւանդ Նաւալիւն Նարեկացիին, բացի ուսանող-
ներու մէջ մասնակի միտութիւններէ (արգիւնք՝ բառերու միայն
ձայնական գործածութեան) հասկնալի է շնորհաւորութեամբ, ու չի
պատկաներ անպարտաւորութեան խաբէրին: Մնաց որ իմ վերլուծումը
առաւելուական նուիրում ըլլալով Խաչին, պիտի զգուշանայ ոճի
քերականական, լեզուական նկարագիրներով ալ զրադիւն: Այս-
քանը միայն անհրաժեշտ է գիտել տալ որ նման ամէն մեծ
գրողներ, Նարեկացի իրեն կը ներէ լեզուներ արտայայտու-
թեան ինքնացիկ եղանակներ: Ասկէ զատ, իր բառերուն երբեմն
կուսայ իրեն յատուկ ոչ թէ իմաստ, այլ իմաստի, առումի
երաններն իր նախադասութեան կազմը ինքնատիպ է: Ուրիշ
կերպ չի կրնար ըլլալ արդեն: Առնուազն ներքին տեղգով մը
մտապէս տապալան մարդու մը Լուս, յորդ, անանչ գրեթէ
ԲնԱՌՍՍԱԿԱՆ ձայնն է այդ նախադասութիւնը, բառերու յար-
գարանքէ մը աւելի՝ ԱնԻԲՏԱԿԻՅ ԲՈՒԻԹ, Մեհեց կը գրենք —
եթէ ծնած ենք զրոյ — մեր Թագերով ոչ թէ ուզեցով: Անգուղջ
կայ Մաղիսորտի բառախաղաղայն փրօպէնէ Նարեկացիի շշուէն
նախադասութեանց մէջտեղը: Ահա թէ ուր կը զատուի շնոր-
հորը ուղիւ՝ գրողն (Պ. Դուրեան — Նեղիշ Դուրեան զրոյց):

այդ քիչ մը շատ վերացեալ, չոր հարցերուն մէջ
զգացական տարբեր նեւեղու առիթակից վա-
ւաքով: Նկատի ունիմ, յառաջիկայ է չերուն հա-
մար, միայն ք. հատուածը: Զայն զխառնորդ վեր-
տառութիւնը կը թելադրէ աստեանախօսութենէ
առաջ, այդ աղօթքով զիմէլ «Հոգւոյն Արդ» որ,
«հաւեցում» ու հաճ, պիտի հասնի օդնելու ՔԱՌՈ-
ԶՈՂԻՆ: Այս իսկ թելադրանքով, անոր ընթեր-
ցումը, ժառանգաւորաց վարժարանի տարեմուտի
հանդիսանքին (ուրիշ կ'ենթադրեմ թէ ուխտա-
ւորներու ընթերցում հասած ըլլալու էր մեր գեղը),
խորհրդանշական տարողութեամբ մը մեղի կը
պարզէ հան մատակարարուած ուսուցման նկարա-
գիրը: Աստուծոյ խօսքը կարգալի, իր հաշտոյն,
քիչ մը եսասէր հաճոյք է անշուշտ. հանդակն
բարբերուն արտօնած ժամադրապէս թիւնը, ինք-
զինքը մտածող, սեպական հոգիին տաղանդով
տարուած մարդու տիրական փոյթի: Նարեկացիին
ուսուցիչ է Անանիայի հաստատած Ուխտին մէջ:
Իր հաշտոյն անշուշտ անիկա ունէր անձնական նա-
խախրութիւններ, ուր հեղեղականն ու ուսուցողա-
կանը կրնային իրերախառնուիլ(*), իմ վերլուծած
հատուածը, իմ կարծիքով, կը բխի ուսուցողական
մտահոգութիւնէն, նախախրութիւնէն: Ուրեմն,
ուսուցումը Աստուծոյ խօսքին, ատեաններու առջեւ
անոր հանդիսաւոր մասնցումը, մեր օրերու բառով
բարձր, կամ արեւելահայերու նախախրած դա-
ւախօսութիւնը: Այսօր Քարգիլին խորունկ իմաստը
հաղիւ է մատչելի մեր ուղեղին (հիմա մենք այն-
քան առատ ունինք միջոցներ այդ խօսքին եր-
թալու. հազար տարի առաջ): Այդ զարեւուն
խօսքը, ժամուն բեմէն, կամ վանքերու ընդար-
ձակ կամարներուն ներքէն, տիրական հաղորդում
մըն էր եկեղանիին, ասոր թելադրած ամբողջ, ան-
ճառ հարցերուն — բոլորն ալ կենսաբնական խորհուրդը
լուսաւորելի աշխատող: Քարգիլը եղբայրներու է
վանական ուրիշ ուխտեւոր զոյն թիւնը տկար վառա-
չեն կազմեր սա տեսութեան: Աւելի հեռու դարե-
րուն, Նոյնիսկ Քրիստոսէ քանի մը հարիւր տարի
առաջ, ասեմի առջեւ խօսքը ոչ միայն լրումն էր
ուսուցման, այլ և պատկեր մարդկօրէն ներքէն վա-
ռախրութեան: Զուր տեղը չէ որ հնուիման մեծ
զօրավարները յաճախ մեծ խօսողներ եղան: Պատ-
մութենէն տեղեակ ենք հոնտորներու ուսուցու-
մին յարակից ամբողջ հետեւանքներուն: Աթէնքը
մտքին մայրաքաղաքը ընդդէմ իր զօրավարները
չէին անշուշտ, ոչ ալ քաղաքական իր չունեցած
իմաստութիւնը: Իր ուսուցումն էր հեղինակը այդ
հրաշքին: Աւելի վերջ, խօսքին զերը աւելի հզօր
ծեւով մը տիրական կը դանենք Հռոմի, ուր ան-
ձին, մարմինն արարեցեմէն առաջ Բանին, միտ-

(*) Աղօթամատեանին խմբագրութիւնը սխալ ըլլալով վե-
րագրելու առաջանող հոգեբանութեան մը: Մեր մէջ առանձին
աղօթքներ գրած է Յովնանիւս Սալմաշի որ իր կարգին շատ
հեղինակաւոր ուսուցիչ մըն է ժմ: Գրաւուն կը խորհիմ թէ
Շնորհալին, Լամբրոնացիին իրենց աղօթքները հեղինակած են
իրենց աղօթքներուն զոհացում ապու համար: Աղօթաւոր-
ւոր ուրիշներու խմբագրութիւնը ընդառաջում մըն է: Անոր 385
հատուածները առօրեայ պարենն են հոգիին, ինչպէս կը հաւա-
տայ արդէն Քրիստոս վանականը:

քին շնորհներն են որ ապագայ քաղաքական մեծ մարդը կը հանեն ուշադրութեան: Մեր երկրին համար, Դրիգոր Նարեկացիի օրերուն (Տասներորդ դար) քարոզիչը համադրական անձնաւորութիւն մըն էր: Ան կը միացնէր իր վրայ լրագիրը, գիրքը, հանդէսները, համալսարանը, ուստիւն, Շրջող կենդանի մասեանն էր անիկա: Իր կարևորութիւնը ինքնաբերաբար կը բարդանար չըջապատի հակամարտ ալ պայմաններէն: Հասկնալի է ուրեմն որ սա զերը արժանաւորապէս կատարելու համար, նորաբոյս մօրուքով արեւմտեան անձկադին ապականէր վերնականին, ասոր օգնութիւնը աղբրաւոր, սրտադին ու իրաւ խօսքերու տարափով մը: Ուրիշ է արդեօք ոգին, մտածումը որոնք զսպանակը եղած են Հայ երուսաղէմի (գործածելու համար բնականցած բանաձև մը) մէջ ժառանգաւորաց վարժարանը հիմնելու պահանջին, կարիքին, նոր օրերու մուտքին:

Հիմա, կը դիմեմ աղօթքին, իր մարմինէն շատ քիչ բան զեղջելով, զաւանաբանական կամ պարզ մաղթական:

«Ալպէմ(*) զանգովոյնի սեռսիսն
Աննապօր Հոգոյն ղորի.
Առաքեա՛ զգօղ քաղցրութեան քո,
Եւ բարեգործեա
Ի յանձին Եւ յիշխանական ազդման լոգայտութեան(ց)
Զամենալից շնորհս
Բազմապարզեա քո ողորմութեան:
Եւ հերկեա՛
Զբանական անդառնան
Մարմնեղէն կամրացեալ սրբիս
Յրնդունակութիւն արգանաց հոգեւոր սերմանդ»:

Կ'ենթադրեմ որ ի պէս Զարգացեալը անհրաժեշտ չէ կ'լլած ըլլալ, հասկնալու համար սա նախադասութեանց չարքը: Հազիւ տող մը (յիշխանական ազդմանց գայտութեան) և բառ մը (բարեգործեա) կը տարբերին մեր գործածած գրաբարէն: Դժուարին տողը կը պարզենք. — Ի՞նչ ԱՆԱԿԱՆԸ ՆԱՐԵԿԻՆ մէջ յաճախ թարգմանած են ինքնիշխան՝ սոցիալիստիկ վէճերուն տիրական տարազը. libre arbitre իր կաղապարին մէջ մինչև մեր օրերը այնքան մեկան հասցեւորած բնազանցական քաղաքականութիւն: ԱԶԳՈՒՄ՝ մեր թելադրանքն է, մղումը: ԶԳԱ-

ՅՈՒԹԻՒՆ՝ զգացում: ԲԱՐԵԳՈՐԾԵԼԸ արդիւնաւորել, արգասաւորել: Այս անհրաժեշտ լուսարանութիւններէն վերջ աղօթքը պարզ է այլևս, շատ աւելի պարզ օրինակի մը համար քան Յ. Գ. Մարմանին Իննեակ իմաստաբանացը կամ Զրաքեանի Ներաւաւորը: Ի՞նչ կ'ըսէ, այդ բաներով, վանայ ժողովուն ամենէն նկարագրել մէկ ավին, բարձունքի մը վրայ թառած իր մենարանէն, «հրեշտականման» Դրիգոր վարդապետը, որ ամբողջ երիտասարդութիւն մը, չափահասութիւն մը (Աղօթմանեանը կեանքը չափած մարդու հոգեբանութեան մը կուգայ և հետեւաբար առաջացեալ տարիքի գործ մը կը նկատուի) ունի իր ետին աստուածային սաթիլներուն նուիրուած: Որ ապեր է Առտոմար պապին ըստմանով յայտնեցած իր անհրաժեշտութիւնը, հոգիին շահը հետապնդող բացարձակապաշտ իր եռանդին մէջ, ու չափեր, իր ներքը կամարակապ զգացումին անհուն մեծութիւնը, զեղեցկութիւնը, իր օրերուն իմաստը արժեքորդ իր ողջակէզը իր անձն զուրս ուրիշներու ալ արդիւնաւոր ընելու համար երբ զրկէ կ'առնէ իր ձեռքը, ու զոգոզ՝ մատներով, այդ երկինքէն — մարդուն հոգիին քիչ մըն է — լոյսի գիծին կը նետէ մաղաղակիւն...: Անոր ուղածը, սա զժուարին արարքին մէջ, ցօղն է Ս. Հոգիին, որ խօսքի, գիրի մարդակերպ ձևերով պիտի արգասաւորէ իր մէջ իր ամենալից շնորհները: Այսպէս խտացուած, սա նախադասութիւնները մեր մտքին կը բերեն ամուր ալ բարիքը հաստատութիւն: Բայց բանաստեղծութիւնը, այս անգամ բառին տուէք իր տիրական իմաստը, չի նշանակեր զաղափար մը, զաղափարներու շարք մը աղօցանել ուրիշի մը, ուրիշներու շարքի մը. (աղօթքը այդ բանաստեղծութեան ամենէն սկզբնական, տեղական, խորունկ ձևերէն մէկն է, ամենէն իրաւ քանի մը զգացումներուն — մահ, սէր, անմահութեան հետեւեալ, և կամ ներհակէն՝ չարիք և իր սարսափները — սղաքին տակ ծնունդ առած), փոխադրելով խօսքը բանական բանաստեղծութեան, նկատի կ'առնենք ասոր էական մէկ տարրը՝ կառոյցը՝ գրեթէ անբացատրելի բառ մը որ ծայրին նիւթական հիւսքը, զգացումին զգեստը, յուզումին կերպարանքը (ուրիշ բան չեն իրաւ բառերը, Սուտերը՝ թիթեղ) պիտի ռճաւորէ, անձնաւորէ, հրեղինէ համաձայն բխման աղբրերին, — հոգիին, Կառոյթի սա կախարդական — որովհետեւ անվերելու է — բայց զգալի ոգեղէն խելութեան, հեղանուտին ընդմէջէն մեր գտածը հոգին է այդ Դրիգոր վանականին: Չեմ բանար Դրիգոր Նարեկացի խորհրդանշանին իրարմէ աղօթք, իրարմէ հարուստ ծաղիքը, իմացէք միայն որ այդ տարազը կը ծածկէ իր տակ մեր ժողովուրդին մէջ քիչ անգամ հաստատուած բարձրութիւն մը թափէ, խորութիւն մը զգայնութեան, զիտութեան մը բառերու ներքին կախարդութեան, Գիտցէք միայն որ արտասովոր մարդ մըն է անիկա: Այս վկայութիւնը բաժնորդէ մէկէն, վերի տողերը մարդանան իրենց կարգին, ինչպէս մեզ կը տրուի զիտել ատրիկա, երբ կախարդ կոճակի մը հարուստ կոյր լապտերները կը կարմրին, հոսանքէն մկրտուած:

(*) ԻՄԷՔԵՐԱՆՆԵՐԸ կ'ընեն Նարեկին իսկ լեզուով, որ ինչպէս զիտել տուի քիչ վերջը, մեր լեզուն է, ամէն բանէ տալով, Աննապօր Նալի մը՝ Թեքեա արգարանալի գուռ բարեպաշտական տեսակետներէ, սոցիալ զիտութեան մըն է, քանի որ Նալի մը Դրիգոր արտաքին զգացումն զրոյթիւն մըն է, կը մտածուի Թեքեա մը ինքնիշխանութիւնը որ կը լսուի իր օրաթերթը, զայն վաւերապէս հետապնդելու բայց որուն իմացական յարգարանքը իրեն յարապակէ Նալի Նալի, ինչ նկատութեամբ ձեռքին կը նետէ... Ներշնչութիւնն որուն աշխարհաբար քիչ կը տարբերի սակայն օրինակի համար Թեքեա Նալի տեսակետն աշխարհի զործածած լեզուն է: Տղապարս մը միայն փոխած եմ, հետեւելու համար իմաստի և կառոյթի թելադրանքներուն Այսպէս արգարանալի, Աննապօր Նալի կ'ըլլայ շատ աւելի զիտարանականութիւն քան իր աշխարհաբար: Իրա իմաստները ասան եւ միջոց կը գտնեն միտքին մէջ քիչ անգամ Նալի: Տղան սոց անգամ կարծ ընդհանուր այս կերպով բարիք մը կ'ըլլայ իմաստնական գիտար միջոց համար: Գ. Եղիշեան իմաստներն կատարած է ամբողջ Նալիին վրայ սա փոփոք, յաջողապէս:

Անկարելի է քակել ամեն մէկ բառի տակ բանաստեղծէն միեւրոտած զգացումին, մտածումին, կրակին նախադասարարները՝ փորձը կ'ընեն սակայն մէկ քանիւն վրայ՝ Այսպէս անվիճելի վերադիրը որ հազարէ աւելի տարիներու կեանք մը ունի մտածման պատմութեան մէջ մինչև Հերակլիտ իջնող, հաւանաբար հարեկացիին որով ալ ազանդաւորներու բերնին մէջ ընթացիկ օրակարգ մըն է։ Ես կ'առնեմ ընական իր թելադրանքին մէջ միայն նկատի, զայն ընդունելով հակադրեցութեան կեանք մը՝ մշտնափոփոխ այն հանդիսանքէն որ կը փառէ բանաստեղծին նայուածքին։ Զայն մտադրաւոր շատերէն բաւ է կենալ ծովին պատկերին. երէկ՝ թույլ կապար, առտուն՝ ձիւն վարդաւր, կէսօրին՝ կապուտ սաւան, իրկունը՝ կրակէ զորս, մայրամուտին վրձինին ներքեւ։ Առանց բառերու վրայ խաղալու, ես կ'ընամ սա ձեւերու մշտական հրթիռը, բռնկումն ու շէջըքը, վտաքն ու սուգը, արտաքին աշխարհին սա հմայագրատկերը ամագանգում զանել վարդապետին ալ զգայութիւններուն կենդանի կտաւին վրայ։ Միայն եղանակներուն ձեւքէն թափուած երանգի, ձեւի, կերպարանքի սա այլալուծումները բաւ են երերուն փափախականութիւնը հոգի խռովքով մը *supra* (imprimer) ընկալուչ կերպարին վրայ, հիւսուած մարդոց ջիւղերէն։ Մտաբերել՝ թէ ինչ կ'ընային ըլլալ պատկերաւորքը անոր վանքի տեսարաններուն զարնէն, ամբան ու ձմրան։ Զեզի կը ձգեմ հետեւի սա թելադրանքներուն, վերակազմել այդ ամէնը։ Երբ մտածման սա կերպը մենք գործողներնք մարդկեղէնին վրայ, մեր գտնելիքը աւելի խորունկ, աւելի յուսահատ, աւելի կործանարար փախուստ մըն է մեղմէ։ Երէկի տղէն, խարտեալ, համակ ըտց ու քաղցրութիւն, մինչև սա կորաքամակ ծերունին, Գրիգոր վանականը, իր սեղանին առջեւ, իր միտերուն ռառոյցը ասեղ ասեղ երբ կը հիւսուի իր կաշիին տակ, համբան։ Բայց աւա՛ղ, ակնթարթ մը անգամ չի տեսեր, չէ տեսած այդ ողբերգութիւնը, եթէ ուզէք զայն զետեղել ժամանակի չափին մէջ։ Այն ատեն՝ Որքան սրտազրաւ է մեր ամէնուն մէջ ընդվզուած մը սա զարհուրանքին զէմ։ Յալխեմակար, անյեղին, անվիճելիքը(*) որքան իրաւ կը բռնա-

նան մեր մտքին։ Զանց կ'ընեն բանալ ընդլայնումի սա համեմատութիւնով, ստորագրելները, որոնք հեռու՝ բառարաններու մէջ անկիւնակալ բազմող անտարբեր ու քիչիկ մը սառած բաներ ըլլալէ, խորունկ, խանդաւ, կոխէն ջերմացած ստուգութիւններ են Ս. Հոգին միտքին մէջ կերպարանելու յաւակնող։ Երանելի զարե՛ր, ուր բառի մը համար հարիւր հազար վանական կը ձգէին իրենց ճգնաքնները, կը մանէին պատրիարքանիստ քաղաքները, կը չափէին ասոնց փողոցները, սպառնալիք, վայրագ իրենց նայուածքներով զատապարտելով կամ խելայեղ խնձիղով մը փառարանելով . . . բաւ մը, Ս. Հոգին կամ Որդին ամական։ Ընդհանուր եկեղեցւոյ պատմութեան անցողիկութիւնն ծանօթ մը զփռուութիւն չի զգար հասկնալու պատրիարք մը որ իր հակառակորդը չի խղճահարի իրեն զրատ գործածելէ, միշտ բառի մը համար։ Այսպէս է յորինուած մարդոց անսահման յիմարութեան հանգէսը։ Գրիգոր վանականէն զար մը վերջ, Գրիգոր Պահլաւունի (Մարկարտոս) իշխանը որ Պղատուն է թարգմանած ու չորս օրուան մէջ հազար տողի վրայ կտակարանները խտացուցած . . . ոտանաւոր պատմութեամբ, Հազարացի իմաստունի մը հետ մրցելով . . . յարգութիւն, իր սուրը պիտի խաղցընէ աղանդաւորներուն միտերուն վրայ, մաքրագործելու համար պարզ մարդեր, որոնց միտք մեղքը իրենց խելքին ինքնիշխան գործածումին պահանջն է ի վերջոյ։ Որքան խիտ են երբեմն մեր տղերքը . . . կը գոհանամ միայն խանդաղատագրին զգացումով մը հետեւելով բանաստեղծին մտքի թիւիչքին որ զմայելի բնականութեամբ մը երկրէն երկինք, նիւթէն հողին կ'ընէ իր սառնունքը, կատարելով զփռար համարումը երկու աշխարհներուն, որմէ մանրանակար իրազօրուած մըն է մարդը։ Գրիգոր վանականը երբ Ս. Հոգին շնորհները կը վերածէ առտուն անուշիկ շաղին, ցօղին, անով պրազաբերելու համար անդասանքները մարմնեղէն կարծաղեղ(*) սրտին, զրական զարձուածք մը չընեն աղանջովարար, չոր ու ստերջ մարդանքը

իրենց մազազախեղ զարմաններուն ծոցը, Գրիգոր վանականի գարուն կը կազմէին գերազայն խաղաքները, կիրքերը մասնակաւ յաւակնող զատակարգին։ Աղանդաւորները միայն հաւատքի սպեկտերին ինչ, այլ և մասնական մեքենան մեքենայնոր վերածել փորձող յանդուգն բախտախնդիրներն, աշխարհակալներն։ Նայել չէ՞ արդեօք պարագան և մեր օրերուն։ Այսօր կը զարմանաք յանուն քրիստոնէութեան սարքած խաղաղներուն կարեկութեան, առանց անդադարաւորութեան որ ուրիշ բան չենք րենք երբ մեզի պէս շատածողները Խեղճ ու Խեղճ ինքնիշխան, Քաղաքացիական կոխի ուժի մը չէ միայն այլ և «Հոգւոյ Որդւոյ» զէմ մեղք մը։ Բայց տարբերութիւն մը — արիւնին Խեղճէնը (Նայր, մայր, կին, զաւակ և այլն) հազիւ թէ կը փոխուի։ Միտքին Խեղճէնը (Իմաստասիրական գրութիւններ) կը հիննան շատ աւելի արտաքին։ Զեմ զգալի նարեկային հանգստեանով։

(*) Խեղճէնը կրկնապատկեր բացատրութիւն մըն է, մեր օրերու double image, կը թելադրէ շաշտաւ միտքին ինքնիշխան ու անոր միտքի ստեղծող, խորքէն, մեղքէն, խղճալէն ինքնիշխան, Խեղճութեան պատկերը Նայր աշխարհները միտաբար քայլեցնելու սա *mailrise* մեր օրերուն սիրական եղանակ մը չէր միայն։

(*) Նոյնիշխան չէ չէմ յաւակնել կատարելի Գրական վերալուծում համեմատ ինքնին, ու չի ձգարի ճշգրտութեան, ամբողջական սպառման, հարադատութեան, ապացույցանող փառարկումին փառքերուն։ Իր նախախորհրդները, թերեւ կրցածը, վերակազմելն է, ասանկէ չափաւոր վրայ, հենքը չիցերուն օրոնք իրենց կախաղական ցանցին մէջ առին աշխարհին ուղեղէն Խեղճութեան, զայն պատմել փորձելն աւելի կամ նուազ իրականութեան, հասարակութեան մը։ Տեսնել զանալի է Խեղճութեան ընդմէջէն, եթէ ոչ Խեղճութեան (որ շատ ծանր պիտի կռուի ու փառնգի թերեւ փառսին իսկ արեւքը), զէթ այն քանի մը զիստօր յայտեր օրոնք հասարակաց են բոլոր աղանջողներուն։ Մարդիկ հայր էին, մայր էին, ամուսին ու կին էին, զաւակ ու որդի էին ինքնիշխան օրերէն և հարկ կա՞յ բախտ, են ալ տակաւին։ Անա թէ ինչու մեր խանդաղատանքը չէ յորցած, մեր արցունքը չի յամեարար երբ կը կարգանք Հեղճութեան։ Անշուշտ բաժանումը, Գրիգորի և Արքիմիտի եղբրական խառնկութիւնը . . . Յետոյ, զիստալու էք որ աստուածաբանական, զատանարանական արարչները, այսօր այնքան հանգաւար

վիսարեթու թեանց սիրահարներուն։ Արտօնուած ենք մտածել որ այդ Գրիգոր վանականը միայն մազադաթ չէր հերկեր։ Թէ նման բոլոր ուխտի միաբաններուն, անոր մատները քաղցրագին զգայութիւններով կ'իյնային մահին վրայ, ու հոգին խառնէր անախորժ չէր իր թուներուն։ Թէ իր բուռն արձակուած սերմին խարտեալ անձրեւը, աշնան դուռներուն, հնչառցած, վախճողիկաց հոգերուն արգանդը դէպի, անոր հոգին ալ կ'սղուէր երկիւղած զգայութիւնով, ինչպէս բառերուն անձրեւը՝ խմացական հնչառքին բարձրագոյն յուզումներովը մարմին էր անոր մաքին ալ զաշտին... Քսաներորդ դարու քննադատ մը, այս ամէնէն թերեւս սիրէ արարքը, հոգը բեղմնաւորելու խորհուրդը, ասոր հօր ձգողութիւնը որ կրնայ անգրադառնալ իր ալ մտքին, իբրեւ մէկ մասնիկը տիեզերական խորհուրդին, այդպէս մարմնացած, կերպարանուած։ Տասներորդ դարու վանականին համար արարքէն գեղեցիկութիւն մը, խորհուրդ մը կը մնան թաղուած, բայց զգացումը, նոյլ ու նոյնին նոյն ատեն, իբրեւ գերագոյն իրականութիւն կը տիրապետէ անոր մտքին։ Այդ Գրիգոր վանականին համար երկուցիկութիւն սա մեր աշխարհը ունայնութիւն մը չէ, ինչպէս կը պարզուի ասոր հօր, գերագոյն իրականութիւնը արեւելեան մեծ կրօնքներուն խորքէն (Պատարագականութեան Նիքիւսմոս), ալ նախապայելք մը (Չրաքեանին բառը), պատրաստութեան շրջան մը, մաքրագործման հովիտ մը, խելութիւններու, անհունութիւններու, յաւիտեններու միակ իրաւ, միակ արժող աշխարհին։ Չարհամարհել սա մեր աշխարհը, վառնդի հոս ալ Աստուծոյ շունչը կ'ապրի, բիւրաւոր կերպարանքներու տակ, հոս նետուած սերմը բարիք մըն է, յար և նման միւսին որ անհուն անդաստանները կ'արգասաւորէ Աստուծոյ իմաստութեան։ Ասկէ անդին ալ երկինքներու արտերուն մէջ Ս. Հոգիին ցօղը կ'իջնայ ու «կը բարեկործէ»... Հոգեւոր սերմը որ կը թուի անգրադարձն ըլլալ մարմնաւորին, սա մտածումներու լոյսին ընդմէջէն կ'ըլլայ կեանքին ամէնէն բարձր խորհուրդը։ Ինչպէս կը տեսնէք, որքան քիչ կուգան տողերը, կտոր մը բան քակելու այն ընդարձակ ապրումներէն որոնք հոգեյատակը կը կաղմեն բանաստեղծին։ Ինչ վաւերական, խորովիչ, զարհուրագին հնչառք մը կը թաւալէր անոր ջիւղերուն արտերէն, սակայններուն ահօսներէն երբ իր միտքը հանդերձուած կ'ուզէր, ընդունելու ստուածային շնորհներուն սերմերը...

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

(Վերել յաւերտի)

ԼԵԶՈՒԱԳ-ԻՏԱԿԱՆ

ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՎՐԱՅ^(*)

Հին ժամանակներից սկսած Իրանի հարթութեանց վրայ բնակուած էին երկու հնդեւրոպական ժողովուրդներ, որոնք լեզուով ու քաղաքակրթութեամբ իրար շատ մօտիկ էին. դրանք էին մարերն ու պարսիկները։ Մարերը գտնուում էին Ուրմիոյ լճից դէպի արեւելք, իսկ Պարսիկները՝ նրանցից հարաւ, Պարսից ծոցի շուրջը։ Ամէն անկազմակերպ ազգի պէս՝ սրանք էլ բաժանուած էին բազմաթիւ ցեղերի և դեռ մի քաղաքական ամբողջութիւն և ուժ չէին կազմուած։ Ասորեստանցիք արշաւելով այս ցեղերի վրայ, շատերին հպատակ էին դարձրել, բայց տեղի դժուարութեան պատճառով ամբողջ երկիրը իրենց իշխանութեան տակ չէին առել։ Ն. Ք. 7^{րդ} դարում մար ու պարսիկ ցեղերը հաւաքուեցին մէկ իշխանութեան շուրջը և կազմեցին մի պետութիւն, որի նշանաւոր ներկայացուցիչն եղաւ մարաց թագաւոր Կիաքսարը։ Կիաքսարը ոչ միայն կարողացաւ թօթափել ասորեստանցոց լուծը, այլ և արշաւեց Նինուէի վրայ, առաւ ու կործանեց և վերջ տուաւ Ասորեստանցոց պետութեան (608)։ Այսպէս հիմնուեց մարական պետութիւնը, որի նշանաւոր մայրաքաղաքն եղաւ Եկբատանը (արդի Համադանը)։

Օգուտ քաղելով արեւելքի խառնակ դրութիւնից, որ յառաջացել էր Կիւմերների և Սկիւթացիների արշաւանքով, բուլղովին ազանով իրենց արեւելեան ու հարաւային սահմաններից, մարերը յառաջացան դէպի արեւմուտք։

Այս աշն ժամանակն էր երբ Արմէնները մտնում էին Ուաղլիա։ Ուաղլիացիք արդէն ուժասպառ՝ չկարողացան դիմագրել արեւմուտքից յառաջացող հայերին և արեւելքից յառաջացող մարերին։ Նրանք տեղի տուին։ Շուտով Վանայ և Ուրմիոյ լճերի միջև գտնուած տեղերը անցան Մարաց իշխա-

(*) Վերցուած՝ մեծամուն հեղինակի «Պատմութիւն Հայ Լեզուի» գործէն (Թ. Գրուխ)։

նութեան, Հայերը բարեկամական դաշինք կապեցին Մարերի հետ և նրանց գերելիսանութեան տակ հիմնեցին վստախ պետութիւն: Մարերը Հայոց վրայով անցան դէպի Փոքր-Ասիա և տիրեցին մինչև Ալիս գետը գրեթե նրաձե երկրներին: Ալիսը դաշնադրութեամբ դարձաւ Մարաց և Լիւզիական պետութեան սահմանը (585):

Այս դէպքից քիչ յետոյ Պարսիկները՝ որ Մարաց գերելիսանութեան տակ մի վստախ պետութիւն էին հիմնել, յանկարծ ապստամբեցին. նրանց թագաւորը Կիւրոս արշաւեց Մարաստան և Մարաց պետութիւնը կործանելով հիմնեց Պարսից պետութիւնը, որ մէկ անգամից ժառանգեց Պարսից ծոցից մինչև Ալիս գետ գտնուած բոլոր երկիրները (549): Այսքանը բաւական չէր: Պարսիկները իրենց յառաջնադասութիւնը սփռեցին ամէն ուղղութեամբ և 40 տարուայ մէջ տէր դարձան Ասորեստանցոյ, Լիւզիացոյ եւ եգիպտական պետութեանց նուաճած բոլոր հողերին: Նրանք հիմնեցին մի աշխարհի խոշոր պետութիւն, որի նմանը դեռ աշխարհը չէր տեսել: Ասորի և Ափրիկէի բոլոր ծանօթ երկրները, Կովկասեան լեռնաշղթայից եւ Սիւրբիոյ տափաստաններից մինչև միջին Ափրիկէի անապատները եւ Հնդկաստանի ու Չինաստանի անձանթ դաշտավայրերից մինչև Միջերկրական ծովը և մինչև Դանուբ գետը հպատակուում էին պարսից պետութեան:

Հայերը, ինչպէս Մարաց, Նոյնպէս եւ Պարսից պետութեան հպատակութիւնը հաւատարմութեամբ շարունակեցին մինչև 522 թիւը: Այս թուին՝ Կամբիսի մահից յետոյ, Պարսից պետութեան ամէն կողմը ապստամբութիւններ ծագեցին: Ապստամբեց նաեւ Հայաստանը: Բայց Պարսից նոր զահակալը Դարեհ, ընկաւ աջ ու ձախ եւ բոլոր ապստամբներին նուաճեց: Դժուար եղաւ Հայաստանի նուաճումը, որի համար Դարեհ 5 արշաւանք կազմակերպեց և միայն վերջին անգամ կարողացաւ ընկճել Հայերին (519): Իբրեւ առանձին առանձնաշնորհութիւն, նա Հայաստանից կազմեց մի սատրապութիւն՝ թագաւորական տիտղոսով:

Այս վիճակը տեսեց երկու դար, մինչև Աղեքսանդր Մակեդոնացին, որ Պարսից պետութեան վերջ տալով՝ մինչև Հնդկաստան իր իշխանութեան տակ առաւ:

Մակեդոնացոյ եւ Սելեւկեանց լուծը կրելուց յետոյ, Հայերը անկախութիւն ձեռք բերին 189 թուին և իրենց իշխանութիւնը մինչև Կուրի հովիտը հասցրին: Այդ ժամանակ արդէն Պարսկաստանում էլ հիմնուել էին մի քանի իրանական պետութիւններ, ինչպէս Հայաստանի կողքին Ատրպատականը, աւելի արեւելք՝ Մարաց և Պարթեւաց պետութիւնները: Այս բոլորից աւելի նշանաւոր էր Պարթեւաց պետութիւնը:

Պարթեւները արիւտական մի ցեղ էին, որ սկզբում թափառում էին Միջին Ասորի մէջ, Օքոսոս գետի վերի կողմերում: Արշակ անունով մի իշխանի առաջնորդութեամբ նրանք գաղթեցին Կասպից ծովի հարաւ արեւելեան կողմը (Խորասան) և աշխտեղ հիմնեցին պարթեական պետութիւնը (250): Հետզհետէ զօրանալով՝ նրանք հասան Միջագետք ու Բաբելոն և իրենց մայրաքաղաքն էլ Խորասանից փոխադրեցին Տիգրոն: Ծուռով Հայերն ու Պարթեւները իբրեւ երկու մրցակից պետութիւններ իրար դէմ դուրս եկան. Տիգրան Մեծը նուաճեց Ատրպատականը, Մարաստանը, Միջագետքը և պարթեական պետութեան մի մասին տէր դարձաւ: Հռովմայեցիներից պարտուելով՝ նա ստիպուեց թողնել այս երկրները և ամփոփուել Հայաստանի նախկին սահմաններում (66):

Այս թուականից սկսում է մի երկարատեւ պատերազմ Հռովմայեցոց և Պարթեւների միջև. երկու կողմերը աշխատում են ձեռք բերել Հայաստանի գերելիսանութիւնը: Հայերը մերթ մի կողմ և մերթ միւս կողմ յարելով՝ պահպանում են իրենց գոյութիւնը. բայց ընդհանրապէս ուժեղ է պարթեասէր կուսակցութիւնը: Վերջապէս կողմերի միջև համաձայնութիւն է կայանում՝ որ Պարթեւաց թագաւորի եղբայրը Տրդատ՝ թագաւոր նստի Հայաստանի վրայ, բայց իր թագը ստանայ Հռովմից: Այսպէս սկսում է Հայաստանում Արշակունեաց հարստութիւնը (66), որ խաղաղութիւն է բերում երկրին:

221 թուին Արտաշիւր Սասանեան անուն մի իշխան, որ Պարսից ծոցի ոահմաններում էր նստում, ապստամբում է պարթեւաց թագաւորի դէմ և սպանելով նրան՝ տիրում է դահին: Թագաւորական տոհմերի փոփոխութիւնը անշուշտ առանց ազդեցու-

թեան պիտի մնար, եթէ այն փոփոխութիւնը իր հետ չբերէր նաեւ քաղաքականութեան փոփոխութիւն։ Պարթևները առհասարակ կրօնի մէջ աղատամիտ եւ հելլէնականութեան կողմնակից էին, իսկ Սասանեանները զրոգաշտական կրօնի մուսուլման հետեորդ, հելլէնական քաղաքականութեան թշնամի եւ Հռովմայեցւոց ոխերիմ հակառակորդ էին։ Այս պատճառով էլ սկսեալ է պատերազմների աւելի բուռն մի շարք Պարսիկների եւ Հռովմայեցւոց միջեւ։

Արովհետեւ Հայաստանում նստում էր Արշակունի տոհմը, իսկ Սասանեանները թշնամի էին այդ տոհմին, ուստի նրանք աշխատում են ջնջել այդ տոհմը։ Արշակունիներն էլ իրենց դահլ պաշտպանելու համար անցնում են Հռովմայեցւոց կողմը, եւ այսպէս Հայաստանը, որ նախապէս Հռովմայեցւոց թշնամի եւ Պարսիկներին բարեկամ էր, քսնում է հակառակ դիրք։ Շուտով թէ՛ Հայերը եւ թէ՛ Հռովմայեցիք քրիստոնեայ են դառնում, եւ այս կրօնակցութիւնը մի աւելի ուժեղ պատճառ է դառնում, որ Հայերը երես դարձնեն Պարսիկներից եւ մօտենան Արեւմուտքին։

Ահա այս ժամանակից սկսում է պատերազմների երկրորդ շարքը Սասանեան պարսիկների եւ բիզանդական կայսրների միջեւ, Հայաստանի տիրապետութեան համար։ Փոփոխակի յաջողութիւնից յետոյ Պարսիկները համաձայնութեան են գալիս Յոյների հետ եւ Հայաստանը բաժանում են իրենց մէջ (384), դարձնելով երկրորդ վասալական իշխանութիւն, իսկ աւելի յետոյ էլ այդ անուանական իշխանութեան վերջ տալով՝ Հայաստանը դարձնում են պարսկական մի նահանգ (428)։ Շատ անգամներ Հայերը ապստամբում են իրենց անկախութիւնը ձեռք բերելու համար, բայց ժամանակաւոր յաջողութիւնից յետոյ նորից զբաղւել են խոնարհւնքում, մինչեւ գալիս են Արաբները, եւ Պարսկաստանը նուաճելով՝ պարսից իշխանութեան վերջ տալիս (642)։ Արանից քիչ յետոյ Հայաստանն էլ ընկնում է Արաբների տիրապետութեան տակ։

Հայ եւ Պարսիկ ժողովուրդները իբրեւ հարեան ապրում են արաբական լծի տակ, մինչեւ թ. դար, երբ օգուտ քաղելով արաբական իշխանութեան թուլութիւնից, եր-

կուսն էլ կազմում են անկախ պետութիւններ։ Հայաստանում հիմնում է Բագրատունեաց պետութիւնը հիւսիսում, եւ Արծրունեաց պետութիւնը՝ Վանայ լճի շրջանում։ Պարսկաստանում հիմնում են Թահիրի հարստութիւնը Սորասանում, Սաֆարի հարստութիւնը Աֆղանիստանից մինչեւ Միջագետք, մի առանձին օստիկանութիւն Ատրպատականում եւ յետոյ Սամանի թաթարական պետութիւնը Սորասանից մինչեւ Միջագետք, Բուլիների պետութիւնը Շիրակից Բաղդատ, որոնց յաջորդում է Ղազնևիների սուլթանութիւնը՝ որ տիրում է Աֆղանիստանին, Բելուճիստանին, Հնդկաստանին եւ զրիթէ ամբողջ Պարսկաստանին։

Ժ.Ա. դարի հետ սկսում է թուրքական Սելճուք ցեղի առաջխաղացումը Միջին Ասիայից՝ նրանք մեծ բազմութեամբ կասապից ծովի հարաւային եզրերքով գալիս են արեւմուտք, սուպատակում են մինչեւ Ատրպատական, Միջագետք ու Հայաստան, եւ նրանց առաջնորդը Տուղրիլ՝ Սորասանի մէջ թագաւոր յայտարարելով իրեն՝ զբաւում է ամբողջ Պարսկաստանն ու Միջագետքը։ Քիչ ժամանակից Սելճուքները կազմում են մի ահագին կայսրութիւն, որ փուլում է Չինաստանից մինչեւ Աֆրիկէ։ Պետական տիրապետութեան հետ միաժամանակ տեղի ունեցաւ թուրք ազգաբնակչութեան տիրապետութիւնը Պարսկաստանի հիւսիս արեւմտեան գաւառներում, յատկապէս Մարաստանում եւ Ատրպատականում։ Ինչպէս Ղազնևիների պետութիւնը, նոյնպէս եւ պարսիկ ազգաբնակչութիւնը յետքաշուեցին դէպի արեւելք, երկրի աւելի խորքերը, մնացորդները ձուլուեցին թըրքական բազմութեան մէջ, այնպէս որ այդ ժամանակից սկսած՝ վերացաւ պարսկերէն լեզուի գործածութիւնը Հայաստանի սահմաններից սկսած մինչեւ Ղազնևի եւ վերջ տրուեց Հայերի հարեանութիւնը Պարսիկների հետ։

Եթէ ամփոփենք մինչեւ այժմ ասուածները, կը տեսնենք որ Հայերը իրանական ցեղերի հետ հարեանութեան մէջ ապրել են ամբողջ 1600 տարի (ն. թ. 7րդ դարից մինչեւ յ. թ. 11րդ դարը)։ Այդքանից մօտ 900 տարի Հայերը կա՛մ ուղղակի հպատակ էին Պարսից եւ կա՛մ Պարսից գերիշխանութեան տակ կազմում էին վասալական իշ-

խանութներն: Որոշակապես 700 տարին թէև անկախ կամ արտարկան հպատակութեան տակ, բայց միշտ չլիման մէջ էին Պարսից հետ՝ պատերազմների և այլ պատճառներով: Հպատակութեան ժամանակ Պարսկաստանից ուղարկուած սատրապները, մարզպանները, հարկահանները և այլ պաշտօնեաներն ու զօրքը անշուշտ հայերի հետ հայերէն ու զօրքը անշուշտ հայերի հետ հայերէն չէին խօսում, այլ պետական պարսկ լեզուով: Արշակունեաց հարստութիւնը պարսկալեզու լինելով Պարսից թագաւորի եզրափակումը կամ որդին էին լինում: հետևաբար նաև նոյնիսկ անկախութեան ժամանակ՝ պաշտօնի լեզուն պարսկերէն էր: Մեր մատենագրութեան մէջ շատ անգամ յիշատակուած է որ հայերէն գրերի գրեթե առաջ գրեցողներն ու նոտարական բոլոր գրութիւնները, դաշնագրութիւնները, հրովարտականները, նոյնիսկ հասարակ կեանքի սովորական գրութիւնները պարսկերէն էին լինում, ոչ միայն հեթանոսութեան, այլ և նոյնիսկ քրիստոնէութեան ժամանակ, Պարսիկ ու Հայ թագաւորներն ու աղանակները իրար հետ փոխադարձ խնամութիւն էին կնքում: Հայոց հաղուստը, գէնքը, վարչական կազմակերպութիւնը, ամէն ինչ պարսկական ոճով էր: Արշակունեաց ժամանակ և աւելի առաջ նոյն իսկ Հայոց կրօնը զրադաշտական կրօնի մի ձևն էր, ինչպէս ցոյց են տալիս Արամազդ, Անահիտ, Վահագն, Միհր, Տիր աստուածութեան անունները, որոնք ամբողջապէս իրանական են: Պարսկերէն լեզուն նոյն իսկ գրեզացիք գոնէ մասամբ գիտէին. երբ Քսենոփոն յունական բանակը Հայաստանից էր անցնում, հայ գրեզացի կանայք և աղջիկները հարցրին նրանց թէ ովքեր էին, և իրենց թարգմանը պարսկերէն լեզուով պատասխանեց նրանց թէ թագաւորի կողմից են գալիս և սատրապին են գնում (Անաբազիս Դ. 5, 10): Երբ Քսենոփոն և Քսենոփոն ուղևորւում էին իմանալ թէ ինչ երկրում էին գտնուում, պարսկախօս թարգմանի միջոցով ուղղեցին իրենց հարցումը գիւղի տանուէրին (Անաբ. Դ. 5, 34): Վերջապէս անուրանալի է որ հայ կեանքը ամբողջապէս գտնուում էր պարսկական կուլտուրայի ուժեղ ազդեցութեան տակ նախքան քրիստոնէութիւնը: Քրիստոնէութեան

թիւնը եկաւ ու ծագնելու Հայերին Պարսկերէնից, Հայերը կրօնով ու լեզուով հետացան նրանցից, բայց շատ սովորութիւններ, պետական կարգ ու կանոնը դեռ մնում էր պարսկական:

Ահա այս ընդարձակ յարաբերութեանց և կուլտուրական ազդեցութեան արդիւնքն այն եղաւ որ հայերէն լեզուն մեծապէս ազդուեց պարսկականից և վերջից նրանից բազմաթիւ բառեր, ոճեր ու դարձուածներ: Այնքան՝ որ զարմանալի թույլ չլինի, եթէ ասենք որ կարելի է գրել ամբողջ էջեր, որոնք հայերէն ու պարսկերէն համարեա նոյն դուրս կուգան:

Ահա այսպիսի երկու նմուշ, որ յատկապէս կազմել եմ հետաքրքրութեան համար.

Եկ բիգիւն բեմեղումի հեզար դիրամ փուլ դադ վե նոյ ման զաման գադ. ին մեղում քեզգեր՝ բուլ վե բա շահար շաւ գիրգանե խանութի քեզգերի բազ քեդ. դեհ ման քեզիւն քե քեզիւն բիգիւն բե խանութի քեզգեր ամեղ, բա զաման ի փուլ դադան ռեսիդ. չիրա փուլի ման քեզիւն. քեզգեր ու շահար շաւգիրգանե փասուլս դադանգ. եյ բիգիւն հուցարմանգ. անչե քի բու քեզմայի, դուստ աստ. զաման բիգիւն քիլ քիլ բիգիւն. բիգիւն խանութի եղ քեզգեր բազար գիրիւն վե բեբաղիւրգանի դադ վե փուլս գիրիւն:

Մէկ բիւլի մի մարդու հազար դրամ փող տուեց և ինն ամիս ժամանակ տուեց: Այն մարդը կոշկակար էր և իր չորս աշակերտով խանութ կոշկակարի բացեց: Յետ տասը ամիս՝ բիւլը ի խանութ կոշկակարի եկաւ թէ ժամանակը փող տալու հասաւ. ինչո՞ւ փողը չտուիր: Կոշկակարն ու չորս աշակերտները պատասխան տուին. Ո՞վ բիւլի հնարամիտ, այն ինչ որ դու հրամայեցիր, դրուստ է. ժամանակ տուր, քիլ քիլ կը տանք: Բիւլը խանութ կոշկակարից գրաւեց և մի վաճառականի տուեց և իր փողը գրաւեց:

Ֆերմանգար ի բուզուրկ ու զօրաւեր փալիզի դաւս. ժգեր ին փալիզ քեկ բուսան բուլ. դերի ին բուսան գուհերի ու զու մուրութի ու յակուդի բուլ, քե քալիզի յա ազուրի. բեր դերի գուհերի դիւքեայի ռեմգուրեմգ. դեր բուսան վերդ ու միխակ ու քիլուքեր ու սուսեն ու ռիման ու յաւսմին ու մեքեմա ու սուբուլ ու քեզիւլ

ու շահասպարհ, հեմե ռեցլառենց ու գոնադոյն, սեֆիդ ու ֆեբուդ ու լազվերդի. հեզար ու բիվեր սարեֆա բեր բուրջ ու գուրուհի ֆեշլենա բեր գումբար, դեֆ ու բուրբակ ու ֆու միզենենգ: Ժալե բեր մեմեֆա նիբեսրե, շուլե բարվարդ նիբեսրե, դուխսերի ֆերմանդար դեռ փալիզ բեր բալիե նիբեսրե, հմչու ֆերիեսե, գիսու ի ամբերբու փիրասես, աբրանցանի բուսսեդ բե բազու, բազ բար նակաս, հմչու փեյֆեր ու նիզար միխենդիդ:

Հրամանատարն վզուրկ ու զօրաւոր՝ մի պարտէզ ունէր. այն պարտէզում մէկ բուրաստան կար, դուռն այն բուրաստանի գոհարէ ու զմրուխտէ ու յակինթէ էր, ոչ աղիւսէ կամ ագուռէ: Ի վերայ դրան գոհարի՝ դրօշակներ երանգ երանգ. բուրաստանում վարդ ու մեխակ ու նուռուֆար ու շուշան ու ռահան ու յասմիկ ու մանիշակ ու սմբուլ ու նարկիզ ու շահասպարհ, համակ երանգ երանգ ու գոյնզգոյն, սպիտակ ու կապոյտ ու լազուարթ. հազար ու բիւր սարեկներ բուրգի վրայ և գրոհ կաշաղակաց ի վերայ գմբեթի՝ դափ ու թըմբուկ ու գոս կը զարնէին: Շաղն ի վերայ մանուշակի նստած, շողն ի վերայ վարդի նստած, դուստրը հրամանատարի՝ պարտէզում բալիշի վրայ նստած՝ ինչպէս հրեշտակ. գէսն յամբարարոյր պատրաստած, ապարանջանն բուստէ ի բազու, թագն ի ճակատ, ինչպէս պատկեր կամ նկար կը խնդար:

Հայերէնի և պարսկերէնի նմանութիւնը այնքան մեծ է, որ լեզուարանները մի ժամանակ կարծում էին թէ հայերէնն էլ իրանական լեզու է, այսինքն զաւակն է իրանական մայր լեզուի, որի միւս դուստրներն են պարսկերէնը, աֆղաներէնը, բելուճերէնը, քրդերէնն ու օսեթերէնը: Հիւրչման գերմանացի հայագէտն եղաւ՝ որ առաջին անգամ ապացուցեց որ այս կարծիքը սխալ է, թէ հայերէնը իրանական ընտանիքի մէկ անդամը չէ, այլ նրանից անկախ ու նրան հաւաստր մի ճիւղ, այնպէս ինչպէս յունարէնը, լատիներէնը, հին սլաւերէնը են: Այս մասին պիտի խօսինք քիչ յետոյ:

Հայերէնի և իրանական լեզուների նման բառերը բաժանուում են 4 խմբի:

1. Այն բառերը՝ որոնք թէ՛ հայերէնը և թէ՛ իրանեանները ժառանգել են հաւասարապէս հնդեւրոպական նախամայր լեզուից. ինչ. մայր = պրս. մադար, հն/ս. դեկմ = տասը և պրս. դան, ղնդ. դաւա.

2. Այն բառերը՝ որոնք հայերէնը փոխ է առել պարսկերէնից. ինչ. սպարապետ = հպրս. սպարապասի, իւսթմուդ «ջայլամ» = պրս. շուսուրմուդր.

3. Այն բառերը՝ որ թէ՛ հայերէնը և թէ՛ պարսկերէնը փոխ են առել մի երրորդ աղբիւրից. ինչ. անպարար.

4. Այն բառերը՝ որոնք պարսկերէնը փոխ է առել հայերէնից. ինչ. բարեկենդան = պրս. բուրղանդան, աղիւս = պրս. ախիզ ևն:

Իւրաքանչիւր բառի համար անհրաժեշտ է ճշտել թէ այս չորս խմբերից որի՞ն է պատկանում, որպէսզի կարելի լինի այնուհետև դուրս գցել 1, 3 և 4 խմբի բառերը և առնել միայն 2-րդ խմբի բառերը, հենց սրանով էլ իմանալու համար պարսկական լեզուի ազդեցութիւնը հայերէնի վրայ: Բաւական զիւրին է ճանաչել 3-րդ խմբի բառերը. երբ մի բառ հայերէնից ու պարսկերէնից դուրս գտնուում է նաև մի երկրորդ լեզուի մէջ և ստուգաբանում է հենց այդ լեզուով, ուրեմն և պատկանում է այդ լեզուին: Այսպէս հ. անպարար բառի արմատն է անպ, որ գտնուում է թէ՛ պարսկերէնի և թէ՛ արաբերէնի մէջ անպալ՝ «զարմանալիք» ձևով: Բայց այս բառը զուտ արաբական արմատ է, ինչպէս ցոյց է տալիս կոկորդական հնչումը՝ որ միայն արաբերէնին է յատուկ. ուրեմն այս բառը արաբերէնից է մտել մեր մէջ և ոչ թէ պարսկերէնից: Նոյնպէս մեակ բառը՝ որ կայ թէ՛ պարսկերէնի մէջ մուշակ ձևով և թէ՛ վրացերէնի մէջ մուշակի ձևով. բայց ըստ որում բառը ստուգաբանում է վրաց. մուշա արմատով, ուստի և բուն վրացական բառ է և ոչ թէ պարսկերէն:

4-րդ խմբի բառերը ճանաչելու համար պէտք է քննել թէ արդեօք այդ բառը կարելի՞ է հայերէնով ստուգաբանել և կամ հետեւում է մի այնպիսի ձայնական օրէնքի որ միայն հայերէնով կարելի լինի մեկնել:

Այսպէս բարեկեցական ստուգարանում է բարի-կենդանութիւն բառերով, մինչդեռ պրտ. բարդանդամ ոչ մի մեկնութիւն չունի. ուստի պարզ է որ բոլոր հայերէն է և հեռեւոր փոխառուն պարսկերէնէն է: Նոյնպէս արդի պրտ. Շամբալա, Շումբալիլա «մի տեսակ չաման», որ պարսկերէնով ոչ մի մեկնութիւն չունի, կարող է ստուգաբանուել հյ. Շեմալիլէ ձեռով, ուստի և հայերէնից է անցել պարսկերէնի: Աղիւս բոլոր՝ որ կայ նաեւ պրտ. ալիլ ձեռով, անշուշտ հայերէն է, որովհետեւ միայն հայերէն է ձայնն է՝ որ տալիս է ղ, որից և իս (պրտ. իս), իսկ պրտ. իս ձայնը չի կարող բնաւ դառնալ լ: Սրանից հետեւում է թէ պարսկերէնէն է որ փոխ է առել մեղանից ալիլսը, ինչպէս որ նոյնը փոխ են առել նաեւ վրացիք աւելի հին ժամանակ և դարձրել ալիլի:

Յրտ տեսակի բառերը իրենց զիրու-թեան, իսկ 4րտ տեսակի բառերը իրենց սակաւութեան պատճառով մի կողմ թողնելով՝ ուշադրութեան առնենք 1-ին եւ 2րտ տեսակի բառերը, որոնք թէ՛ քանակութեամբ շատ են և թէ իրենց կոնկրետութեամբ տեղիք են տուել խոշոր թիւրիմացութիւնների՝ նոյն իսկ լեզուաբանների մէջ: Իրօք ինչպէս կարելի է իմանալ թէ օր. աւսր, ալբիլ, պասկեր, նկար, աւծար, աւշ, բեռն ևն բառերի մէջ, որոնք այնքան նման են պահլաւերէն աւսուր, պասկար, նիկար, բրդաւսա, աւրճա, պրտ. բար բառերին, որոնք են զուտ հայկական և որոնք են պարսկերէնից փոխառու:

ՊՐՈՖ. Հ. ԱՃՍՈՒՆԱՆ

(Եւրոպայից)

ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԱՅ

ԽԵ

(Եղիազար կարողիկոս Հալեպէն առ Եղիա Եպիսկոպոս յերուսաղէմ) (*):

Օրհնութեամբ ծանիք, Տէր Եղիա պաւոնաւոր և մահաւոր Վարդան, որ այս մեր Սաֆարն ի տեղդ հասած օրն զինչ քուր զրեանք և էմբէր որ բերեց ընդ իւր գրով և մօհրով՝ իւրմէն առնէք և պահէք, մինչ զինչ գրեցից՝ այնպէս առնիցէք և իւրեանք քսան զուռուշ տալք, և յառաջմանէ թէ՛ յինքն և թէ իւր տունն փող ինչ տուեալ էք՝ չլիշէք, զի մեզ էմաքաւոր է, և ի մեր ձեռն գատ մի չկար որ իւրեանն տալաք, մնաց մեր վրան պախի, և ձեզ Աստուծով ի մօտոյ թուղթ գրելոց եմք, զի սա անդէպ ժամու ել ի ճանապարհ, նա՛ և զամենայն ինքն գիտէ զեղեալն մեր և սուտն աւելի: Եւ Մուրատն թէ մնայ ի հօտ, լաւութեամբ ընկալարո՛ւք, զի շատ աշխատեցաւ, և ի գործ ինչ կացուցէք, և թէ գնայ՝ Տէր առ ինքն և առ ամենեւեանդ. բաւեցի: Յաւտար երկիր իւրաքանչիւր զլուսնուն չափ թող ուտեն բաց ի մին մատէն իւրեանց գրած թղթերովն. զիս իմ ցաւս թողէք. բաւ է, և զձեր աչքն իմ Տանձմարս առնէք, զի էմէքտար է ի վերայ մեր:

ԽԶ

(Յովնան Եպիսկոպոս Ադրիանուպոլսէն առ Եղիազար կարողիկոս ի Հալեպ) (*):

Գերափառ և հրաշագարդ, վսեմափառ և մեծապատիւ հանճարեղութեամբ գերեւեալ տէրութեամբ, համայնից սիրելի և բազմաց ցանկալի տեառնդ մերոյ Եղիազար սրբազան կաթողիկոսի, վերատեսուչ և առաջնորդ սուրբ յերուսաղէմայ մեր հայոց ազգի: Նուստ ծառայ Անդրիանոյ Յոհան

(*) Ընդօրինակութեան մէջ նամակիս վերնագիրն է. «Նոյեմբերի ԺԳ. Տանձմարն հետ յերուսաղէմ գրիած գրին սուրաթն է»:

(**) Ընդօրինակութեան մէջ նամակիս վերնագիրն է. «Գիրս այս յինքնագործմն թուին, եհաս առ մեզ չորեքստասան կնքիւք քաղարին եւ կնքիւ Յովնան Եպիսկոպոսին, զոր կայ եղեալ յարկեղս: Նուստ տեսաւ Սուրբազ վկայիմ գայս»:

հպիսկոպոսէ, միաբան քահանայից և երկրպագութիւն մատուցել սրբութեան վեհիդ, զոր և խնդրելով խնդրեմք յամենազօրէն յԱստուծոյ զի առանց պատահարից և թարց սայթաքանաց պահնայէ զսրբութիւնդ ըստ իւր բարերար կամայն և վասն մեր պարծանաց, ողջութեամբ և խաղաղական միայ յարամանական խնդութեամբ, ամէն:

Եւ յետ բազում հարցմանցս, յայտ լիցի մեծանձնութեանդ ձերում, իրաւի զիտեմք որ յազգմանէ չարին, վասն ծովացեալ մեղաց մերոց եկն ի վերայ մեր այս մէկ երկոյ տարոյ եկեալ վիշտն և նեղութիւն և խռովութիւնն, զի հեռի է ի սրբոցն Աստուծոյ հեռ և նախանձն, այլ վասն մեր մեղացն հատոյց մեղ Աստուած. ապա փառք և գոհութիւն Աստուծոյ մարդասիրութեանն, որ կրկին ողորմեցաւ և այլ արար ժողովրդդեանն, և մեր երկուց սուրբ Աթոռոցն հաշտութիւն և խաղաղութիւն եղև ըստ առաջին սահմանին, զոր ի սուրբ Լուսաւորէն մինչև այժմուս հաստատ կայր սէր և միաբանութիւն, և երկու կողմանց թշնամիքն գլուխ ի կոր և անյայտ եղին: Գոհանամք ի Տեառնէ մերմէ, յորժամ լուաք զաւետեաց համբաւն՝ այնքան ուրախացաք և ջընձացաք քաղաքակցովք եկաց և բնակաց՝ այնովք որքան արժանն էր ձեր խաղաղութեան: Մանաւանդ մեծ զարմանք և ըսքանչեկ իրս է յորում աւուր ի Հալապ քաղաքն տեսնդ մերոյ սրբութեանդ խոնարհալ ընդ Մարտիրոս վարդապետի հաշտութիւն և խաղաղութիւն էք արարեր, և ի յայնմ աւուր այլ Ըստամպօլ եղև խաղաղութիւն ընդ սուրբ հայրապետին ամենայն հայոց կաթողիկոսին: Յետ այսմ խաղաղութեանցն մէկ քանի որ անցանկելոյ՝ կրկին չարին յարուցմանց Ղաթլըճի Սէֆէրն կու գայ Կիրիտու և հետն կու բերէ յէմր և պարաթ վասն մեռոնի և յերուսաղէմայ ըստ առաջնոյն նման. և ժեխ ըստակ մերի ի հախն եղև երկուց կողմանց կրկին տարակուս. յետոյ առեալ ղէմրն և ղպարաթն խոճաՎարդանն և մահտէսի խոճա Աստուածատուրն, խոճա Իմրզէն և խոճա Սօսրոյն, եկին ի յէտրանա, միաբանութեամբ տեսնումք թէ ղայմաղամ փաշան ինչպէս ճանապարհ կու գտնէ և ցուց կու տայ: Այս

բանիս, իրաւագիտին յայտնի է՝ որ ղիւրեանքն ձայնեցաք և ասացաք՝ թէ յերբ եկեալ էք աստ, և ղայմախամ փաշան պիտի մտնէք, նա՛ չի լինի թէ ղմիմեանոյ չարաբանէք, որ այլ զի կրկին վրդովմունք կամ խռովութիւն լինի. այնքան ջանք անէք, լինի թէ ղմեռոնի բանն ի միջէն հանէք, և յերուսաղէմ կրկին եղևաղար հոգեւորտիրի անունն լինի: Խոճա Իմրզէն և խոճա Սօսրոյն ասացին խոճա Վարդանին և մահտէսի խոճա Աստուածատուրին՝ թէ յառաջ մինչև որ դուք չի գնաք ի փաշան կամ ի քեահահան, նա՛ մեք չեմք երթար ի փաշան կամ քեահահան. ձեր գնալուն յետոյ ապա թէ մեք այլ կ'երթամք: Ստոյգ որ հինգ վեց որ չի գնացին, մինչև որ խոճա Վարդանն և խոճա Աստուածատուրն գնացին ի փաշան. այնպէս ճէվապ տրվեր՝ թէ նոցա թագաւորն խաղիչարիֆ է տվեր, մեք վեղիր ազէմին յարդ կ'անեմք, ձեզի հոգ չէ: Յետ վեց աւուր ապա թէ գնացին աճամնէրն քեահային մօտն, ասեր է՝ թէ ձեզի կրկին յէմր մի կու տամք որ հաթիչարիֆն և թագաւորին հրամանն տեղն գտնէ: Մինչ ի յայս խորհրդեանն էին, հոգեւորտիրուն Ըստամպօլու գիր եկաւ՝ թէ մեք ի հոս կրկին խաղաղութիւն արարաք, և երկուց կողմանց գիր ուղարկեցաք առ եղևաղար հոգեւորտէրն որ գայցէ ի Ստամպօլ կամ ի Պուրսա, որ ղիրեարս տեսնեմք և ճշմարտ սէր և խաղաղութիւն հաստատեմք: Եւ մեք այլ ի հոս կրկին յէտրանա, քահանայիւք և ժողովրդեամբ, զգոքա հետ միմեանց հաշտեցուցաք, որ գնան ի Ստամպօլ, այլ հետ մէկմէկի աւել պակաս խօսք չանեն ի գուռն արքունի: Այսպէս եղև առաջի մեր և ամենեցուն, և թէ աւելի կամ պակաս այլեայլ խօսիւք զիր գայ՝ չաւատաս, սրբազան հայրդ մեր, ողջ լեր ի Տէր:

Ձայս ևս լսեցաք ի տեղս՝ թէ պարոն Ապրօ Չէլէպլին այլ գիր է ուղարկեր հրամանուցդ՝ թէ գնաս ի Ստամբօլ և խաղաղութիւն անէք ընդ միմեանց, և մեք այլ կրկին գիր ղրկեցաք Չէլէպլուն աղաչանօք, ծանուցաք մի ըստ միովէ երկուց կողմանց հաշտութեան և խաղաղութեան, զի նա ևս կրկին գրեցէ վասն հաշտութեան և բանի ճշմարտութեանն. վասն զի լսեցաք թէ Վարդանն յիլի աղան զրգեալ է. այլ իմն կերպիւ գիր գրէ զրկէ այնր կողմն, և Չէ-

լէպուն այլ ևս եանդլիւ հասկացուցեր է: Ձեմք գիտեր թէ ըստոյն ինչ է գրեր. ազա մեք Ձէլէպու ըստուղն գրեցաք և ծանուցաք մի ըստ միովէ. թէ այլ ուրիշ կերպիւ գիր կամ խապար գայ՝ նա չաւատաս. ըստոյն այս է զոր ծանուցաք. յոյս ունիմք Աստուծոյ որ նա այլ մարդու չաւատայ և զխաղաղութիւն կամենայ: Կրկին նուստ ծառայ Յոհան Եպիսկոպոսէ յայտնի լիցի սրբազան տեառնդ իմոյ, այն խաղաղութիւնն որ յառաջագոյն եղեր էր ի Ստամպուլ, յետ մէկ քանի աւուր մեք այլ ի Ստամպուլ գտվաք, և լսեցաք խիստ ուրախացաք, և մեք յՆստամպուլ իքէն յառաջագոյն գիր գրեցաք զրկեցաք յէտրէնու և Ուոուսմէլու վերայ ամենայն տեղիս վաւետեաց և զհաշտութեան համբաւն և պատուիրեցաք երկուց կողմանց այլ, զի ընդ միմեանս հաշտութիւն արասցեն, և սիրով ի սուրբ պատարագն յիշեսցին երկուց հայրապետացդ զսուրբ անունսդ որ աշխարհս ամենայն խնդան և ուրախանան քրիստոնեայքն, և մեք զայն երկու սուրբ Աթոռացն ծառայեմք, այսինքն սուրբ Էջմիածնայ և սուրբ յերուսաղէմայ, զի ոչ կարեմք որոշել ի միմեանց, քանզի մեր հոգեւոր ծնողք են, ոչ կարեմք ուրաստ լինել երկոքեանն, մանաւանդ և որպէս զբիր երկու աշացս մեր գիտեմք: Աղաչեմք, աղաչեմք զքեզ, հայր սուրբ, վասն Աստուծոյ մի անտես առներ զխնդրուածս մեր, ողորմեա և խնայեա մեր տառապեալ հայոց ազգիս: Որպէս ի սուրբ Լուսաւորչէն մինչև ի նախնիքն մեր, և ի նախնեացն առ մեզ հաստատ կայր, խընդրեմք որ այլվի այնպէս խաղաղութիւն առնես որ հաստատ մնացէ: Հայր սուրբ, խնդրեմք ի հրամանուցդ որ զանդրադարձ թղթիս շուտով հասուցանես ծառայիցդ, քանզի կարօտ և փափաք եմք սուրբ գրիդ և օրհնութեանցդ. ողջ լեր ի Տէր: Գրեցաւ թվին ՌձԺԶ (= 1667) հոկտեմբեր ամսոյ է. օրն երկուշաբթի:

ԽԷ

(Երուսալեմի ուխտաւորք Երուսալեմէն առ եղիազար կաթողիկոս ի Կիպրոս)(*):

Պերճապատիւ և գերամեծար, կորովաբան և յոքնահանճար հոգեւոր և բազմերախտ

(*) Ընթերցանութեան մէջ նամակիս վերնագիրն է. «Այս գիր յերուսաղէմէ եկն առ մեզ ի Կիպրոս՝ յուխտաւորաց ըստամպուլոց չորից բարեկամաց, կնքիւ իւրեանց. թվին ՌձԺԶ»:

հօր մերոյ տէր Եղիազար քաջ կաթողիկոսի և աստուածարան հայրապետի՝ ի քո արքայաբնակ սիրեցեալ քաղաքի լեալ ուխտաւորացս, մանաւանդ տէր Սիմէոնէն, մահտեսի Շէհրուն, Ղայալուխատէ մահտեսի Աստուածատուրէն, մահտեսի Թորոսէն, Սորասանճի մահտեսի Տատուրէն և այլ առ հասարակ ամենայն որդիացելոցս ի քէն, յոյժ կարօտիւ և յեռափափաք տենչմամբ երկրպագութիւն մատուցանեմք զետնամած զիմօք և արտասոււստոր աչօք, և համարուեմք զսուրբ վարչապարզ և զաջգ և ժտելով խնդրեմք և աղերսեմք և թախանձեմք, հայր սուրբ, զոնեա վասն Աստուծոյ խղճալով ի միզ և զայլ ամենայն միախորհուրդ և միարան ժողովուրդս մեր, որ յար կախեալ կամք զէմ երեսաց քոց ըզցայդ և զցերեկ, և ոչ կարեմք տեսանել զօր դառնութեան, և ոչ ժուժեմք կեալ առանց քե և թէ զինչ գործեսցուք ոչ զիտեմք: Վասն որոյ և դու, ո՛ հայր պատուական, անսա՛ անարժան որդեկաց քոց, լուեալ առ հասարակ ամենայն ժողովրդականաց, ո՛րպէս պահանջեն զսէր և զխաղաղութիւն առ Յակոբ կաթողիկոսն և առ Մարտիրոս վարդապետն, որպէս և զբեալ են զիր ուխտի և զաշնադրութեան, զէրէ մեք ևս հաւանեալ հաճեցաք զայսպիսի պայման երկոցունց Աթոռոց հաստատութեան սիրոյ և միաբանութեան, զի մի չիլցին ճրագունք հայոց ազգիս: Վասն որոյ և դու զիջեալ ըստ մեզ՝ խաղաղեա ի խոռովութեանէ քումմէ ողորմելով մեզ, Գանդի յետ բաժանման քո ի մէնջ, յորժամ եկն Մարտիրոս վարդապետն աստ, առաւել տրտմութեանց այլ ոչինչ իմացաք՝ ո՛չ ժամ, ոչ աղօթք, ոչ պահք, ոչ զատիկ, ոչ պատարագ, ոչ քարոզ և ոչ այլ ինչ. քանզի շփոթեալ աղմկեցան սիրտք մեր և խորհուրդք, յամենայնէ յուսահատեալք: Վասն որոյ աղաչեմք զքեզ, հայր սուրբ, միջնորդ ունելով ընդ մեզ զբարեխօսութիւն սրբուհւոյ Աստուածածնին, զի մի անտես արասցես զաղաչանս մեր, այլ լսելով լուրիցես աղաչանաց մերոց և արասցես սէր և հաշտութիւն և միաբանութիւն առ ատելիս անձինք, ըստ Տեառն հրամանի թէ՛ Երանի խաղաղարարաց և այլն: Այս բաւեսցի ինքուտիցս և զճշմարտն և զյաճախագոյնն լուրիցես որդեկացն քոց: Ողջ լիցիս ի պարծանս մեր, ամէն: Դարձեալ ընդ նոցին և սէմէրճի հաճի Կիւրեղն, թարգմտապաշխ հաճի Սէֆէրն զաջգ կու համբուրեն (1667):

Հրատարակեց՝ Մ. Ե. Ն.

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Պ Ի Ր

ԳԵՐ. Տ. ԿԻՒՐԵՂ. Ծ. ՎՐԳ.Ի

(ՇԱՐ. ՆԱԻԼՆԻՅԱՅ ԹԻԻԷՆ)

Իրանա-Հնդկաստանի թիմի վարչական իրաւասութեան տակ կը գտնուին, Ատրպատականի թեմէն դուրս, ամբողջ Իրանի, Հնդկաստանի, Պիրմանիոյ եւ Մալայեան կղզիներու հայութիւնը, թուով աւելի քան 5,000: Թեմը ներկայիս իր մէջ ունի 150 եկեղեցիներ եւ մատուռներ եւ 104 ծխատէր քահանաներ: Եկեղեցիներէն եւ մատուռներէն 13ը կը գտնուին Հնդկաստան, Պիրմանիա, Սինկափուր եւ Զաւա, 13ը Նոր-Ջուղա, 4ը Թէհրան, 10ը Իրանի միւս քաղաքներու, եւ մնացեալները գիւղերու մէջ: Վարչութիւնը՝ կրօնականին մէջ կը գտնուի հինգ քահանաներէ բաղկացած Կրօնական Խորհուրդի մը ձեռքը, իսկ եկեղեցական, տնտեսական եւ ժողովրդականին մէջ Համայնական Խորհուրդներու եւ եկեղեցեաց Հոգաբարձութեանց, որոնց անդամ կրնան ըլլալ նաեւ կղերականները:

Ներկայ Կրօն. Խորհուրդի անդամներն են Տ. Կարապետ Ա. Բհնյ. Թումիկեան, Տ. Վարդան Ա. Բհնյ. Վարդանեան, Տ. Համբարձում Ա. Բհնյ. Վարդանեան, Տ. Վահան Ա. Բհնյ. Աղանեան եւ Տ. Տրդատ Խաչ. Բհնյ. Յովակիմեան: Ինծի շատ մօտէն ծանօթ չորս Աւագ Քահանաները եւ անոնց անբաժան գործակից Տ. Գարեգին Ա. Բհնյ. Կիրակոսեան, այժմ ի Կալկաթա, իրենց կոչումին եւ պաշտօնին գիտակից ու զարգացած եկեղեցականներ են եւ պատիւ կը բերեն Ջուղայեցոց: Հինգն ալ երկար տարիներ կրթական պաշտօն վարած են Ջուղա եւ Հնդկաստան, եւ ներկայ սերունդի մեծ մասին ուսուցիչները եղած: Տ. Գարեգին Հայրը պարսկերէն լեզուին տիրացած է եւ հեղինակն է Պարսկահայ Բառարանի մը, լոյս ընծայուած 1933ին: Տ. Տրդատ որ ձեռնադրուած է Կալկաթայի մէջ հոգելոյս Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարքէն անոր Հնդկաստանի նուիրակութեան ժամանակ, իր գնահատելի եւ օգտակար օժանդակութիւնը կը բերէ իր

աւագ եղբայրներու աշխատանքին: Նոր-Ջուղան ունի ուրիշ վեց քահանաներ եւս: Բայց այս տասներկուքը բաւական չեն Նոր-Ջուղայի, Հնդկաստանի, Պիրմանիոյ, Սինկափուրի եւ Ճաւայի համար: Այդ պատճառաւ, ինչպէս անցեալին մէջ, նոյնպէս եւ այժմ, բաց ծովները եւ պաշտօնները զաւառացի քահանաներու կը յանձնուին անշուշտ ի վնաս գիւղացիներու եկեղեցական եւ հոգեւոր կեանքին: Թեմը ունի երկու Համայնականներ, մին ի Նոր-Ջուղա եւ միւսը ի Թէհրան, որոնք կ'ընտրուին ժողովրդական ազատ քուէով եւ կը գործեն իրենց յատուկ կանոնադրութեամբ: Նոր-Ջուղան, բացի Իրանա-Հնդկաստանի Կրօնական Խորհուրդէն, ունի նաեւ հետեւեալ մարմինները. Հոգեւոր Դպրանոցի Վարչութիւն, ընդ նախագահութեամբ Գեր. Տ. Թէոդորոս Ծ. Վրդ. Իսահակեանի, որ յարմար առիթի կը սպասէ յառաջիկային գործադրելու իր կազմած Ընծայարանի եւ Հոգեւոր Դպրանոցի ծրագիրը, Վարժարանաց Հոգաբարձութիւն, Յովսէփ Պօղոսեանեանի Աւանդի Յանձնախումբ, Ս. Կատարինեան Որբանոցի վարչութիւն, Հ. Բ. Ը. Միութեան Մասնաժողով, Աղբատախումբ Միութիւն եւ մասնակի բարենպատակ փոքր միութիւններ: Կան մի քանի տուն Հայ Հռոմէադաւաններ եւ Բողոքականներ: Առաջինները ունին եկեղեցի մը, վարժարան մը եւ վանք մը ուր կը բնակին դուքսէն եկող հայ եւ օտար վանականներ: Վերջինները, մի քանի անձեր միայն, անդամ են Անկիւքան Եկեղեցւոյ եւ կ'աշխատին Շ. Մ. Ս. Միսիոնարական հաստատութիւններու մէջ եւ շատ մօտիկ են իրենց մայրենի Եկեղեցիին:

Նոր-Ջուղայի հրապօրքը կը կազմեն եկեղեցիները, այժմ թուով 13 (երբեմն 24), իրարմէ հազիւ քարոնկէց մը հեռու: Սրտաբուստ արեւելեան, ներքուստ զուտ հայկական կառուցուածքով ու կազմով, իւրա-

քանիչիւրը ունի իրեն յատուկ զեղեցկութիւն մը. իսկ վանքի Ամենափրկիչը եւ քիչ հեռու Մէդանի կամ Բնթղեհէմի կոչուած եկեղեցին մօտ երեքդարեան հնութեամբ եւ սուրբ-գրական հարիւրաւոր իւղաներկ որմանկարներով, ոսկեգօծ ծաղկանկարներով եւ զարդանկար յախճապակիներով, զմայլելի զեղարուեստական կոթողներ են եւ փառքն ու պարծանքը Զուղայեցւոց եկեղեցասիրութեան եւ կրօնական ջերմեռանդութեան: Եկեղեցիներու շուրջ կան ընդարձակ բակեր ու նրբանցքներ մայրիկներով զարդարուն: Բակերու մէջ կան, բացօթեայ պաշտամունքի համար, պատարագամատոյց սեղաններ՝ իրենց դասերով եւ ատհաններով, բակէն բաժնուած սիրուն արապէսք վանդակապատերով եւ դուռներով: Բակերու շուրջ կան կոկիկ սրահներ եւ ուխտաւորաց խցիկներ եւ օթեւաններ: Երջանկայիշատակ Յովսէփ Պօղոսխանեանի կտակով մշտնջենապէս ապահովուած է եկեղեցիներու նորոգութիւնն ու պահպանութիւնը: Այդ կտակի կանոններով կազմուած Յանձնաժողովը խնամքով կը կատարէ բոլոր նորոգութիւնները՝ հոգաբարձութիւններու օրինաւոր խնդրանքին վրայ:

Առօրեայ պաշտամունքները կանոնաւորապէս տեղի կ'ունենան գլխաւոր թաղային եկեղեցիներու մէջ՝ դպիրներու եւ պատանի փոխասացներու մասնակցութեամբ: Իւրաքանչիւր թաղային եկեղեցի ունի իր դպրաց դասը, մեծ մասամբ ծայնաւոր օրիորդներէ կազմուած, եւ անոնք են որ կը կատարեն Ս. Պատարագի երգեցողութիւնները երգեհոնի ընկերակցութեամբ իրենց սիրած Եկմալեան եղանակով: Դպրաց դասերուն հոգածու էին բոլոր ծխատէր քահանաները եւ ի մասնաւորի Արժ. Տ. Համբարձում Բհնյ. Վարդանեան, որ իր երաժշտական հմտութեան կը միացնէ իր ծայնի եւ բնաւորութեան կրկնակ անուշութիւնները եւ այդ կերպով եկեղեցական երաժշտութիւնը հրապուրիչ ու սիրելի կը դարձնէ նոր սերունդին: Մասնաւոր գնահատութեան արժանի են Տէր Հօր կատարած աշխատանքները եկեղեցական երաժշտութեան մարզին մէջ: Դպիրներու շարքին մէջ յիշատակութեան արժանի է Տէր Հօր եղբայրը՝ Պ. Մարտիրոս Վարդանեան, որ քառասուն տարիներ շարունակ իր ծայնի

անսպառ աղբիւրը, դեռ վճիռ, տրամադրած է Զուղայի եկեղեցիներուն, մինեւոյն ժամանակ պահպանելով եւ կենդանի պահելով տեղւոյն ճին եղանակները:

Ձեր Ամենապատուութեան Յունիս 23 թուակիր հեռագիրը ցրուեց Միջագետքի եւ Պաղեստինի ճանապարհներու անապահովութեան լուրերը: Ընդհատելով հոգեւոր զբաղումներս ձեռնարկեցի վերադարձի պատրաստութեանց, որոնք աւելի քան շաբաթ մը առին եւ յարմար զնացքով մեկնեցայ դէպի Թէհրան, Իրաքեան վիզէ ստանալու համար: Նոր-Զուղայի մէջ ինձ ընծայուած ասպընջականութեան համար մեծապէս երախտապարտ եմ Պատ. Կրօնական եւ Համայնական Խորհուրդներուն, որոնց բարեացակամութեան շնորհիւ իմ այցելութիւնս կատարեալ ուխտագնացութիւն մը եղաւ փափարիս համաձայն: Շնորհակալութեան պարտք կը զգամ բոլոր Զուղայեցիներուն առհասարակ, որոնք եկեղեցիներու մէջ, իրենց բնտանեկան անուշիկ յարկերուն տակ եւ ամէն տեղ ուր որ հանդիպեցան, իրենց սիրալիր ու անկեղծ վերաբերմունքով հոգեկան մխիթարութիւն պատճառեցին ինձ: Թէհրան հասնելով առաջին առթիւ կատարեցի տուած խոստումս՝ պատարագեցի եւ քարոզեցի նոր եկեղեցւոյ կից մատուռին մէջ, ուր որ Դեր. Խաղ Սրբազան պատարագած էր: Քաղաքի մէջ կան երեք փոքր եկեղեցիներ, երբեմն հայոց բնակավայրերու կեդրոնական վայրերու մէջ, այժմ գրեթէ լքուած, քաղաքի կրած մեծ փոփոխութիւններուն հետեւանքով: Անոնք այժմ կը գտնուին արուարձաններուն մէջ, հեռու հայոց նոր թաղամասերէն եւ բնակավայրերէն: Այս դժբախտ կացութիւնը դարմանելու համար Թէհրանեանկ Ազնուամեծար Տիար Ռոմանոս Եսայեան վեհանձնաբար յանձն առած է իր ծախքով կառուցանելու հայկական ոճով մի սիրուն եկեղեցի կեդրոնական թաղի մը մէջ: Եկեղեցին պիտի կոչուի յանուն Ս. Աստուածածնի, ի յիշատակ իր հանգուցեալ եկեղեցասէր եւ բարեպաշտ մօր: Եկեղեցւոյ ճիմարկէրի արարողութիւնը կատարուած է ձեռամբ Ատրպատականի թեմի առաջնորդ Դեր. Տ. Ներսէս Արքեպս. Մելիքթանգեանի, եւ չորս կողմի պատերը եւ ներքին սիւները ամբողջացած են արդէն: Թէհրանի հայութիւնը, որ Աստուծոյ Տան վայելչութեան

նաշակն ունի եւ կարօտը կը քաշէ, եւ կոմիտաս երգչախումբը, որ այնչափ մեծ փափաքներով եւ զոհաբերութիւններով կազմուած է, կը խամրի մատուռներուն մէջ, անհամբեր կը սպասեն Ս. Աստուածածնայ օծման եւ բացման արարողութեան, որպէսզի յետ այնու, ինչպէս եկեղեցատիրաց Տիկնանց Միութեան Նախագահուհին կ'արտայայտէր, «ամէն Կիրակի եւ տօնական օր կանոնաւորապէս եւ արժանաւորապէս կատարուին աստուածային պաշտամունքները»: Այս գեղեցիկ յոյսերը Ս. Աստուածածնայ նկատմամբ իրականանալէ յետոյ, Թէհրանի 25,000 հայութիւնը դեռ պէտք պիտի ունենայ առնուազն երկու ուրիշ նոր եւ ընդարձակ եկեղեցիներու, ուրիշ կեդրոնական թաղերու մէջ, նոր սերունդը կրօնական եւ հոգեւոր կեանքի մօտեցնելու, աստուածային պաշտամանց վարժեցնելու եւ թոյլ չտալու որ զանազան յարանուանութեանց ժողովարաններու եւ հաւաքավայրերու մէջ մոլորին անոնք: Իրանի մայրաքաղաքի պատուական հայութեան արժանապատուութեան եւ քրիստոնէական բարոյական կեանքին պահանջն է ասիկա եւ անտեսելը աղէտալի: Այս պահանջին ստիպողականութիւնը, բնականաբար եկեղեցւոյ պաշտօնէից աւելի որոշապէս զգալի եւ տեսանելի, կարեւորութեամբ յանձնեցի պատկան մարմիններու ամենալուրջ ուշադրութեան:

Թէհրանի մէջ լոյս կը տեսնեն Իրանի գոյգ հայ թերթերը «Էրաժնունդ» եւ «Ալիք»: Այցելեցի երկուքին ալ Պատ. Խմբագիրներուն, իրենց խմբագրատանց մէջ, եւ հաղորդեցի Ձեր Ամենապատուութեան օրհնութիւններն եւ սիրալիր ողջոյնները: Բացի Համայնական Խորհուրդէն, կան Նաեւ Հ. Բ. Ը. Միութեան Մասնաճիւղ մը, եկեղեցատիրաց Կանանց Միութիւն մը եւ Աղքատախնամ երկու մարմիններ: Քաղաքի լաւագոյն թաղի մը մէջ կը գտնուի հայկական ակումբը, ուր հաւաքոյթներ եւ զրօսանքներ տեղի կ'ունենան երեկոնները: Համայնականը քաղաքի սահմաններէն դուրս կը հսկէ նաեւ մերձակայ հայաբնակ գիւղերու եկեղեցական եւ հանրային գործերու վրայ: Ատրպատականի թեմը, Գեր. Տ. Ներսէս Արքեպս. Մելիքթանգեանի առաջնորդութեան տակ, ունի աւելի քան 20,000 հայութիւն մը Դաւրէժի եւ շրջակայ գաւառներու մէջ, եկեղեցիներ

ով եւ ժողովրդական հաստատութիւններով, որոնք կը կառավարուին Գերաշնորհ Առաջնորդ Արքազանի Նախագահութեան տակ գործող Համայնական Խորհուրդի մը եւ եկեղեցեաց Հոգաբարձութեանց կողմէ:

Բովանդակ երկրին մէջ Իրանահայութիւնը կը վայելէ տնտեսական եւ քաղաքական ամէն ազատութիւն: Բացի հողազուրկ եւ աղքատ գիւղացիներէն, քաղաքներու եւ գիւղաքաղաքներու բնակիչները բաւարար եւ պատուաւոր ապրուստ ունին: Անոնց մէջ կան բազմաթիւ մասնագէտներ, արհեստաւորներ, զեղարուեստագէտներ, մեծ եւ փոքր առեւտրականներ, պետական եւ զանազան հաստատութեանց եւ հիմնարկութեանց պաշտօնեաներ: Բոլորն ալ հաւատարմութեան զգացումներով լեցուած են կառավարութեան հանդէպ եւ սիրով կը կատարեն իրենց քաղաքացիական պարտականութիւնները, որոնցմէ մին է պարտաւորիչ զինուորական ծառայութիւնը, զինուորական տարիք եւ յարմար ֆիզիքական ունեցող այր մարդոց համար: Շնորհիւ Իրանի վերածնութեան մեծ Շահնշահին՝ Բիգա Փէհլէվիի կատարած ընդհանուր բարենորոգութեանց, վերջ գտած են նախկին նախապաշարումները, խտրութիւններն ու ցեղային հակակրօնութիւնները, եւ կայսրութեան բոլոր ժողովուրդները սիրոյ եւ համերաշխութեան ոգով կ'ապրին եւ նոյն եռանդով կ'աշխատին յօգուտ երկրի ընդհանուր վերելքին: Իրանահայութեան աշխատութեան բաժինը, ինչպէս միշտ, այժմ եւս զնախաւելի եւ արժանաւոր բարձրութեան վրայ կը գտնուի: Ատիկա կը տեսնուի զլիսաւոր քաղաքներու եւ մանաւանդ Թէհրանի մէջ, որ երկրի ընդհանուր լուսաւորութեան կեդրոնն է: Փափաքելի է որ ընդմիշտ պահուի այդ դիրքը:

Թէհրանի մէջ անցազրային անհրաժեշտ գործողութիւնները լրացնելով մեկնեցայ դէպի Պատրա, հարաւային երկաթուղային գծով: Ահուազէն ինքնաշարժով անցայ Ապատան, յետոյ Քարուն գետի վրայէն Նաւակով՝ Խորհրամշահ. նորէն անկէ ինքնաշարժով, անապատի մէջէն, դէպի Շաթ-իւլ-Արաւ, որուն վրայէն Նաւակով փոխադրուեցայ Պատրա, ուր մնացի մէկ զիշեր ժամատան մէջ, Արժանապատիւ Տ. Խորէն Քահանայ Դասապեանի խնամքին տակ: Յաջորդ օրը

երկաթուղային գնացքով մեկնեցայ Պատրա-
յէն եւ Օգոստոս 6ին Պաղտատ հասայ եւ
հիւրընկալուեցայ առաջնորդարանի մէջ։
Գեր. Տ. Ռուբէն Սրբեպս. Մանասեանի հրա-
ւէրով եկեղեցւոյ մէջ պատարագեցի եւ քա-
րոզեցի հետեւեալ Կիրակի օր ի մխիթարու-
թիւն հոգեւէր հաւատացեալներու, որոնք
եկած էին ընդունելու Մայր Աթոռի սրբա-
զան պատգամներն ու օրհնութիւնները։
Խորին շնորհակալութեան պարտք կը զգամ
Գեր. Սրբազան Հօր իր սիրալիր եւ թանկագին
աջակցութեան համար։ Նոյնպէս տեղացի
պատ. ազգայնոց, որոնք ազնուութեամբ
հիւրասիրեցին զիս եւ ընծիւքեցին հարկ եղած
օժանդակութիւնը ճամբորդութեանս վերա-
բերեալ կարգադրութեանց մէջ։ Պաղտատէն
մեկնեցայ Օգոստոս 11ին եւ Դամասկոս
հասայ յաջորդ օրը զիշերուան ժամը 10ին։
Այցելեցի Դամասկոսի թեմի Կաթ. Փոխա-
նորդ Գեր. Տ. Եփրեմ Արքեպս. Տոհմունիին։
Գեր. Սրբազանը ընդունեց զիս առաջնորդա-
րանի սրահին մէջ եւ մէկ ժամուայ սիրալիր
տեսակցութենէ յետոյ դիւրութիւն տուաւ
տեսնելու եկեղեցին եւ Ս. Աթոռը կալ-
ուածները։ Իր տուած տեղեկութեան հա-
մաձայն թեմի հայութեան թիւն է 13,000,
պատեւրագմի հետեւանքով մեծ մասամբ նիւ-
թական դժուարութեանց մատնուած։ Սու-
րիոյ վերջին կռիւներու վտանգաւոր օրերուն
քաղաքի անապահով թաղերու հայ ժողո-
վորդը ապաստան գտած է վանքի, վար-
ժարանի եւ եկեղեցւոյ կից շէնքերու մէջ,
մինչեւ խաղաղութեան վերահաստատու-
թիւնը։ Գեր. Սրբազանը բարեհաճեցաւ փո-
խադարձել այցելութիւնս Ս. Աթոռոյ գոր-
ծակալ Տիար Ֆիլիի Գարրէլեանի ընկերակ-
ցութեամբ։ Դամասկոսէն Հայֆա տանող
երկաթուղային գնացքները զինուորական փո-
խադրութիւններու յատկացուած ըլլալով,
ստիպուեցայ Պէյրութի ճամբով անցնիլ
Հայֆա։ Մեկնեցայ ինքնաշարժով Օգոստոս
15ի առաւօտուն եւ կէսօրին հասայ Պէյ-
րութի առաջնորդարանը։ Լիբանանի Առաջ-
նորդական Փոխանորդ Հոգ. Տ. Ներսէս Վրդ.
Յարութիւնեանի ընկերակցութեամբ Անթի-
լիաս զացի եւ ներկայացայ Կիլիկիոյ Կաթ.
Աթոռի Գեր. Տեղակալ Սրբազանին։ Գեր. Խաղ
Սրբազանէն լսած ըլլալով մեր Հայաստանեան
առաքելութեան մանրամասնութիւնները,
տեղեկութիւններ տուի մասնաւորապէս

Իրանի եւ Իրաքի հայութեան ներկայ վի-
ճակի մասին։ Յետոյ Նորին Բարձր Սրբազ-
նութեան արտօնութեամբ այցելեցի Նորա-
կառոյց զեղեցիկ Տաճարը, Նահատակաց
Յուշարձանը, երկու երջանկալիշատակ կա-
թողիկոսներու զերեզմանները, վանքը, ժա-
ռանգաւորաց Վարժարանն ու Ընծայարանը,
Տպարանը եւ Մատենադարանը։ Միջերկրա-
կանի կապոյտ եզերքին վրայ գմբուխտ կա-
նաչներու մէջ աղամանդի պէս փայլուն Ս.
Գրիգոր Լուսաւորիչը, իր շողերուն մէջ
առած հոգեւոր եւ մտաւոր վերածնութեան
զեղեցիկ ու անուշ րջիջներ, արդարեւ հո-
գեկան մեծ մխիթարութիւն կը պատեաւ
հայ զգացումներուն, եւ ի խորոց սրտի օրհնել
կուտայ յիշատակը անոնց որ կերտեցին զայն։
Ամէն յաջողութիւն անոնց որ արժանաւորա-
պէս կը վայելին զայն ու զոհարեող կեան-
քով պիտի փառաւորին զայն։ Անթիլիասէն
վերադարձայ Պէյրութ, ուր հիւրընկալուեցայ
առաջնորդարանին մէջ Հոգ. Հայր Ներսէսի
ազնիւ հոգածութեան տակ, եւ յաջորդ օրը
ճամբայ ելայ դէպի Հայֆա եւ Երուսաղէմ,
ուր հասայ Օգոստոս 17ին։ Բացակայու-
թեանս ժամանակաշրջանը, Ապրիլ 7էն մինչեւ
Օգոստոս 17, կը կազմուի հետեւեալ կերպով.
ուր օր Երուսաղէմէն Երեւան, քսան եւ մէկ
օր ի Հայաստան, վաթսուն եւ հինգ օր Երե-
ւանէն Երուսաղէմ եւ երեսուն եւ ինն օր
ճննդավայրիս մէջ։ Վերադարձի օրերուն մէջ
կան վիզէի համար տասը օրերու սպասում
Պաքուի մէջ, եւ երեսուն օրերու ուշացում
Թէհրանի մէջ, Միջագետքի կռիւներուն
պատճառաւ։

Ձեր Սմեմապատուութեան ներկայացու-
ցած էի ժամանակին Ազգային-Եկեղեցական
Ժողովներու տեղեկագիրները եւ այժմ ներ-
կայացնելով ճամբորդութեանս եւ ուխտա-
զնացութեանս մասին սոյն ամփոփ տեղեկա-
ւորութիւնը, կ'օրհնեմ Աստուծոյ ողորմու-
թիւնը որ վտանգաւոր ու դժուարին պայման-
ներու մէջ ապահով երթ ու դարձ շնորհեց
անարժանիս երթալու եւ բերելու Ձեր Ամենա-
պատուութեան եւ Պատ. Միաբանութեան
Մայր Աթոռի եւ Հայրենիքի ներկայ վիճակի
ստոյգ պատկերը, այնչափ անհրաժեշտ Ս.
Աթոռի համար եւ բոլոր եկեղեցատէր եւ
ջերմեռանդ այն հոգիներուն համար, որոնք
կը հետաքրքրուին եւ կը զբաղին եկեղեցւոյ
եւ Ազգի ներկայով ու ապագայով։ Դժբախ-

տարար ներկան Յուլիս ամսուն պատերազմի արհաւիրքներուն մէջ անցաւ եւ դարձեալ Ազգին պատուական գաւակները հազարներով պիտի զոհաբերուին պատերազմի դաշտերուն վրայ եւ միլիոններով պիտի տառապին իրենց ընտանեկան յարկերուն տակ, վշտի, հոգեկան անձկութեանց ու ապրումտի զրծւարութեանց մէջ: Այս դառն իրականութեան առջեւ Ձեր Ամենապատուութեան եւ Պատ. Միաբանութեան աղօթքներուն կը կարօտին ամէնքը, որպէսզի շուտով զաղբին արինահեղութիւնները եւ արդարութեան ու խաղաղութեան արեւը ծագի երկրի վրայ: Կը մաղթեմ Ձեր Ամենապատուութեան եւ Պատ. Միաբանութեան քաջառողջութիւն եւ հոգեկան արիւթիւն, որպէսզի Ս. Սթոքը կարենայ անարգել ու անխռով շարունակել իր դարերու նախախնամական դերը յօգուտ եկեղեցւոյ եւ Ազգին:

Մատչելով ի համբոյր Ձեր Ամեն. Ս. Աջոյն

Մնամ Ձեր Ամենապատուութեան

խոնարհ որդի

ԿԻՐՈՅՂ Ծ. ՎԵՂ. ԻՍԲՈՅԷԼԵԱՆ

10 Սեպ. 1941, Երուսաղէմ

ՇԱՐԱԿԱՆ Ս. ԷՋՄԻԱՇՆԻ

Էջ միածինն ի Հօրե եւ լոյս փառաց ընդ նմա, Զայն հրնչեցին սանգարամեօ անդրնոց:

Տեսեալ ըզլոյս մեծ հայրապետին Գրիգորի, Պատմէր ցրնծութեամբ հաւատացեալ արային:

Եկայք շինեսցուք սուրբ ըզխորանըն լուսոյ. Բանգի ի ամա ծագեաց մեզ լոյս ի Հայաստան
[աւխարհի:]

ԶԳԵՍՏԵՂԷՆՆԵՐՈՒ ՀԱՆԳԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ Ի ՆՊԱՍՏ ՍՈՒՐԻ ՀԱՅ ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ

Ամենապատու. Սրբազան Պատրիարք Հօր մասնաւոր հրաւերով Երուսաղէմի Հայ Տիկնանց Աղբասախնամ Միութիւնը ի նպաստ Ամենաբն. գաղղոյ Սուրի կարօտ ազգայիններուն, Երուսաղէմի հայ բնակիչներէն հաւաքեց 1057 կտր զանազան կարգի զգեսեղէներ եւ 141 զոյգ գուրպայ եւ կօշիկ, ընդամենը 1198 կտր: Իսկ անոնք որ չըկար լացան զգեսեղէներով մասնակցիլ, այդ նպասակին համար բրին դրամական նուէրներ, որոնց համազումարը եղաւ 22 Պաղեստինեան Ոսկի եւ 70 Միլ:

Յիշեալ Միութիւնը իր հաւաքած զգեսեղէները, երեք հակերու մէջ ամփոփուած, եւ հանգանակուած զումարը յանձնեց Նորին Ամենապատուութեան, որ դրամը անմիջապէս ղրկեց Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Տեղապան Գեր. Տ. Եղիշէ Ս. Արքեպս. Կարօտանի ու խնդրեց անկէ, որ զգեսեղէներու հակերը առանց մագի սահմանադրեալ անցնելու համար կատարէ հարկ եղած դիմումը Լիբանանի Մաքսային Վարչութեան մօտ: Երբ սպասուած արձօնութիւնը հասնի, հակերը պիտի ղրկուին Սուրի Նպաստամասոյց Յանձնաժողովին, իսկ հանգանակուած զումարով Պէյրութի մէջ պիտի գնուին զգեսեղէներ ու պիտի տուին նոյն Յանձնաժողովին:

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հանգերս հայրական օրհնութեամբ, իր շնորհակալութիւնը կը յայտնէ քե՛ հանգանակութեան մասնակցող Երուսաղէմաբնակ բարեսէր ազգայիններուն եւ քե՛ Երուսաղէմի Հայ Տիկնանց Աղբասախնամ Միութեան ժառանգ Առնագետնիին ու ազնիւ անգամուհիներուն, որոնք սիրայօժար ընդ առաջ երթալով իր հրաւերին՝ գովելի եռանդով լծուեցան գործի՝ ի միախառնութիւն Սուրի իրենց կարօտ ազգակիցներուն:

ՆԵՐՍԷՍ ԱՇՏԱՐԱԿԵՅԻԻ ԳԱՆԻ ՄԸ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐԸ

Ներսէս ծառայ Բիւստոյի և անհատականի կառօն Աստուծոյ եպիսկոպոսական և Կարողիկոս Ամենայն Հայոց Մայրապոյն Պատրիարկ համազգայն հայտնեմար արքայ արարեան ևս նայ եկեղեցւոյ արքայ կարողիկէ Էջմիածնի:

Բարեջան վիճակաւոր վանաց և վիճակի սրբոյ նախկին Լուսաւորչի Հայոց սրբազան առաքելոյն Թադդէոսի գահայից արժանաւոր սրբազան Սահակ եպիսկոպոսի Սազունեանց ընկալեալ զգրութիւնն ի Փետրուարի 18, յամի 1855 համարօք 16 և 17, գովութեանց արժանաւոր պատմաբանութեամբ ձերութ բարեջան աշխատութեանց, որոց առաջնոյն յայտնէք յաղագս կալուածոց և կալուածագրոց սրբոյ վանիցն սրբազան առաքելոյն Թադդէոսի՝ յորոց ի միջի դտանի և արքայական հրամանագիր վասն աղատութեանց սրբոյ վանիցն և զիւրի նորա յամենայն հարկաց թագաւորական որում անհամաձայն ի ժամանակաց վալոյն և վերադառնալոյն զօրաց ուստաց և փոփոխութեանց տէրութեան բռնացեալ Ալի Սանն Մահուայ ստանալ զհարկ ի վանիցն և զզեղն գրաւեալ ընդ իշխանութեամբ իւրով և այլոց ևս տիրեալ բազմացն ի կալուածոց վանիցն վասն անհոգութեանց վիճակաւարաց որոց ամենից զկալուածագիրսն ներկայացուցեալ ձեր նորուն գերազանցութեան Անդրկով գեապանի Ռուսաց յառաջքան զգնալն նորա ի Թէհրան և յետ գնալոյն նորա յանձնեցեալ գտանի ի նմանէ պաշտպանութիւն ձեր և վանիցն Նիկոլայ Լաւաթիէրիչ Սանիկով հիւպատոսին Ռուսաց ըստ որոյ և նա ունի զձեզ քաղցրութեամբ և յուսադրութեամբ նպատաւորութեանց ձեզ ի հարկաւորեալ գործան ձեր, առ որ յառաջագրէք մեզ գրել առ նա ըզյանձնարարութիւն վասն գործադրութեանց կալուածագրոց վանիցն և հրովարտակացն Շահից յաղագս կարճելոյ գրոնաբարութիւն Ալի Սանն վասն պահանջելոյն նորա աւելի քան որչափ ստանալ ի տարին վանքական կառավարութիւն և յայնմ ամին անցելոյ գնելոյն ի վանքն զիւր զվերակացու և պահանջէ խստիւ ի միարանից և ի զիւրակաւնաց զբահրայ հնձոց ցորենոյ և գարւոյ և

առաւարկացանէ այնքան զի ցրտեցին զիւրացիք և առաւարկեցին կառավարութիւնք վանքին:

Եւ երկրորդաւ յայտնէք վասն Համգայ միրզա բարերարի ձեր և ամենայն Հայոց փոփոխման և յաջորդելոյն նմա ի Թաւրէզ Ֆերուզ միրզայն որում կառավարութեան զեկավար իրրե տեղապահ զբտանի անձն ջատագովեցեալ ձեօք վասն իւրումն գովանի կառավարութեանց արքունական գործավարութեանց և վասն ունելոյն զչնորս ի վերայ ձեր և ազգի Հայոց: Յայտնէք նաև վասն արքայական հրաւանաւ Նատրատին Շահին պարսից յատկացուցեալ լինելոյն վասն պաշտպանութեան ընդհանուր հայազգեաց հպատակեցելոց իւրումն տէրութեան բարձրատիճան միրզայ Զէյնալ Աբիտին խանին և ստանձնելով յօժարմտութեամբ զայն պարտաւորութիւն խնամակալութեանց ազգի հայոց յանձնարարեալ է եղբոր իւրոյ ի Դաւիթ միրզայ Հասան Ալի խանին որոյ բարերար պաշտպանութեամբն ապահովացեալ զբտանին ամենայն ժողովուրդք Հայոց ի Դաւիթ և յամենայն կողմանս ևս առաքեալ է նա զիւր վերակացու վասն պաշտպանութեան ապահովութեանց ամենայն ազգի Հայոց և ձեզ ևս զրեալ է յայտնել ամենայն ազգի Հայոց վասն այնպիսի ուղորմութեամբ տարածանելոյ ի վերայ ամենայն ազգի Հայոց եղելոց ընդ իւրով տէրութեամբ և աւելի քան զայն յանձնելոյ Զէյնալ Աբիտին խանին վասն ամենայն նեղութեանց Հայոց ազգի յայտնել ինքեան Միրզայ Հասան Ալի խանին ի Թէհրան, որ աղագաւ առաքեալ էիք և զօրինակ զբութեանցն առ ձեզ վասն այս ամենայն սքանչելի աստուածալին ներգործութեամբ առատանալոյ ի վերայ ազգի Հայոց բարեգութ խնամակալութեանց Շահի պարսից:

Կցորդեալ էիք այս ամենայն զուարճարար տեղեկութեանց նաև զանակնկալ պատահումն սպանութեանց պարտականի ուրումն ապտակահարութեամբ հայազգի պարտապահանջին, և զարհուրազին անարեկութիւն հայոց Դաւիթու յաւուր ծրա-

դալուցի յառուր Խնդեան յաղապս միարան բազմութեամբ յարուցմանց պարսից առ վրէժխնդրութիւն սպանեցեալ մահմետականի ապտակահարութեամբ հայազգոյն. և ձեր խնդրագրով հայեւելով զօղնութիւն զեմպետին և զայմադամին վասն պաշտպանութեան ազգի հայոց, և նոցին երկոցուն պաշտպանելոյ զազգն հայոց և զեմպետի զրելոյն առ ձեզ վասն յայտնելոյ զայնպիսի հովանաւորութիւն իւրեանց և միամտեցուցանել զամենայն զհայազգիս վասն աներկիւղ մնալոյ իւրեանց. առ որ և ձեր առաքելոյն զչորս քահանայ և զքանի եւրեկի անձինս մերազանց յաղապս շնորհապարտութեանց ձեր և ձեզ հաւատացեալ հօտին քրիստոսական առ որ զրեալ էիք զի և մեք զմեր շնորհակալութիւն վասն այն օրինակ բարերարութեանց Մաշաէլիսի զըրեւոյնք նմա:

Իրաւի պարտաւորութիւն էր և է մեզ յայտնել զմեր շնորհակալութիւն ամենից բարերարաց ամենասիրելի որդւոց սրբոյ եկեղեցւոյ. բայց ըստ վաղնջական ապարստութեանց ոչ զտանելով գլուսալի արժանաւոր գրագիր պարսկերէն, մնամք պարտական մինչև ցոյժմ նոցուն արժանաննութեանց: Բայց և տչու ամենիւ զըտանեմ յուսով, թէ և մեր յաւակացեալ բարեկամութիւնք կօնսոյի պարսից եղելոց ի Թիֆլիզ և պատգամաւորաց կամ զեսպանաց մեծագոր Շահի հանգիպեցելոց մեզ աստէն կամ ի Թիֆլիզ զուրով հասեալ ի լսելիս Շահին և ամենայն կառավարչաց տէրութեան պարսից զէթ եղելոցն ի Թէհրան ևս և ի Դաւրէժ ունիցին ազգել ի միտս այնոցիկ բարերարացն մերազանց թէ մեք ևս վերապատուութեամբ ունիմք զամենայն զհարազատսն մեծագոր Շահի առանց զանազանութեանց հաւատոց յայտնելոյ զմեր ջերմեանդութիւն առաւելապատիկ վերապատուութեամբ մերով: Եւ այժմ հանդերձեալ եմք գնալ ի Թիֆլիզ ուրանօր ունելով ջերմեանդութեամբ սիրոյ հարստացեալ զկօնսոյն պարսից ունիմք խնդրել նմա և տալ զրել նշանակեցեալ բարերարացն ազգի մերոյ զկանոնաւորեալ արժանաւորութեամբ շնորհակալութիւն մեր:

Հմր. 172

Յամի ազգական 1305 և փրկչական 1856 Յունիսի 5 ի սուրբ Էջմիածին

ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ՍՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ՆԵՐՍԷՍ

Ներսէս ծառայ Քրիստոսի և անհատանելի կաթոն Աստուծոյ եպիսկոպոսապետ և Կարմիր Սանեայն Հայոց Մայրապոյն Պատրիարկ հաւաքական ևսխանեմար արոտոյ արարեսեան մայր եկեղեցւոյ սրբոյ կարողիկի Էջմիածին:

Սրբազան Սահակ եպիսկոպոս Սագունեանց վրձակաւորի սրբազան Թագղէոս Առաքելոյ վրձակի գրութիւնքն առ մեզ 8. և 21 Օգոստոսի համարօք 139, 140, 141, 146, և 147, հասեալ են առ մեզ առաջին երեքն ի 25 Յուլիսի և վերջին երկուքն յամսոյս 2, այլ մեք զուրով առաւել յոյժ գրադեալ ի ծանր ծանր հարկաւորագոյն գրութիւնսն զործովք տէրութեան լիալիր պատասխանի վասն ամենից գրեցելոցն ի ձեր սրբազնութեանց և ի հասարակութենէ պատուելի ժողովրդեան սուրբ լուսաւորչաւորամ հայոց Դաւրիժոյ որոց պատասխանագրութիւնք հանդերձ լիալիր տեղեկութեամբ բազում որպիսութեանց յուսամք յետ այսորիկ զրել ոչ առաւել անազան իսկ այժմ այսու համառօտ տեղեկութեամբ առաքեմք ձեզ զժրարան գրութեանց մերոց առ զայմադամն և առ Մուշաէլիցն Դաւրիժոյ որոց օրինակքն սիրեցեալն մեր պատուելի թարգման միրզա Հիւզէին խան կօնսոյի մեծագոր Շահի պարսից աստէն ի Թիֆլիզ որդին աղա Առաքելի Մեկիք Մինասեան առաքեաց առ հայրն իւր զորս և զուք ունիք ընթեռնուել ի գալն նորոգ զործաւարի կայսերական զորմէ չունիմք մեք տակաւին զլուր իմն որոյ անունն թէ ուստի իցէ հասեալ առ ձեզ մեզ ցարդ ամենին անյայտ է նմա ևս ունիմք յանձնել ըստ ձերում հաճոյց վասն պաշտպան լինելոյ ձեզ և ազգի մերոյ այդր ի Դաւրէժ և յամենայն Պարսկաստան:

Ունդրեմ զողջոյն յինէն նուիրել սիրեցեալ հարազատի մերում Աղա Առաքելի Մեկիք Մինասեան և ամենայն միարանութեանց սուրբ լուսաւորչաւորամ Հայոց եւ մեք եմք և մնամք մշտապարտաւոր մերում հայրենի ազգի և եկեղեցւոյ և ամենայնիւ բարեացակամ ձերում սրբազնութեանց:

Յամի ազգական 1305, և փրկչական 1856, Հմր. 301 Սեպտեմբերի 8 ի Թիֆլիզ

ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ՍՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ՆԵՐՍԷՍ

Հրատ. Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՆԵՐԸ ՄԵՐ ՄԷՋ

26 Նոյեմբեր Զորեւաբքի միջօրէին, Ս. Քաղաք ժամանեցին Ս. Էջմիածնի Ամեն. Տեղակալին կողմէ, Կիլիկիոյ Արքունի կաթողիկոսական ընտրութեան մասնակցելու համար զրկուած զոյգ պատուիրակները՝ Դեր. Տ. Արսէն Արեւաթ. Ղլսնեան եւ Պ. Համբարձում Առաքելեան:

«Հաւաքաւոր» ուղի հանդիսաւոր ընդունելութիւն կատարուեցաւ գերշարգոյ նիւթերուն. առաջնորդուեցան Ս. Յակոբայ Մայր Տանարը, ուր, Դեր. Մրբազանը Ս. Գլխադրի մասրան մէջ իր ուխտը կատարելէ եւ ներկայ բազմութեան Ս. Էջմիածնի Ամեն. Տեղակալին հայրական օրհնութիւններն ու ողջոյնները տալէ յետոյ, քափօրով առաջնորդուեցան Պատրիարքարանի դահլիճը: Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը ողջագլուխմամբ ընդունեց Հայրենիքի «կուռնկ»ները, իրենց բերած ողջոյններովն ու օրհնութեամբ՝ Մայր Արքունոյ Միաբանութենէն եւ բաղձալի Հայաստան աշխարհէն...:

Յարգելի նիւթերը առիքը ունեցան այցելելու Ս. Արքունոյ զանազան հաստատութիւնները՝ Մայր Տանարը, Տայարանը, Մասնադարանը, զոյգ վարժարանները, ուր ուսանողութեան բերին Հայաստանի զպրոցներէն իրենց եղբայրներուն ու քոյրերուն «բարեւ»ները: Եւ ընկերակցութեամբ բանի մը վարդապետ հայրերու ուխտի զացին Ս. Յարութեան, Ս. Ծննդեան, Աստուածածնայ եւ միւս սրբաժողովները, ու շրջեցան Բաղաթա վանապատկան շէնքերն ու կալուածները:

1 Դեկտեմբեր, Երկուշաբթի երեկոյեան, Պատրիարքարանի դահլիճին մէջ բեյասեղան

մը տնուցաւ ի պատիւ նիւթերուն, որոնք յաջորդ օրը պիտի մեկնէին Անթիլիաս, մասնակցելու Կիլիկիոյ Արքունի կաթողիկոսական ընտրութեան: Հանելի եւ ընթանեկան հաւաքոյթի մը տալուորութիւնը ունեցանք ամենքս ալ, մօտաւորապէս երկու ժամ տեւող այդ երեկոյթէն, ուր խօսեցաւ Դեր. Տ. Արսէն Արեւաթ. յայտնելով իր գոհունակութիւնը Ս. Արքունոյ բարգաւաճման եւ Ս. Էջմիածնի Մայր Արքունի նկատմամբ ունեցած իր սիրալիր յարաբերութեան եւ պատրասակամ աջակցութեանը համար: Ի զիմաց Միաբանութեան եւ Պաղեսթինաբնակ հայութեան պատասխանեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը իր խօսքին վերջաւորութեան մաղբելով շուտափոյր խաղաղութիւնը ընդհանուր աշխարհին ի պայծառութիւն Մայր Արքունոյ Ս. Էջմիածնի: Ապա խօսեցան Հոգ. Տ. Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. եւ Նորայր, Սերովքէ եւ Եղիշէ վարդապետները, իւրաքանչիւրը, տարբեր երեսներու վրայ ցոյց տալով սեռ այն յարաբերութիւնը որ եղած է Մայր Արքունոյ եւ Ս. Արքունոյ, Մայր Հայրենիքի եւ սփիւռքի Հայութեան միջեւ: Պ. Համբարձում Առաքելեան յայտնեց իր տալուորութիւնը Ս. Արքունոյ կատարած գործունէութենէն, Միաբանութեան անդամներուն մէջ իր տեսած աշխուժութենէն՝ հանդէպ իւրաքանչիւրը եւ իրենց ստանձնած պատճօններուն. վեր առաւ մանաւանդ այն դերը զոր կը կատարէ Ս. Արքունոյ Պաղեսթինի զանազան մասերուն մէջ իրեն տանած զպրոցներովը:

Յաջորդ առաւօտ, 2 Դեկտեմբեր, յարգելի նիւթերը մեկնեցան դէպի Անթիլիաս, մասնակցելու համար Կիլիկիոյ Արքունի կաթողիկոսական ընտրութեան:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՏՕՆԱԿԱՆՔ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆՔ

※ 16 Նոյեմբեր կիր. — Ս. Պատարագ մատուցեցաւ ի Ս. Յակոբ, քարոզեց Տ. Պարոյր Վրդ. «Մայր իմ և եղբարք իմ սօքանն որ դրանն Աստուծոյ լսեն և առնեն» բնաբանով։ Այս խօսքին մէջ ուղեց տեսնել Յիսուսի բնութեամբ իր խիղճը և զաղափարներով կազմուելիք ընկերութեան մասին։ Միայն աւանդութիւններու կապուող անհատը յուղարկուող մըն է այդ ընկերութեանն ներս։ Եւ ընկերութիւն մը մեծութեանով չի կրնար ապրիլ։ Ընկերութեան մը մէջ մտնողը պէտք է մէկ կողմ գնէ անհատական եւ մասնակի իր կապերը, մոռնալու համար ինքզինքն ուր այն ամբողջին մէջ, ուր ան կը մտնէ։

※ 22 Նոյ. Շր. — Մըք Հրեշտակապետաց Պարբիլի եւ Միխայէլի. — Երէկ՝ նախատօնակը, այսօր՝ առաւօտեան ժամերութիւնն ու Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին։ Ս. Պատարագի աւարտումն Ամեն. Ս. Հայրը և հոգեւորն հայր սուրբերը պատուաւորեցան Ս. Հրեշտակապետաց Տեսուչ՝ Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. ի կողմէ։

※ 23 Նոյ. կիր. — Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն, քարոզեց Տ. Հայկազուն Վրդ. «Զի աւուրք չարութեան են» բնաբանով։ Հաստատեց թէ քրիստոնէութեան առաջին դարերէն սկսեալ, չար օրերը եկեր են յաջորդաբար, և այսօր ալ նոյնն է պատկերը։ Ուստի կը մնայ իբրեւ իմաստուններ ապրիլ այս կեանքը, գիտակցութեամբ, Աստուծոյ մեղի բացած լոյսէ համբուն մէջէն ընթանալով։

※ 30 Նոյ. կիր. — Ս. Պատարագ մատուցեցաւ ի Ս. Յակոբ, քարոզեց Դեր. Տ. Արսէն Արք. Ղլտնեան, «Թէ մոռացայց զքեզ երուսաղէմ, մոռացի զիս աջ իմ, կցեսցի լիզու իմ ի քիմս իմ» բնաբանով, ցոյց տալով որ Հայուն երուսաղէմը Ս. Էջմիածինն է զոր չի կրնար ռեէ Հայ մոռնալ։ Յուսադրեց ներկաները ազապայի երջանիկ օրերու պատկերով, ուր Էջմիածինը պայծառ պիտի մնայ Հայութեան տաճած գործին չնորհիւ զէպի Մայր Հայրենիքը։

※ 4 Դեկտ. Եշ. — Բնծայումն Ս. Ասուածամբնի. Միաբանութիւնն ամբողջ Գեթսեմանիի Զորը իջաւ հանդիսաւոր երթով, ուր մատուցեցաւ Ս. Պատարագը Ս. Կուսին գերեզմանին վրայ։ Քարոզեց Տ. Գեորգ Վրդ. մատնանշելով Աստուածամոր սրբութիւնը, անարատութիւնը, անձնական կեանքին ու խորհուրդներուն մէջ անոր անբնութիւնը, այս բոլորը անոր համար որ Ս. Կոյրը ուխտի զաւակ մըն էր։

※ 7 Դեկտ. կիր. — Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն, քարոզեց Տ. Նորայր Վրդ. պարզելով ֆառաքեր հետեանքները ազահութեան, չափազանցութեան, ըլլայ ֆիզիքական կեանքին մէջ մարդուն, ըլլայ ընկերային կեանքերուն մէջ ազգերուն, իրարու հետ ունեցած յարաբերութեանը ընթացքին։

※ 12 Դեկտ. Շր. — Առաջին Լուսաւորացն մեռց Թաղէսի եւ Բարդղիմէոսի Մըքան Առաքիլացն. — Երէկ երեկոյան նախատօնակը, այսօր՝ ժամերութիւնն ու Ս. Պատարագը հանդիսաւորապէս պաշտուեցաւ ու մատուցեցաւ ի Ս. Յակոբ։

※ 14 Դեկտ. կիր. — Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Յակոբ, քարոզեց Տ. Հայկազուն Վրդ. ցոյց տալով որ իրական ապաշխարութեան ու զղջումի նշանները արտաքին երեւոյթները չեն միայն, ինչպէս արտաքին պատահարները ապացոյցները չեն արկածեալներու մեղաւորութեան։

※ 21 Դեկտ. կիր. — Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն, քարոզեց Տ. Պարգեւ Վրդ. «Երանի խաղաղարարաց զի նոքա որդիք Աստուծոյ կոչեսցին» բնաբանով։ Ցոյց տուաւ թէ խաղաղութիւնը անհրաժեշտութիւն մըն է անհատական, ընկերային և ազգային կեանքերու մէջ, որպէսզի մարդիկ կարենան ապրիլ իրենց կեանքը, իրագործել իրենց գոյութեան նպատակը։ Ու պատերազմը պիտի չարունակուի որքան ատեն արդարութիւնը, ազատութիւնը օտանկոխ կ'ըլլան։ Բայց խաղաղութիւնը պիտի վերահաստատուի աշխարհի վրայ։

※ 22 Դեկտեմբեր Բշ. — Յղութիւն Ս. Ասուածամբնի ի յԱմենայն. — Երէկ՝ ի Ս. Յակոբ կատարուած էր նախատօնակը, այսօր, Միաբանութիւնն ու ուսանողութիւնը Գեթսեմանիի Զորը իջան, հաւատացեալներու փոքրիկ խումբի մը ներկայութեան (ամպամած ու անձրեւոտ եղանակին պատճառաւ), «Հրաշսփառ» ի մուտքէն յետոյ մատուցանելու համար Ս. Պատարագը Աստուածամոր գերեզմանին վրայ։ Պատարագեց Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. եպիսկոպոսական թագով. քարոզեց Տ. Շաւարշ Վրդ. «Մօրենին վառեալ էր հրով, և ոչ այրէր...» բնաբանով, վերլուծելով Ս. Կոյսին կենցաղը, ցոյց տուաւ թէ, մեր սրբազան հայրապետներէն երկուսն, անիկա մօրենին է, որ իր անբնութեամբ, հաւատարմութեամբ և բոլոր առաքելութիւններով մեր հիացումներուն զիմաց կը վառի, բայց չի հատնիր, չայրիր։

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

※ 1 Նոյեմ. Շր. — Ի զիմաց Ամեն. Ս. Պատարարք Հօր՝ Լուսարարապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Ե. Վրդ. ներկայ գտնուեցաւ երուսաղէմի մէջ Սկովտիական Եկեղեցւոյ երիցական խորհուրդի հաստատման կրօնական արարողութեան։

※ 4 Նոյեմ. Գշ. — Ս. Ուխտիս Միաբան Հոգ. Տ. Շնորհք Վրդ. Գալուստեան, որ Վերաահուսչ նշանակուած է Անթիլիանի Կոյրեւմանոց, այսօր Հայֆայի ուղեգծով մեկնեցաւ իր նոր պաշտօնատեղին։

※ 5 Նոյեմբեր Գշ. — Ամեն. Ս. Պատարարք Հայրը, հետն ունենալով Լուսարարապետ Գեր. Տ. Կիւրեղ Ե. Վրդ. և ներկայ գտնուեցաւ քաղաքիս Y. W. C. A. ի տարեկան պաշարին, որուն բացումը կատարուեցաւ Նորին Ամենապատուեալեան աղօթքով։

※ 14 Նոյեմ. Ուր. — Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարը այցելելին Աւստրալիական Զօրագուն-դերու բարձրաստիճան սպաներէն իւժին կօմիւն և ի. Սպիեթզ գնդապետները, և Մաքստը և Բաքսդըն հաղարապետները և Մր. Ժ. Նազալ, Ապա ներկայացան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր՝ Պատրիարքարանի Դահլիճին մէջ, ուր պատուա-սիրութիւններ եղան անոնց:

— Տնօրէն խորհրդոյ անդամ Հոգ. Տ. Գէորգ Վրդ. ճանաչեան որ ամիսէ մը ի վեր կը գտնուէր Լիբանան եւ Սիրիա, թէ՛ օդափոխութեան և թէ մասնաւոր պաշտօնով, այսօր վերադարձաւ Ս. Աթոս:

※ 20 Նոյեմ. Եշ. — Ալն. Տէր և Տիկին Տօթթ. Համօ Օսմանեան իրենց Լիբանան և Սուրիա ճամբորդութիւնէն վերադարձին վերստին այցելելին Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր:

※ 22 Նոյեմբեր Եր. — Տեղւոյս իսլամական Բարձր Խորհուրդի Նախագահ Էմին Էֆէնտի Ապտէլհատի, ընկերակցութեամբ Երուսաղէմի իսլամ Աւագանիէն մէկուն, այցելել Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, և սիրալիր տեսակցութիւն մը ունեցաւ Նորին Ամենապատուութեան հետ:

※ 26 Նոյեմ. Դշ. — Ս. Աթոս ժամանելին Էջմիածնի Լուսարարապետ և Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի անդամ Դեր. Տ. Արսէն Ս. Արքեպս. Ղլտնեան և Պ. Համբարձում Առաքելեան:

※ 29 Նոյեմ. Եր. — Ս. Աթոսոյս Լուսարարապետ Դեր. Տ. Կիւրեղ Ի. Վրդ. մեկնեցաւ Յոպպէ, վաղուան կիրակի օր Ս. Պատարագ մատուցանելու և տեղւոյն ազգայնոց փափաքին համաձայն բանախօսելու Ս. Դիմալիի Ազգ. վարժարանին մէջ, և հաղորդելու անոնց տպաւորութիւններ Ս. Էջմիածնէն և Հայաստանէն:

※ 2 Դեկտ. Դշ. — Դեր. Տ. Արսէն Ս. Արքեպս. Ղլտնեան և Պ. Համբարձում Առաքելեան մեկնեցան Հայֆա, ատկից ուղևորելու համար Պէյրութ, — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր կարգադրութեամբ մինչև Հայֆա իրենց ընկերացան կալուածոց Տեսուչ Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. և Աւագ-Թարգման Հոգ. Տ. Հրազդան Արեղայ:

※ 8 Դեկտ. Բշ. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր այցելելին տեղւոյս կառավարչատունէն Մր. Ռոնալմըն և Մր. Մանթուրա:

ԱՍՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ՆՈՒԷՐՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ և օրհնութեամբ կ'արձանագրեմք 1941 տարւոյ ընթացիմ Ս. Արքեպս. Ելսմ Գեհեմայ բարեպաշտական նուէրները.

1. Օր. Մարի Նազաչեան, Սրբոց Յակոբեանց Տաճարին՝ իր վրի ռոկի խաչը չղթալով, կախուելու Ս. Աստուածածնայ պատկերէն:

2. Տիկ. Ուսմանա Ժամկոչեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ մէկ արծաթեայ փոքր ոտք կախուելու Ս. Աստուածածնայ պատկերէն:

3. Օր. Մարի Իսաուրեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ մէկ արծաթեայ փոքր կանթեղ Ս. Դիմալիի մէջ կախուելու:

4. Օր. Իսկուհի Սահակեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ մէկ ինքնածեղացործ կորիւնայ:

5. Տիկ. Զարուհի Խըմլիեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ մէկ ինքնածեղացործ Ս. Սեղանի ծածկոց:

6. Տիկ. Մարի Քէօրօղլանեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ երկու ինքնածեղացործ փոքր վարագոյրներ աջակողմեան և ձախակողմեան զատերու տեղանց Ս. Աստուածածնայ պատկերներու առջև կախուելու:

7. Նոր-Զուգայեցի Տիրուհի Թագուհի Տէր Ներսէս Պօղոսեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ մէկ տպածոյ մետաքս խաչի բռնիչ:

8. Նոր-Զուգայեցի Օր. Մարիամ Նազարէթեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ երկու կլոր դանթէլ Սեղանի աշտանակներու ներքե փռուելու:

9. Նոր-Զուգայեցի Տիկ. Իսալիկ Յարութիւն Ստեփանոսեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ մէկ տպածոյ մետաքս խաչի բռնիչ:

10. Նոր-Զուգայեցի Օր. Մարիամ Շամպեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ ինքնածեղացործ արուեստական ծաղիկներ Ս. Սեղանի վրայ դրուելու:

11. Նոր-Զուգայեցի Տիկ. Աննա Գալստան Միքայէլեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ երկու տպածոյ մետաքս խաչի բռնիչներ:

12. Նոր-Զուգայեցի Օր. Աննա Լիօն Պետրոսեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ մէկ ինքնածեղացործ կորիւնայ:

13. Նոր-Զուգայեցի Տիկ. Մարգարիտ Դուհասեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ մէկ ինքնածեղացործ կորիւնայ:

14. Տիկ. Վարդուհի Կիւլէքճեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ մէկ պարզ ռոկի մատանի Ս. Աստուածածնայ պատկերէն կախուելու:

15. Դահլիճեային Տէր և Տիկին Լիօն և Վիկթորիա Շաքեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ մէկ արծաթեայ թիւքարի կանթեղ:

16. Տիկ. Մ. Հէքիմեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ մէկ ճերմակ մետաքս խաչի բռնիչ:

17. Պ. Ե. Ս. Յակոբեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ մէկ արծաթեայ կանթեղ Ս. Դիմալիի համար:

18. Դահլիճեային Տիկին Սրբուհի Կոկիկեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ Ս. Սեղանի ծածկոց և կորիւնայ:

19. Դահլիճեային Օր. Ազատուհի Աւետիսեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարին՝ մէկ սկիւն ծածկոց եւ մէկ խաչի բռնիչ:

20. Մեծ. Սէթր Շաւարշ Սիւնքեան և իր բարեպաշտուհի Տիկինը, իրենց Երուսաղէմ այցելութեան առթիւ, Ս. Յարութեան Տաճարին համար նուիրելին զոյգ մը սպիտակ մետաքսեայ չաւրջաւ և արծաթեայ բուրվառի մը շինութեան ծախքը:

Լուսարարապէս

ԿԻՐԵՂ Ի. ՎՐԴ. ԻՍՈՒՅԷԼԵԱՆ